

erving goffman / totale instituties

erving goffman/ totale instituties

SWU
UPR

inl. prof. dr. j. a. a. van doorn

keur der sociologie

1974/2001

Keur der sociologie

bijdragen uit de internationale sociologie

onder redactie van

prof. dr. J. A. A. van Doorn

prof. dr. A. van Braam

prof. dr. E. Leemans

prof. dr. L. van Outrive

Reeks 'Modernen'

Erving Goffman/ Totale instituties

Ingeleid door prof. dr. J. A. A. van Doorn

1975

Universitaire Pers Rotterdam

Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij

*100
1976*

Vertaald uit: *The Prison*, Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1961, hfdst. 1 en 2

Vertaald door E.D. de Jong-de Jonge

Copyright © 1961 by Holt, Rinehart and Winston, Inc.

Copyright Nederlandse vertaling © 1975 by Universitaire Pers Rotterdam.
No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.
Voor alle kwesties inzake het kopiëren van een of meer pagina's uit deze uitgave: Stichting Reprerecht, Amsterdam.

Voor Nederland: ISBN 90 237 6024 7

Wettelijk depotnr. D/1975/0469/12

Voorwoord

Sommige sociologische begrippen worden zo bekend dat men doorgaans verzuimt zich te verdiepen in de theorie die er achter steekt. Hiertoe behoort ook Erving Goffmans begrip *total institution*. Het werd in 1957 in een uitvoerig gedocumenteerde studie gelanceerd, is sindsdien algemeen bekend geworden, veel vermeld maar weinig bestudeerd en uitgewerkt.

Dit is daarom jammer omdat Goffmans analyse een briljante bijdrage is tot de vergelijkende studie van een aantal organisatietypen die juist in recente tijd meer en meer de publieke aandacht kregen: gevangenissen en ziekenhuizen, bejaardentehuizen en psychiatrische instellingen, kazernes en kloosters. De discussie over de interne en externe problemen van deze organisaties kan zeer worden gediend met een kennisneming van Goffmans werk, waarin zij indringend worden ontleed.

Ook de sociale wetenschappen komen tekort indien zij Goffmans bijdrage terzijde laten. Zijn studie vormt immers een van de weinige *cross-institutional* analyses van allure, en is geschikt om als basis te dienen voor een indrukwekkende reeks van hypothesen omtrent organisatie en manipulatie van mensen. Zeker in deze tijd, nu de sociologie zich steeds verder vertakt in specialismen die uitsluitend medische, penitentiaire, militaire, religieuze of welzijnsinstellingen onder de loupe nemen is er ruimte voor een benadering die dwars door deze gebieden heen overeenkomstige processen en patronen blootlegt.

Zelfs wie slechts zijdelings is geïnteresseerd in sociaal-wetenschappelijke beschouwingen zal toch gefascineerd worden door de wereld die Goffman voor hem openlegt. Zij is voor niemand vreemd; bijna iedereen heeft wel eens contact gehad met een totale organisatie, zoals een kostschool of een kazerne, een ziekenhuis of een studentencorps. 'De schok der herkenning' die het lezen van Goffmans studie bij hem teweegbrengt, zal zich soms verdiepen tot een pijnlijk gevoel van ontzuivering, bij-

product van de ontdekking dat de totale institutie méér dan welke andere sociale omgeving aanleiding blijkt te geven tot het grimeren van onwaarachtig gedrag – bij alle betrokkenen.

De Nederlandse uitgave bracht enkele problemen met zich mee. Hoewel de term 'institutie' in het algemeen niet wordt gebruikt voor organisaties als door Goffman bedoeld, is zijn woordgebruik op dit punt gehandhaafd. Zoals nog nader zal worden toegelicht zou ook de term 'organisatie' niet geheel correct zijn geweest.

De term *inmate* is bij gebrek aan beter vertaald met 'bewoner', terwijl, waar mogelijk, een nadere specificatie is gebruikt (patiënten, schepeelingen, gedetineerden e.d.). *Mortification* is gehandhaafd als 'mortificatie' omdat de term een veelheid van door de auteur bedoelde processen dekt. Voor het overige zijn geen kunstgrepen nodig geweest.

J. A. A. van Doorn

Inhoud

VOORWOORD	V
INLEIDING	I
OVER DE KENMERKEN VAN TOTALE INSTITUTIES	II
<i>Een eerste karakteristiek</i>	13
<i>De wereld van de bewoners</i>	20
Het proces van mortificatie	21
Het privilege-systeem	44
Vormen van aanpassing	52
De bewoners-subcultuur	56
Terugkeer in de maatschappij	59
<i>De relaties tussen staf en bewoners</i>	62
Werken met mensen	63
Institutionele doeleinden	69
Institutionele ceremoniën	76
Institutionele verschillen	89
<i>Conclusie</i>	97
NOTEN	98

Inleiding

I

Erving Goffman is een van de vruchtbaarste vertegenwoordigers van het zg. symbolisch interactionisme. Hiermee wordt de sociologische en sociaal-psychologische school aangeduid die de sociale werkelijkheid ontleeft in termen van interindividueel gedrag – interactie – bij welke handelingsprocessen wederzijdse zingeving plaats vindt waardoor ieder der deelnemers gelegenheid krijgt zijn persoonlijkheid te ontwikkelen en te handhaven.¹

Goffman heeft deze interpretatiewijze in zoverre tot een consequentie gevoerd dat hij de sociale omgang analyseert als het spelen van toneel – ‘the dramaturgical approach’, zoals hij het noemt – d.w.z. een voortdurend pogen om indruk te maken, te imponeren. Zoals Gouldner het heeft getypeerd: ‘A man’s value in his world, then, depends upon his appearances and not ... on his talents, abilities, or achievements.’²

Zijn naam werd gevestigd met een vroege studie, *The presentation of self in everyday life*, van 1956, en naderhand bevestigd in een reeks van publicaties die veelal cirkelen rond verschijnselen als identiteit en stigma.³ Daartussen staat enigszins terzijde zijn analyse van *total institutions*, in een beknopte versie gepubliceerd in 1957, in 1961 uitgewerkt tot een omvangrijke monografie. Zij wordt hierachter in vertaling aangeboden.

1. Recente studies: A. C. Zijderveld, *De theorie van het symbolisch interactionisme*, Boom, Meppel, 1973; J. J. van Hoof, Symbolisch interaktionisme: Een overzicht en een poging tot evaluatie, *Mens en Maatschappij*, 48, 1973, 328–373.
2. Alvin W. Gouldner, *The coming crisis of Western sociology*, Heinemann, Londen, 1971, 380. Goffmans werk wordt uitvoerig besproken op pp. 378–390.
3. Onder meer: *Encounters*, 1961; *Behavior in public places*, 1963; *Interaction ritual*, 1967; *Relations in public*, 1971.

I

De analyse staat terzijde maar niet los van zijn overig werk. Ook hier toont hij zijn scherp oog voor het toneelmatige van menselijke interactie, soms zelfs met zoveel woorden, en voor de processen van identiteitsverwerving en identiteitsbeschadiging. Ook in deze studie zoekt hij de omgang tussen mensen te demaskeren, soms door het masker af te trekken, meestal door te laten zien welke functies de maskerade vervult, voor de speler en voor zijn omgeving. Het ahistorische dat zijn werk in het algemeen kenmerkt, komt in de analyse van de totale instituties eveneens aan het licht.

Er zijn niettemin verschillen, wellicht toe te schrijven aan het feit dat hij zich destijds nog niet geheel en al had ontplooid in de richting van een sociologie die vaste sociale structuren ontbindt in signalen en gebaren tussen mensen.⁴ De totale instituties zijn bij hem bepaald méér dan dat. Het zijn duidelijk begrensde, doorgestructureerde systemen, weliswaar bevolkt met manipulerende en gemanipuleerde individuen maar niet losgemaakt van hun organisationele encadrering.

Toch is de toonzetting al duidelijk. Zijn onderzoek als socioloog in psychiatrische instellingen moet hem op het spoor hebben gezet van een gedistantieerd observeren en overbewust registreren van menselijke gestes. Zijn kijk op het gebeuren in de totale organisaties is tegelijk objectiverend en ironiserend: consequente analyse verbindt zich met een soms boosaardig sarcasme.

Het onderwerp zelf heeft al iets boosaardigs. Het bijeenbrengen van kazerne, klooster en hospitaal in één categorie werkt onthutsend; het aan het woord laten van een monnik en een prostituee op één pagina, met de suggestie dat sommige van hun ervaringen identiek zijn, werkt zonder meer schokkend.

Hoewel de opbouw van het geheel niet al te hecht doortimmerd is, maakt de lezer in de loop van zijn lectuur een merkwaardige perspectivische verschuiving mee. In het eerste gedeelte valt alle aandacht op de *underdog*, op zijn vernederingen en kwellingen. De lezer raakt steeds meer geneigd diens partij te kiezen, tegen degenen die voor de repressie en manipulatie verantwoordelijk zijn. Als echter nadien de positie en rol van

4. Gouldner, *op. cit.*, 379: 'Goffman's image of social life is not of firm, well-bounded social structures, but rather of a loosely stranded, criss-crossing, swaying catwalk along which men dart precariously.'

de staf worden beschreven, ontstaat verwarring: de zo even beklaagde want kennelijk beklagenswaardige patiënten en gedetineerden blijken lastig en onhandelbaar, en het kost de lezer moeite hen niet onsympathiek te gaan vinden.

Het effect is des te opmerkelijker omdat Goffman nergens pogingen doet sympathie of antipathie te wekken. Hij beschrijft een ontmenselijkte wereld maar doet al analyserend mee aan die ontmenselijking. De subjecten die hij gadeslaat en uittekt zijn overduidelijk zijn studieobjecten. Daarmee dwingt hij ook de lezer in de rol van toeschouwer hoewel deze telkens de neiging voelt opkomen zich te identificeren.⁵

Het kan zijn dat Goffman zelf dupe is van zijn gedistantieerdheid. Zijdeveld merkt op dat zijn waarnemingen volgens sommige critici een bijna paranoïde achterdocht verraden: 'in Goffmans wereld schijnt niemand te zeggen en te doen wat hij zegt en doet.'⁶ Institutionele doeleinden hebben al zijn wantrouwen; ze zijn voor hem weinig meer dan rationalisaties. Sterker nog: de doeleinden, in feite immens belangrijk in iedere organisatie, blijven bij hem op de achtergrond of het moest zijn dat zij als verbale argumenten een rol spelen in de repressie van de leden.⁷

Wie, zoals Gouldner, een ethische plaatsbepaling zoekt, moet Goffmans werk wel beschouwen als een symptoom van maatschappelijke en wetenschappelijke crisis.⁸ Inderdaad suggereert hij een wereld zonder waarden en normen, een sombere, neerdrukkende werkelijkheid, die geen uitzicht biedt dan egocentrisch manoeuvreren om in de gunstigste positie te raken. Op de bodem van Goffmans wereldbeeld liggen fatalisme en cynisme naast elkaar op de loer, en hoe zijn verdere werk ook kan worden opgevat, zijn studie van totale instituties geeft de indruk van het bestaan van gesloten werelden waarin ieder zijn spel speelt, bewust of naïef, maar uiteindelijk vergeefs.

5. Men kan zich inderdaad met Van Hoof afvragen of de kritische functie die Goffmans analyses kunnen hebben, door hemzelf is gewild en bedoeld; Van Hoof, *op. cit.*, 366 v.

6. Zijdeveld, *op. cit.*, 140.

7. Zie ook Caplow over Goffman: 'He is primarily interested in the machinery used to assure the obedience of the individual to the organizational norms - not in the goals and purposes'; Theodore Caplow, *Principles of organization*, Harcourt, Brace & World, New York/Chicago/Burlingame, 1964, 292.

8. Gouldner, *op. cit.*, 386-389.

Men kan zich afvragen of Goffmans interpretatie niet te maken heeft met een tekortschieten in sociologisch inzicht. Zijn hele studie maar vooral het eerste gedeelte suggereert een onwerkelijke, totale afhankelijkheid van de onderdrukten ten opzichte van de onderdrukkers. Lammers heeft al opgemerkt dat de *inmates* bij hem te veel verschijnen als individuen die ieder voor zich weerstand bieden of aanpassingsmechanismen hanteren ten aanzien van de staf, en dat de autonome groepsvorming onder de leden over het hoofd wordt gezien.⁹

Men kan nog verder gaan en opmerken dat het hele beeld van een volledig afhankelijke instituutsbevolking aanvechtbaar is in het licht van wat wij omtrent informele groepsvorming en *countervailing power* in grote organisaties weten. Goffman lijkt weinig inzicht te hebben in de vaak zwakke positie van de lagere staf. Hij vermeldt deze terloops maar trekt er te weinig de consequenties uit. Evenmin gelooft hij in de positieve mogelijkheden van solidariteit; waar men zich aaneensluit is dat bij hem steeds in verzet tegen de staf.

Ook 'de staf' verschijnt bij hem trouwens als een gesloten blok. Aan het einde van zijn studie geeft hij weliswaar een aantal differentiatievormen maar ze zijn meer een toegift dan een integrerend deel van het geschetste totaalbeeld. Daardoor komt nauwelijks ter sprake wat in tal van studies over ziekenhuizen en gevangenis en kernonderwerp is: de spanningen binnen de staf, of beter: de spanningen tussen de staf in de letterlijke zin – de professionele deskundigen met hun hervormingsdrift – en het lager kader – bewakers, verplegers, onderofficieren – dat voor de dagelijkse gang van zaken verantwoordelijk is. Het bestaan van deze diverse gezagscentra, met hun eigen middelenarsenaal en eigen lijnen naar de basis,¹⁰ wordt vooral essentieel als zich verschuivingen voordoen in de onderlinge machtsverhoudingen, al dan niet met steun van de om-

9. C.J. Lammers, *Het Koninklijk Instituut voor de Marine. Een sociologische analyse van de inlijving van groepen aspirant-officieren in de zeemacht*, Van Gorcum/Prakke & Prakke, Assen, 1963, 520.

10. Zie bijv. A. Heijder, *Bewakers en bewaakten. Een bijdrage tot de studie van het gevangeniswezen*, Boom, Meppel, 1963, 62 vv., en diverse bijdragen in E.Th. Cassee en C.J. Lammers, *Mensen in het ziekenhuis. Nieuwe vormen van leidinggeven en communicatie*, Tjeenk Willink, Groningen, 1973.

geving. Voor een dergelijke dynamiek is bij Goffman weinig plaats.

De buitenwereld als krachtenveld komt niet in zicht. De huidige strijd tussen besturen en staffleden om het legitieme gezag in de organisatie – zo kenmerkend voor de crisis in tal van totale instituties van het moment – kan in de schetsmatige wereld van Goffman geen plaats vinden. De bestuursleden die bij hem optreden zijn slechts participanten in het grote spel, geen vertegenwoordigers van specifieke belangengroepen. Hoewel zij in de ogen van de *inmates* moeilijk anders kunnen worden gezien dan als een ander deel van de schimmige wereld 'daarboven', is het voor de *outsider* realistisch hun positie binnen die wereld duidelijk te articuleren.

Een laatste punt van critiek geldt de mate van vergelijkbaarheid van de diverse soorten van totale organisaties. Het staat buiten kijf dat Goffman de niet weinige overeenkomsten scherp heeft gezien en geanalyseerd. Maar toch blijft er twijfel bestaan over het gemak waarmee hij aan ook door hemzelf onderkende verschillen in de wijze van toetreding en de aard van de loyaliteit van de organisatieleden voorbij gaat.¹¹

Vergelijken we bijvoorbeeld een kazerne, een gevangenis en een klooster. De kazerne kan een totale organisatie herbergen, maar dat hoeft niet noodzakelijk zo te zijn. Indien het om vrijwilligers gaat en niet om dienstplichtigen; indien een gemeenschappelijke uitdaging de kloof tussen officieren en manschappen sterk heeft verkleind; indien 'de dienst' bedrijfsmatig is georganiseerd als gevolg van het overwegen van technische functies (zoals bij de luchtmacht); indien, zoals steeds meer gebeurt, het '24 uur dienstdoen' vervangen is door de verplichting van een achturige werkdag – dan is de karakteristiek van 'total institution' moeilijk vol te houden. Wat Goffman voor ogen heeft is een historische variant van de militaire organisatie, als zodanig scherp getypeerd maar open voor relativisering.

Met de gevangenis staat het niet anders; ook daar laat de maatschappelijke evolutie haar invloed voelen. Maar tevens moet worden gesteld dat gevangenis altijd dwanginstituten zijn en dat dit ongetwijfeld juist die tendenties in het samenleven bevordert die Goffman essentieel

11. Een studie die uit dergelijke verschillen vergaande conclusies trekt is Albert O. Hirschman, *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations and states*, Harvard U.P., Cambridge, Mass., 1970.

acht. Een leger kan van een Pruisisch-geïnspireerde conscriptie-krijgsmacht overgaan in een Scandinavisch-georiënteerde vrijwilligers-krijgsmacht; de gevangenis daarentegen zal nooit door 'vrijwilligers' worden gevuld. Daarmee is de vrijwel absolute scheiding tussen bewaarders en gedetineerden meteen aangegeven.

Het klooster is weer een ander geval. Ook hier laat Goffman de historische ontwikkelingen buiten beschouwing, maar ernstiger is dat hij zo achteloos voorbijgaat aan de vrijwillige intrede en aan de normatieve binding van de kloostergemeenschap. Dát die gemeenschap in een instelling van geestelijke terreur kan ontaarden, en dát sommige kloosterorden – vooral oudere – vanaf de aanvang een absolutistisch regime hebben gekend, wordt niet bestreden. Maar dat geeft niet het recht deze tijdelijke en partiële gelijkenis met totale instituties van andere aard tot een algemeen kenmerk van kloosters te verklaren.

Wat Goffman over het hoofd ziet – men moet aannemen bewust en systematisch – is het feit dat de organisaties die hij tot onderwerp van zijn generaliserende interpretatie heeft gekozen, stuk voor stuk een lange en bewogen geschiedenis hebben. Daarom kunnen hun historische wording en continue verandering niet buiten haakjes worden geplaatst. Wie, bovendien selectief, de dynamiek stop zet en de aldus kunstmatige spelfiguren gaat analyseren, draagt zeker bij tot een beter begrip van wat zich tussen de spelers voordoet, maar zijn verklaring blijft noodgedwongen schematisch en ondiep. Een waarlijk comparatieve organisatiesociologie is altijd ook een historische sociologie.

III

Het bewijst de kracht van zijn analytisch inzicht dat Goffman niettemin keer op keer verrassend en overtuigend voor de dag komt. Geen interpretatie van de sociale werkelijkheid is 'compleet' of 'alzijdig' – daarvoor is het 'een interpretatie'. Maar er zijn grote verschillen in de bruikbaarheid en vruchtbaarheid van de diverse beschikbare interpretaties. Die van Goffman verdient zeker een plaats op de eerste rij.

Met name de organisatiesocioloog is met zijn inzichten bijzonder geënd. Dit allereerst omdat hij gedwongen is te verkeren in het gezelschap van organisatiedeskundigen die hun herkomst uit het bedrijfs-

matig geleide organisatietype nooit helemaal zijn kwijtgeraakt. Bij Goffman wordt men echter geconfronteerd met de typisch niet-bedrijfsmatige organisatie, of, nog anders gezegd, met een benadering die bewust de eventuele bedrijfstrekken terzijde laat.

Het verbluffende is echter dat Goffman tegelijk een unieke wereld lijkt te scheppen én aanzetten geeft voor een betere analyse van de alledaagse wereld van bedrijf en beroep. Zijn materiaal betreft als het ware die organisatietypen en -situaties die in extreme mate vorm geven aan tendenties en patronen welke in iedere organisatie, soms onderhuids en verdund, zijn aan te treffen. Wie ze eenmaal in 'reincultuur' bij Goffman heeft zien woekeren, zal ze gemakkelijker onderkennen waar ze verhuuld en vermengd optreden. Het sollicitatiegesprek, de introductiedag, de personeelsavond, maar ook de relatie tussen staf en lijn, tussen directie en hogere beambten, de activiteiten van interne voorlichting en public relations – dit alles krijgt een nieuwe dimensie.

Een tweede winstpunt voor de organisatiesocioloog is gelegen in de ontdekking dat totale instituties niet zonder meer totale organisaties kunnen worden genoemd, al meent bijvoorbeeld Etzioni van wel.¹² Goffman zelf, hoewel geen organisatiesocioloog, spreekt terecht van een mengvorm: 'The total institution, then, is a social hybrid, part residential community, part formal organization; therein lies its special sociological interest.'¹³

Het is misschien om die reden dat hij de ongebruikelijke en verwarrende term 'institution' heeft verkozen boven 'organization'. Hoe sterker immers het 'totale' beheersingspatroon is en hoe wijder de kloof tussen staf en bewoners, des te minder lijken de constellaties die worden beschreven op formele organisaties. Bij deze immers is er altijd een zekere

12. Hij spreekt bij het aanhalen van Goffmans onderzoek dan ook consequent van *total organizations*; Amitai Etzioni, *A comparative analysis of complex organizations*, Free Press of Glencoe, New York, 1961, 161. Zie over een vroegere publicatie van Etzioni betreffende totale instituties, waarin de uitdrukking *total organizations* al wordt gebruikt, noot 2 bij de hierachter afgedrukte tekst.

13. Goffman, in Donald R. Cressey, red., *The prison*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1961, 22. Zie ook de opvatting van George A. Hillary, Jr., 'Villages, cities, and total institutions', *American Sociological Review* 28, 1963, 785: 'the total institution may be described as a system in which a bureaucratic staff compels a localized collectivity to act for certain ends' (curs. in origineel).

mate van meewerken en meespelen van alle leden – functiedragers van verschillende aard – en niet een overwegend bieden van tegenwerking en tegenspel van basis versus top.

Deze mengvorm te moeten erkennen als een belangrijke variant in het veld van formele organisaties kan de organisatiesocioloog en -psycholoog ervoor behoeden al te gemakkelijk mee te gaan met de standaardinterpretaties van zijn vak, zo vaak afkomstig uit de sfeer van de blauwdruk en het planbureau.

In de derde plaats is er winst te peuren uit Goffmans eenzijdige beklemtoning van de culturele en institutionele dimensie van de organisatie. De gewoonte om formele organisaties primair te interpreteren als 'sociale machines' of 'functionele pyramiden' – als zodanig vruchtbaar en juist – krijgt een essentiële aanvulling in Goffmans visie op de sociale structuren als spelfiguren, als – om Gouldners beeld te gebruiken – 'fragile little floating islands whose coasts have daily to be shored up and renewed.'¹⁴ Wie ooit iets wil zeggen over organisationele subculturen kan moeilijk anders dan beginnen met Goffman als startbasis te nemen.

Tenslotte is dit werk van grote betekenis voor degenen die specifiek geïnteresseerd zijn in de typen organisaties die bij Goffman zijn verzameld. Hij mag statisch en ahistorisch te werk zijn gegaan, déze werkelijkheid bestaat nog in vele gedaanten. Het 'opengaan' van klooster en kazerne, van ziekenhuis en penitentiaire inrichting is zelfs in ons land nog pas in het eerste stadium. Veel omstreden kwesties, ook vele dilemma's die het beleid aantreft bij het streven naar humanisering van deze organisaties, zijn onmiddellijk terug te voeren op de problemen die door Goffman zijn blootgelegd. Het conflict rond Dennendal, de crisis in de Pompekliniek, de kritiek op het ziekenhuis, de onrust in de Groningse strafgevangenis, het leeglopen van de kloosters en het streven van de vvdM hebben alle in een aantal opzichten te maken met Goffmans conclusies.

iv

Het is verleidelijk te proberen Goffmans kijk op de sociale werkelijkheid sociologisch te duiden. Van zijn sociale filosofie is wel gezegd dat het een

14. Gouldner, *op. cit.*, 379.

theoretische expressie is van de ervaringswereld van de nieuwe, ontwikkelde middenklasse¹⁵ – de onserieuze wereld van snel wisselende conventies en van individueel hedonisme, de wereld van Updike's *Couples* en *Games People Play*.

Als dit waar is voor veel van zijn werk, dan geldt het niet of nauwelijks voor de studie over totale instituties. Hier is het een vreugdeloze en uitzichtloze wereld die wordt getekend, een gesloten en geblindeerd universum met een bevolking van psychisch verminkten.

Deze kijk op de totale organisatie doet overdreven somber aan. Het is denkbaar dat Goffman hier beïnvloed is door het moderne westerse cultuurpatroon dat wars is van vele waarden die in tal van totale organisaties de centrale maatstaven van het gedrag vormden. De ascese van de kloostergemeenschap, de uniformiteit en gelijkheid van de soldatengemeenschap, de collectieve solidariteit van de gesloten groep, het celibaat, de armoede en de zelfrestricte kunnen Goffman moeilijk vertrouwd zijn, en juist deze vreemdheid zal zijn wantrouwen hebben versterkt. In zijn ogen is dit alles slechts een beknutting van de persoonlijkheid en daarom bizar, verwerpelijk en zelfs ziekelijk.

Niet alleen zijn culturele en maatschappelijke omgeving – verdicht in de sfeer van de psychiatrie die hij vooral had leren kennen –, ook zijn tijd – de jaren vijftig – stond hem in de weg. Reeds was het topje zichtbaar van een nieuwe subcultuur, die van de hippies,¹⁶ maar niet kon worden vermoed hoe breed deze beweging zich zou ontplooiën en hoe veelvormig de cultuurcritiek zou worden. Van de herontdekking van de collectiviteit, de kritiek op het gezin en de opkomst van de commune, de afwijzing van het welvaartsideaal, de herwaardering van kloosterleven en meditatie – kortom, de beweging die wel de 'culturele revolutie' is gedoopt, van dit alles kon Goffman in 1957 geen weet hebben.

Zijn blik is op iets anders gevestigd. Zijn wereld is die van de politieke processen achter het IJzeren Gordijn, van de McCarthy-schandalen, van Orwell en Koestler, van het totalitarisme. De wereld van de totale instituties is een wereld van totalitaire regimes-in-het-klein: totalitarisme zonder uitgewerkte ideologie maar met hetzelfde mensbeeld, zonder partijmonopolies maar met een zelfde soort van machtsmonopolisering,

15. *Ibid.*, 388 v.

16. Zie noot 156 achter het stuk van Goffman.

met dezelfde dwang, manipulatie en terreur, dezelfde machteloosheid, collectieve angst en psychische zelfverminking.

De totale instituties zijn niet in de eerste plaats een product van het kapitalisme maar van het totalitarisme. Zij floreren waar absolute claims worden geponeerd, gelijkelijk in de katholieke en de communistische wereld. Ze bestaan soms ook op basis van de opvatting dat sommige categorieën van mensen tweederangs zijn, gevaarlijk, besmettelijk – en dus geïsoleerd dienen te worden. Totale instituties zijn letterlijk 'niet van deze wereld': wie in het klooster gaat, 'neemt afscheid van de wereld'; wie in de gevangenis verdwijnt, 'wordt uit de samenleving verwijderd'; wie militair wordt zal over 'de maatschappij' spreken als over een andere wereld.

Met dit alles wil niet gezegd zijn dat het totalitarisme identiek is met het 'totale' karakter van een *total institution*. Naast allerlei bijkomstige verschillen is er het onderscheid in systeem: in de totale organisatie overheersen de interacties tussen mensen, in de totalitaire staat overheersen de interacties tussen organisaties en collectiviteiten. Het zijn uiteenlopende problemen die afzonderlijk moeten worden bestudeerd.

Niettemin is er wederzijds veel te leren. Met name zal men van de studie van totale instituties kunnen opsteken hoe totalitaire regimes door de betrokken individuen worden gepercipieerd en beleefd. Ook voor de kennis van de totalitaire cultuur – de ceremoniën, het ritueel, de symboliek, het geschematiseerde mensbeeld – is kennis van wat zich in totale organisaties afspeelt van groot gewicht.¹⁷

De actualiteit van Goffmans bijdrage is daarmee nog eens, en op andere wijze, onderstreept. Als de totale organisaties in onze cultuurkring in beweging zijn en zich verwijderden van het rigide patroon dat Goffman heeft blootgelegd, dan zijn ze elders, mede in de verwante vorm van de totalitaire maatschappij-orde en het autocratisch regime, geheel en al van onze tijd. Wat deze macro-systemen de individuele mens aandoen kan men leren uit de micro-wereld van Erving Goffman.

Erving Goffman/

Over de kenmerken van totale instituties¹

17. Zie een overeenkomstige commentaar van Etzioni bij een fragment uit Goffmans werk: Amitai Etzioni, red., *A sociological reader on complex organizations*, Holt, Rinehart & Winston, Londen/New York, 1970, sec. ed., 295.

Sociale instellingen – instituties in de alledaagse zin van het woord – zijn lokaliseerbaar in kamers, gebouwen of fabrieken waar mensen zich regelmatig bezighouden met een bepaalde activiteit. In de sociologie kennen we geen bij uitstek geschikte manier om deze te classificeren. Sommige instellingen, zoals een centraal station zijn toegankelijk voor ieder die zich behoorlijk gedraagt; andere, zoals besloten clubs of laboratoria zijn, zoals bekend, wat kritischer ten aanzien van wie kan worden toegelaten. Sommige, zoals winkels en postkantoren, kennen een klein, vast aantal leden die een bepaalde dienst verlenen en een voortdurende stroom van leden die deze ontvangen. Bij andere, zoals tehuizen en fabrieken, wisselen de deelnemers minder. Sommige instituties bieden plaats aan activiteiten waaraan het individu wordt geacht zijn sociale status te ontleen, hoe plezierig en ontspannen die ook mogen zijn. In andere instituties daarentegen houdt men zich in de vrije tijd met niet al te ernstige zaken naar eigen keuze bezig.

In dit hoofdstuk zullen wij een andere categorie instituties belichten. Deze vormen van nature een categorie omdat de leden bijzonder veel gemeen blijken te hebben – zoveel zelfs dat, willen we van één van deze instituties iets te weten komen we er verstandig aan doen ook de andere te beschouwen. Ze zijn daarom met vrucht als één categorie te bestuderen.

Elke institutie vraagt enige tijd en aandacht van haar leden en betekent voor hen iets als een eigen wereld. Kort gezegd, iedere institutie heeft de neiging haar leden in enige mate te 'omvatten'. Wanneer we de verschillende instituties in onze Westerse maatschappij bezien, blijkt dat de mate van omvattendheid van sommige onevenredig veel groter is dan van de aangrenzende in de categorie. Hun omvattende of totale karakter wordt gesymboliseerd door de barrière ten aanzien van sociaal contact met de buitenwereld die vaak fysiek aanwezig is in de vorm van gesloten deuren, hoge muren, prikkeldraad, rotswanden, water, bossen of heidevelden.

Deze zullen wij totale instituties noemen en wij zullen onze aandacht speciaal richten op de algemene eigenschappen,² met name de eigenschappen van de wereld van de bewoners en van de staf.

EEN EERSTE KARAKTERISTIEK

De totale instituties van onze maatschappij kunnen ruwweg in vijf groepingen worden ondergebracht.

In de eerste plaats zijn er instituties die zijn opgericht om voor mensen te zorgen die als hulpbehoevend en inschikkelijk worden beschouwd: dit zijn tehuisen voor blinden, bejaarden, wezen en behoeftigen.

Ten tweede zijn er plaatsen die tot doel hebben mensen te verzorgen die niet in staat zijn zichzelf te verzorgen en ook, ongewild, een bedreiging vormen voor de gemeenschap: sanatoria voor tuberculose, psychiatrische inrichtingen enz.

Een derde type totale institutie wordt georganiseerd om de gemeenschap te beschermen tegen wat gezien wordt als opzettelijke gevaren; het welzijn van de personen die aldus worden afgezonderd, staat niet op de eerste plaats: gevangenissen, concentratiekampen.

Ten vierde zijn er instituties, opgericht om een bepaalde taak beter te kunnen verrichten en die hun bestaansgrond ontleen aan deze instrumentele functie: legerbarakken, schepen, kostscholen, werkkampen, koloniale nederzettingen en grote herenhuizen met bediendenvertrekken.

Ten slotte zijn er instellingen die zijn opgezet als oorden waar men zich uit de wereld kan terugtrekken ook al dienen ze vaak als opleidingscentra voor religieuzen: abdijen, missiehuizen, kloosters.

Deze classificatie van totale instituties is niet nauwkeurig, uitputtend en evenmin onmiddellijk bruikbaar voor sociologische analyse maar verschaft een afbakening en beschrijving van de categorie die als concreet uitgangspunt kan dienen. Door de eerste definitie van totale instituties op deze wijze vast te leggen hoop ik in staat te zijn de algemene kenmerken van het type te bespreken zonder in een tautologie te vervallen.

Voordat ik zal proberen een algemeen profiel op te bouwen uit deze opsomming van instellingen, zou ik een begripsmatig probleem willen noemen: geen van de elementen die ik zal beschrijven, lijkt specifiek voor totale instituties, en geen lijkt door alle te worden gedeeld. Wat totale instituties onderscheidt, is dat elk daarvan een groot aantal van deze eigenschappen in sterke mate vertoont. Als ik spreek over 'gemeenschappelijke kenmerken' zal ik deze term in beperkte zin gebruiken maar wel logisch verdedigbaar. Tegelijkertijd zullen we de methode van de ideaaltypen kunnen hanteren, waarbij we gemeenschappelijke eigenschappen kunnen vaststellen in de hoop in een later stadium het licht te kunnen werpen op belangrijke verschillen.

De moderne maatschappij is nu eenmaal fundamenteel zo ingericht dat we meestal slapen, werken en ons vermaken op verschillende plaat-

sen, met een verschillende groep mededeelnemers, onder een verschillend gezag en zonder alomvattend rationeel plan. Het centrale kenmerk van totale instituties is nu dat de grenzen die deze drie levenssferen gewoonlijk scheiden zijn neergehaald. In de eerste plaats voltrekken alle aspecten van het leven zich op dezelfde plaats en onder hetzelfde gezag. In de tweede plaats, wordt iedere fase van de dagelijkse activiteiten van de leden uitgevoerd in het onmiddellijke gezelschap van een groot aantal anderen, die allen gelijk worden behandeld en dezelfde dingen samen moeten doen. In de derde plaats, zijn alle fasen van de dagelijkse activiteiten strak geschematiseerd waarbij de ene activiteit op een van te voren vastgesteld tijdstip overgaat in de volgende en waarbij de hele volgorde van activiteiten van bovenaf wordt opgelegd middels een systeem van expliciete formele regels en door een staf van functionarissen. Tenslotte worden de diverse gedwongen activiteiten samengevoegd als delen van een enkel alomvattend rationeel plan dat willens en wetens is ontworpen om de officiële doeleinden van de institutie te vervullen.

Elk op zich zijn deze 'totalistische' kenmerken ook te vinden in andere plaatsen dan totale instituties. Onze grote commerciële, industriële en onderwijsinstellingen bieden in toenemende mate cafetaria's en vrijetijdsbesteding voor hun leden. Of men echter van deze uitgebreide faciliteiten gebruik wil maken blijft meestal een zaak van vrije keuze en men let er speciaal op dat de gewone gezagslijn in deze gebieden niet doorloopt. Zo kunnen ook huisvrouwen en boerenfamilies al hun belangrijkste levenssferen binnen hetzelfde afgebakende gebied vinden maar deze personen doorlopen niet hun dagelijkse activiteiten in het onmiddellijke gezelschap van vele anderen zoals zijzelf en worden niet collectief in het gareel gehouden.

De voorziening in vele menselijke behoeften door de bureaucratische organisatie van grote groepen mensen – of dit nu een noodzakelijk of effectief middel voor sociale organisatie onder deze omstandigheden is, of niet – kunnen we beschouwen als de kerneigenschap van totale instituties. Hieruit volgen bepaalde belangrijke implicaties.

Wanneer men mensen in grote groepen laat optreden, kan de supervisie plaatsvinden door personeel waarvan de hoofdactiviteit niet bestaat uit leiding geven of zo nu en dan controleren (zoals in vele werkgever-werknemer relaties) maar echt uit toezichhouden, dat wil zeggen, er op toezien dat iedereen doet wat hem is duidelijk gemaakt dat van hem

wordt verwacht, onder omstandigheden waarin de tegenwerking van een persoon duidelijk afsteekt tegen de zichtbare, voortdurend in het oog gehouden inpassing van de anderen. Wat er nu het eerst is ontstaan – de grote groepen geleide personen of de kleine toezichthoudende staf – is hier het probleem niet; het punt is dat de een is gemaakt voor de ander.

In totale instituties is er een fundamentele scheiding tussen de grote onder leiding staande groep, hier gemakshalve bewoners (inmates) genoemd, en de kleine toezichthoudende staf.

Bewoners wonen intern en hebben beperkt contact met de wereld buiten de muren, de staf heeft vaak een achturige werkdag en is sociaal geïntegreerd in de buitenwereld.³ Iedere groepering beziet de andere in termen van beperkte vijandige stereotypen: de staf ziet de bewoners vaak als weerspanning, heimelijk en onbetrouwbaar, terwijl de bewoners de staf vaak zien als neerbuigend, hooghartig en gemeen. De staf heeft vaak het gevoel superieur te zijn en gelijk te hebben, de bewoners voelen zich vaak, in sommige opzichten, inferieur, zwak, schuldig en laakbaar.⁴

De sociale mobiliteit tussen de beide strata is sterk beperkt, de sociale afstand is typisch groot en vaak formeel voorgeschreven. Zelfs gesprekken over de grenzen heen geschieden soms op een bepaalde toon, zoals hier geïllustreerd in een gefingeerd verslag van een waar gebeurd verblijf in een psychiatrische inrichting:

“‘Ik zal je eens wat zeggen’, zei Zuster Hart toen ze door het dagverblijf liepen. ‘Doe maar alles wat Zuster Davis zegt. Denk er niet over na maar doe het gewoon. Dan zal je wel met haar kunnen opschieten’. Zodra ze die naam had gehoord, wist Virginia al wat het afschuwelijke was van afdeling I. ‘Zuster Davis, is dat de hoofdzuster?’ ‘En hoe...’ mompelde Zuster Hart. Daarna ging ze weer harder praten. De zusters deden alsof de patiënten niet in staat waren iets te verstaan als er niet werd geschreeuwd. Vaak zeiden ze dingen op gewone toon die de dames niet geacht werden te horen; als het geen verpleegsters waren geweest, zou je gedacht hebben dat ze in zichzelf praatten. ‘Zuster Davis is een heel kundige en efficiënte verpleegster’, zei Zuster Hart luid.”⁵

Hoewel er tussen de bewoners en de staf die hen bewaakt wel enige communicatie noodzakelijk is, is het een van de functies van de wacht om de communicatie tussen bewoners en hoger stafniveau in het oog te houden. Een onderzoek in psychiatrische inrichtingen geeft de volgende illustratie:

‘Aangezien vele patiënten de dokter tijdens zijn ronde heel graag willen spreken,

dienen de dienstdoende verpleegsters op te treden als bemiddelaars tussen de patiënten en de arts wil deze laatste niet onder vragen bedolven worden. In afdeling 30 scheen algemeen te gelden dat patiënten zonder fysieke symptomen die qua privileges tot de twee laagste groepen behoorden haast nooit met de arts mochten spreken tenzij dokter Baker zelf naar hen vroeg. Deze groep, die toch aanhield en zeurde en teleurgesteld was, en door de wachten onder elkaar “lastpakken” of “zeurpieten” werd genoemd, trachtte vaak door de verpleegstersbarrière heen te breken, maar dan werden er altijd korte metten met hen gemaakt.”⁶

Evenals gesprekken over de grens heen worden beperkt, zo wordt ook informatie, met name over de plannen van de staf met de patiënten, ingetoomd. Een belangrijk aspect van de positie waarvan uit de patiënt de staf beziet is het niet gekend worden in de beslissingen die er over zijn lot worden genomen. Of de officiële redenen hiervoor nu van militaire aard zijn – het geheimhouden van het reisdoel van de manschappen – of van medische aard – het geheimhouden van diagnose, plan van behandeling en verblijfsduur voor tuberculosepatiënten⁷ – deze uitsluiting van informatie verschaft de staf een bijzondere mogelijkheid tot afstand van en controle over de patiënten.

Al deze beperkingen in het contact dragen er vermoedelijk toe bij dat de antagonistische stereotypen in stand blijven.⁸ Er ontwikkelen zich twee verschillende sociale en culturele werelden die naast elkaar voortbestaan met enkele officiële contactpunten maar met weinig wederzijdse penetratie. Het gebouwencomplex en de naam van de institutie worden dan ook zowel door de staf als door de patiënten geïdentificeerd als iets dat min of meer bij de staf hoort; wanneer een van beide groeperingen spreekt over de opvattingen of belangen van de ‘institutie’ doelen zij impliciet (zoals wij hier ook zullen doen) op de opvattingen en belangen van de staf. De scheiding tussen staf en patiënten is de eerste belangrijke implicatie van het bureaucratische besturen van grote groepen mensen, een tweede houdt verband met het werk.

In de gewone inrichting van het leven van onze maatschappij, houdt het gezag van de werkgever op bij het ontvangen van een geldelijke beloning door de werknemer. Hoe deze dit in zijn huiselijke en recreatieve omgeving besteedt is zijn privézaak; dit is een mechanisme waardoor het gezag van de werkgever binnen strikte grenzen wordt gehouden. Maar als we zeggen dat de dag van bewoners van totale instituties geheel is in-

gedeeld, houdt dat ook in dat met alle fundamentele behoeften rekening moet worden gehouden, dat de institutie al het essentiële moet kunnen verschaffen. Hoe men het werk ook stimuleert, deze stimulus zal nooit dezelfde structurele betekenis hebben als in de buitenwereld. Er zullen andere arbeidsmotieven moeten zijn en andere houdingen ten aanzien daarvan. Hiervoor zal een belangrijke aanpassing nodig zijn van de kant van de bewoners en van de kant van degenen die hen tot werk moeten aanzetten.

Soms wordt er zo weinig werk vereist dat bewoners die niet gewend zijn zich met niet nuttige zaken bezig te houden, zich extreem vervelen. Het vereiste werk vindt in zeer langzaam tempo plaats en er worden soms minieme, vaak ceremoniële betalingen gedaan (een wekelijks tabaksrantsoen, Kerstgeschenken) waardoor sommige psychiatrische patiënten hun taak blijven verrichten. In andere gevallen wordt uiteraard meer dan een normale dagtaak gevraagd die niet door uitzicht op beloning tot stand komt maar door het dreigen met fysieke straf. In sommige totale instituties, zoals houthakkerskampen en koopvaardijochters worden door een geforceerd sparen het kopen, de gebruikelijke functie van geld in de wereld, uitgesteld. Alle behoeften worden door de institutie georganiseerd en er vindt pas betaling plaats wanneer het werkseizoen voorbij is en de mensen het terrein verlaten. In enkele instituties is er een vorm van slavernij waarbij de staf beschikt over de volledige tijd van de bewoners. Hier kan het gevoel van identiteit en bezit vervreemd raken van het vermogen om te werken. T.E. Lawrence illustreert dit in zijn verslag over de dienst in een RAF trainingscentrum.

'De mannen die in de zes-weken-dienst zitten, schokken ons moreel gevoel door hun gemakkelijke opvatting van werken. "Jullie idioten, je werkt je dood", zeggen ze. Zijn wij nu zo actief of is dit een overblijfsel van fatsoen van ons? Door de RAF worden we alle vier-en-twintig uren van de dag betaald, drie stuivers per uur; betaald om te werken, betaald om te eten en betaald om te slapen: die stuivers tellen gewoon door. Daarom is het de moeite niet om je werk goed te doen, het moet zo lang duren als maar kan want daarna staat er echt geen leunstoel klaar bij de kachel, maar is er weer nieuw werk te doen.'⁹

Of er nu te veel werk is of te weinig, het individu dat in de buitenwereld werklustig was, wordt meestal gedemoraliseerd door het werksysteem in de totale institutie. Een voorbeeld van deze demoralisering is de praktijk in psychiatrische inrichtingen van het 'schooieren', om iemand te 'be-

werken' om een dubbelkje in de cantine te kunnen besteden. Mensen doen zulke dingen – vaak uit een soort verzet – terwijl ze in de buitenwereld dergelijke praktijken beneden hun waardigheid zouden achten. Stafleden die dit bedelgedrag interpreteren in termen van hun eigen oriëntatie ten aanzien van geld verdienen, zien het vaak als alweer een teken dat de patiënten werkelijk niet in orde zijn.

Er is dus sprake van een onverenigbaarheid tussen totale instituties en de fundamentele werk-beloningsstructuur van onze maatschappij. Totale instituties zijn verder ook onverenigbaar met een ander essentieel element van onze maatschappij: het gezin. Men stelt het gezinsleven soms tegenover het leven als eenling; maar we zien een veel scherpere tegenstelling met het leven in grote groepen, want zij die eten, slapen en werken met een groep mede-werkers kunnen niet of nauwelijks een eigen huiselijk bestaan leiden.¹⁰ Juist doordat stafleden hun gezin buiten het terrein laten wonen, zijn zij in staat om geïntegreerd te blijven in de gemeenschap buiten en om aan de neiging tot omvatting van de totale institutie te ontsnappen.

Of een bepaalde totale institutie nu een goede of kwade kracht in de burgermaatschappij zal zijn, een kracht vormt zij zeker. In hoeverre dit zo is zal afhangen van de kring feitelijke of potentiële huishoudens die wordt onderdrukt. Daarentegen is de vorming van huishoudens ook een structurele waarborg tegen de opkomst van totale instituties. De onverenigbaarheid van deze twee vormen van sociale organisatie zou iets meer kunnen vertellen over de bredere sociale functies van beide.

De totale institutie is dus een sociaal hybride verschijnsel, deels woon-gemeenschap, deels formele organisatie, en daarin is haar bijzondere belang gelegen. Maar er zijn nog meer redenen om in deze instellingen geïnteresseerd te zijn. Zij vormen de plaats in onze maatschappij waar mensen gedwongen worden te veranderen: zij zijn elk afzonderlijk een natuurlijk experiment in wat men met het ego kan doen.

We hebben al enkele kerneigenschappen van totale instituties genoemd. Wij willen vervolgens deze instituties bezien vanuit twee perspectieven, dat van de wereld van de bewoners en dat van de wereld van de staf, en enkele opmerkingen maken over de contacten tussen beide.

Kenmerkend voor bewoners is dat zij de institutie binnentreden met een 'voorstellingscultuur' (om een psychiatrische term aan te passen) die ontleend is aan een 'thuiswereld' – een levenswijze en een cyclus van activiteiten die als vanzelfsprekend worden ervaren tót het moment dat men in de institutie komt. (Dit is dan een reden om wees- en kindertehuizen uit te sluiten van de lijst van totale instituties, behalve voorzover het kind in de buitenwereld gesocialiseerd wordt door een proces van culturele osmose, zelfs al blijft deze wereld hem systematisch onthouden). Hoe ook de aard was van de stabiliteit van de persoonlijke organisatie van de gerecruteerde, deze maakte deel uit van een wijder kader binnen zijn burgeromgeving, een ervaringscyclus die een dragelijke opvatting van het ego bevestigde en een aantal naar eigen inzicht uit te voeren defensieve manoeuvres mogelijk maakte, om af te rekenen met conflicten, mislukkingen en fouten.

Nu blijkt dat totale instituties geen eigen cultuur in de plaats stellen voor iets dat al was gevormd; het gaat hier om iets beperkters dan acculturatie of assimilatie. Als er een culturele verandering optreedt komt dit wellicht doordat bepaalde gedragmogelijkheden wegvallen en men er niet in slaagt gelijke tred te houden met recente sociale veranderingen buiten. Als het verblijf van de bewoner lang is, kan er, wat genoemd wordt, *disculturatie* optreden,¹¹ dit wil zeggen, een 'onttraining' waardoor hij tijdelijk bepaalde trekken van het dagelijks leven in de buitenwereld niet meer aan kan, als en wanneer hij daarin terugkeert. Wat het voor de bewoner betekent om 'daarbinnen' te zijn is niet los te zien van de speciale betekenis van het 'naar buiten' gaan. In deze zin zoeken totale instituties niet werkelijk naar een culturele overwinning. Zij creëren en onderhouden een bepaald soort spanning tussen de thuiswereld en de institutionele wereld en gebruiken deze aanhoudende spanning als strategische hefboom bij het besturen van mensen.

De gerecruteerde komt dus de instelling binnen met een idee over zichzelf dat door bepaalde stabiele sociale voorzieningen in zijn thuiswereld wordt mogelijk gemaakt. Bij binnenkomst wordt hij onmiddellijk van de steun van deze voorzieningen ontdaan. In de precieze taal van sommige van onze oudere totale instituties begint er een reeks verlagingen, vernederingen en ontluisteringen van zijn ego. Zijn ego wordt systematisch,

zij het vaak onbedoeld, teniet gedaan, 'gemortificeerd'. Er treden enkele radikale verschuivingen op in zijn *morele carrière*, een carrière die bestaat uit de progressieve veranderingen die optreden in de opvattingen die hij heeft over zichzelf en anderen die iets voor hem betekenen.

Het proces van mortificatie

De processen waardoor iemands ego wordt gemortificeerd, tenietgedaan, zijn tamelijk standaard in totale instituties.¹² De analyse van deze processen kan bijdragen tot een beter begrip van de voorzieningen die gewone instituties moeten garanderen, wil het ego van de leden in stand blijven.

De barrière die totale instituties plaatsen tussen de bewoner en de wijdere wereld markeert al de eerste besnoeiing van het ego. In het burgerleven zorgt de volgorde in het programma van de rollen van het individu, zowel in de levenscyclus als in de cyclus van alledag, ervoor dat geen rol die hij speelt de prestaties en relaties in de andere rollen blokkeert. In totale instituties daarentegen, verstoort het behoren daartoe automatisch de programmering van rollen, aangezien de scheiding tussen het individu en de wijdere wereld 24 uur van de dag duurt en jaren lang kan blijven bestaan. Er vindt dus een 'ontzetting' uit de rollen plaats. In vele totale instituties wordt op bezoek gaan buiten de instelling of het ontvangen van bezoekers in de instelling, in het begin totaal niet toegestaan, zodat er aanvankelijk een diepe breuk ontstaat met rollen in het verleden en men een rolontzetting ervaart. Een verslag over het leven van kadetten in een militaire academie geeft ons een illustratie:

'Deze duidelijke breuk met het verleden dient plaats te vinden in een betrekkelijk korte periode. De mannen mogen daarom twee maanden lang de basis niet verlaten en geen contact hebben met niet kadetten. Door deze volledige isolatie ontstaat er een hechte groep kadetten in plaats van een heterogene verzameling van personen met hoge of lage status. Op de eerste dag al worden uniformen uitgereikt en verhalen over welstand en familie zijn taboe. Hoewel de kadet erg weinig betaald krijgt, mag hij geen geld van huis ontvangen. De rol van kadet moet andere rollen die het individu gewend is te spelen gaan overheersen. Er is maar weinig over waaruit de status in de buitenwereld kan blijken.'¹³

Wij willen hieraan toevoegen, dat wanneer de entree vrijwillig is, de

recruut zich al gedeeltelijk aan zijn thuiswereld heeft onttrokken: hetgeen door de institutie duidelijk afgescheiden wordt, is iets dat al in ontbinding was.

Hoewel sommige rollen door de bewoner weer opgevat kunnen worden op het moment dat hij in de buitenwereld terugkeert, is het duidelijk dat er in andere gevallen onherstelbare verliezen zijn en dat dit ook pijnlijk als zodanig wordt ervaren. In een latere fase van de levenscyclus kan het niet meer mogelijk blijken om tijd in te halen die nu niet is besteed aan opleiding of promotie maken, vrijen of het socialiseren van de kinderen. Een juridisch aspect van deze permanente ontzetting wordt gevonden in het begrip 'als burger dood zijn'; gevangenen verliezen soms niet alleen tijdelijk de rechten om geld te beheren en cheques uit te schrijven, om te echtscheiden of kinderen te adopteren en te stemmen maar worden deze rechten permanent onthouden.¹⁴

De bewoner merkt dus dat sommige rollen voor hem verloren zijn gegaan door de barrière die hem van de buitenwereld scheidt. Het entreeproces brengt ook nog andere soorten verlies en afsterving met zich mee. We treffen vrij vaak zogenaamde *entreeprocedures* aan, zoals het maken van een levensbeschrijving, fotograferen, wegen, het maken van vingerafdrukken, toekennen van een nummer, fouilleren, het tegen bewijs afstaan van persoonlijke bezittingen, ontkleden, baden, desinfecteren, haarknippen, het uitreiken van kleding van de inrichting, het geven van instructie ten aanzien van regels, het aanwijzen van de slaappleats.¹⁵ Entreeprocedures zouden beter 'snoeien' of 'programmeren' genoemd kunnen worden omdat de nieuw aangekomene, aldus gemodelleerd, als object ingevoerd kan worden in de administratieve machinerie van de instelling en geschikt wordt voor routinematige bewerking. Vele van deze procedures steunen op eigenschappen als gewicht of vingerafdrukken van het individu die hij alleen bezit omdat hij behoort tot de meest abstracte van alle sociale categorieën: de mens. Actie die plaatsvindt op grond van dergelijke eigenschappen negeert noodzakelijkerwijs groten-deels de vroegere basis van zijn zelf-identificatie.

Omdat een totale institutie met haar leden in zoveel verbindingen te maken heeft en dus het in model brengen complex is, is het nodig dat de gerecruteerde aanvankelijk meewerkt. De staf meent vaak dat wanneer een gerecruteerde tijdens de eerste ontmoetingen de nodige eerbied toont, dit een teken is dat hij zich wel zal voegen naar de rol van het

plooibare lid. De gelegenheid waarbij de leden van de staf de bewoner voor het eerst op de hoogte brengen van zijn verplichting zich eerbiedig te gedragen, kan zo zijn ingericht dat de bewoner bezwaren gaat maken of zich voor goed koest houdt. Bij deze eerste momenten van socialisatie kan het gaan om een gehoorzaamheidstest of een poging om de wil te breken: een bewoner die zich opstandig toont krijgt onmiddellijk zichtbare straf die steeds erger wordt tot hij zich gewonnen geeft en zichzelf vernedert.

Een aansprekend voorbeeld geeft Brendan Behan in zijn verslag van de strijd met twee bewakers bij zijn entree in de Walton-gevangenis:

"'En kop op, als ik tegen je spreek'.

'En kop op als Meneer Whitbread tegen je spreekt', zei Meneer Holmes.

Ik keek naar Charlie. Onze blikken kruisten elkaar en hij sloeg zijn ogen vlug neer.

'Waar kijk je naar, Behan? Kijk naar mij'.

Ik keek naar Meneer Whitbread. 'Ik kijk naar U', zei ik ... 'Jij kijkt naar Meneer Whitbread, hè?' zei Meneer Holmes. 'Ik kijk naar Meneer Whitbread.' Meneer Holmes keek ernstig naar Meneer Whitbread, haalde met open hand uit en sloeg me in mijn gezicht, hield me met de andere hand vast en sloeg me nog eens.

Mijn hoofd suisde en brandde en deed pijn en ik vroeg me af of het nog eens zou gebeuren. Ik dacht niet meer en voelde weer een klap en weer en weer, ik wankelde en werd tegengehouden door een steunende bijna vriendelijke hand, en weer kwam een klap; ik zag alleen nog maar rood en wit flitsen voor mijn ogen. 'Jij kijkt naar Meneer Whitbread, hè Behan?'

Ik probeerde te slikken en mijn stem te gebruiken en eindelijk kon ik uitbrengen: 'Ja meneer, alstublieft, ik kijk naar U, ik bedoel, ik kijk naar Meneer Whitbread, meneer.'¹⁶

Toegangsprocedures en gehoorzaamheidstests kunnen samen een vorm van initiatie genoemd worden: het welkom, waarbij de staf en de leden of beiden, hun uiterste best doen om de gerecruteerde zijn positie duidelijk te maken.¹⁷ Soms behoort bij dit ontgroeningsritueel dat hij een speciale naam krijgt zoals 'feut' waaruit blijkt dat hij maar een bewoner is en wat meer is, dat hij ook nog een bijzonder lage status heeft in deze lage groep.

De toegangsprocedure kan gekenschetst worden als een afscheid en een aankomst, waarbij het midden wordt gemarkeerd door fysieke naaktheid.

Het afscheid brengt natuurlijk een ontzetting uit de eigendom met zich mee, en dit is hier van belang omdat mensen aan hun bezittingen eigen gevoelens hechten. Misschien is de meest belangrijke van deze bezittingen wel niet fysiek, namelijk de eigen naam; hoe men ook daarna genoemd wordt, verlies van naam kan een grote ontluistering van het ego betekenen.¹⁸

Zodra de bewoner van zijn bezittingen ontdaan is, moet de instelling althans voor enkele vervangingen zorgen; deze zijn echter gestandaardiseerd, uniform van karakter en uniform qua verdeling. De vervangende bezittingen behoren duidelijk toe aan de institutie en moeten regelmatig weer worden ingeleverd om als het ware gedesinfecteerd te worden van identificaties. Bij voorwerpen die op kunnen raken, bij voorbeeld potloden, moet de bewoner soms het restant inleveren alvorens hij een nieuw ontvangt.¹⁹

Als de bewoners geen individuele kasten krijgen en de persoonlijke eigendommen²⁰ worden doorzocht en geconfisqueerd, vervalt het eigen bezit nog verder. In religieuze ordes heeft men begrepen hoezeer deze scheiding van de bezittingen van invloed is op het ego. Eenmaal per jaar moet van cel gewisseld worden zodat men er niet aan gehecht kan raken. Zo zegt de Regel van de Benedictijner Orde:

‘Als beddegoed kan volstaan worden met een matras, een deken, een spreij en een kussen. Deze bedden moeten regelmatig worden geïnspecteerd door de Abt vanwege de privé-eigendommen die daarin kunnen worden aangetroffen. Als ontdekt wordt dat iemand iets bezit dat hij niet van de Abt heeft ontvangen moet hij streng worden gestraft. En opdat deze ondeugd van het particuliere bezit wordt uitgeroeid, dienen alle noodzakelijke dingen te worden uitgereikt door de Abt: pij, tunica, kousen, schoenen, gordel, mes, pen, naald, zakdoek en opschriftboeken, zodat er over het al of niet nodig hebben niet meer kan worden gediscussieerd. Laat de Abt altijd denken aan de passage uit De Handelingen der Apostelen: “ieder kreeg toebedeeld naar gelang zijn behoefte”.²¹

Er is een aantal bezittingen dat een speciale functie heeft voor het ego. Het individu wil meestal enige zeggenschap hebben over de wijze waarop hij zich voordoet aan anderen. Hiervoor heeft hij voorzieningen nodig in de vorm van kleding en cosmetica, gereedschappen om deze aan te brengen en te herstellen en een gemakkelijk te bereiken, een veilige plaats om deze voorzieningen op te bergen – kortom: voor de instandhouding van zijn persoonlijke façade heeft het individu een identiteits-

uitrusting nodig. Hij heeft ook behoefte aan de diensten van kappers en kleermakers.

Als hij in een totale institutie komt, zal het individu waarschijnlijk ontdaan worden van zijn gewone uiterlijk en van de uitrusting en diensten die hij voor de instandhouding gebruikt. Hij wordt aldus van zijn *persoonlijke gezicht* ontdaan. Kleding, kam, naald en draad, cosmetica, handdoeken, zeep, scheerspullen, badbenodigdheden zullen alle van hem worden weggenomen, hoewel sommige ergens opgeborgen worden waar hij niet bij kan; hij ontvangt ze terug wanneer hij vertrekt. In de woorden van de Regel van de Benedictijner Orde:

‘Vervolgens wordt hij in de huiskapel ontdaan van zijn eigen kledingstukken en zal hij die van het klooster ontvangen. Deze kledingstukken zullen worden opgeborgen en worden bewaard zodat als hij, ongelukkigerwijze, ooit door de duivel overtuigd mocht worden het klooster te verlaten – wat God verhoede –, hij van zijn monnikskleding ontdaan kan worden en uitgeworpen.’²²

Zoals al is gezegd, is de institutionele uitrusting die in de plaats komt voor wat is afgenomen, typisch van ‘ruwe’ kwaliteit, slecht passend, vaak oud en voor grote groepen leden gelijk. De invloed van deze vervanging blijkt uit een verslag over gevangen prostitués:

‘Eerst komt de badopziener die hun beveelt zich uit te kleden en hun eigen kleren weghaalt, erop toeziet dat zij een douche nemen en hun gevangeniskleren uitrekt.

Een paar stevige schoenen met platte hakken, twee paar veel gestopte sokken, drie katoenen jurken, twee katoenen onderjurken, twee broeken en enkele beha’s. Praktisch alle beha’s zijn vormloos; er worden geen corsetten uitgereikt. Het is een triest gezicht, sommige van deze gezette gevangenen die in ieder geval probeerden er aan de buitenkant fatsoenlijk uit te zien, geconfronteerd te zien met hun eigen beeld in gevangenistenue.’²³

Behalve het ontdaan worden van het persoonlijke gezicht, doordat de identiteitsuitrusting wegvalt, is er ook nog de persoonlijke misvorming die het gevolg is van verminkingen van het lichaam zoals littekens of verlies van ledematen. Hoewel deze mortificatie van het ego maar in weinig totale instituties voorkomt, is er toch in het algemeen sprake van een gevoel van verlies van persoonlijke veiligheid en dit vormt een basis voor angsten omtrent misvorming. Slaag, operaties of shocktherapie, wat de bedoeling van de staf met het toedienen hiervan ook moge zijn, kunnen

redenen zijn dat de leden het gevoel hebben in een omgeving te verkeren die hun persoonlijke veiligheid niet waarborgt.

Bij de entree kan het individu door het verlies van zijn identiteitsuitrusting, aan anderen niet het gebruikelijke beeld dat hij van zichzelf heeft vertonen. Na de entree wordt dit beeld nog op andere wijze aangevallen.

Gegeven het uitdrukkingssidoom van een bepaalde burgermaatschappij, brengen sommige bewegingen en houdingen niet al te hoogstaande beelden van het individu over en zullen deze vermeden worden omdat ze vernederend zijn. Ieder reglement, bevel of opdracht dat het individu dwingt tot deze bewegingen of houdingen kan dus het ego aantasten. In totale instituties komt dit soort onwaardige gedragingen voor. In psychiatrische inrichtingen worden de patiënten soms gedwongen alles met een lepel te eten.²⁴ In militaire gevangnissen moeten de gevangenen soms in de houding staan wanneer een officier de zaal betreedt.²⁵ In religieuze instituties zijn er soms klassieke gebaren van boetedoening als het kussen van voeten²⁶ en wordt van een monnik geëist dat hij

'voorover ligt bij de ingang van de bidkapel; zo werpt hij zich met zijn gezicht naar de grond en zijn lichaam gebogen aan de voeten van allen die de bidkapel uitkomen.'²⁷

In sommige strafinstituties wordt men vernederd doordat men zich voorover moet buigen om stokslagen te ontvangen.²⁸

Evenals men van het individu kan eisen dat hij een vernederende lichaamshouding aanneemt, moet hij ook wel vernederende uitspraken doen. Een belangrijk voorbeeld hiervan is de afgedwongen eerbied in totale instituties; van de leden wordt soms geëist dat zij hun contact met de staf onderhouden via verbale eerbiedsbetuigingen, zoals het aanspreken met 'meneer'. Een ander voorbeeld is de noodzaak om te bedelen, aan te dringen of nederig te vragen om kleine dingen zoals vuur voor een sigaret, een glas water of toestemming om de telefoon te gebruiken.

Met de onwaardigheden in woorden en handelen die van bewoners gevraagd worden gaan ook onwaardigheden in behandeling door anderen samen. De standaard voorbeelden zijn hier profaneringen in woord en gebaar: de staf of de medeleden betitelen het individu met obscene namen, vloeken hem uit, wijzen op zijn negatieve eigenschappen, plagen hem of praten over hem of zijn medeleden alsof ze er niet bij zijn.

Wat ook de kenmerken of de bron van deze vormen van onwaardigheid

mogen zijn, het individu moet handelen op een wijze waarvan de symbolische implicaties niet verenigbaar zijn met een opvatting die hij over zichzelf heeft. Een minder scherp voorbeeld van dit soort mortificatie treedt op wanneer van het individu wordt geëist dat hij een dagelijkse cyclus opvat die hij als vreemd ten aanzien van zichzelf beschouwt, d.w.z. om een disidentificerende rol op te vatten. In gevangnissen kan het ontbreken van heterosexuele activiteit de vrees opwekken voor het verlies van de manlijkheid.²⁹ In militaire organisaties kan duidelijke zinloze schijnactiviteit (corvee) de mensen het gevoel geven dat hun tijd en inspanning waardeeloos is.³⁰ In religieuze instituties is speciaal geregeld dat alle leden om de beurt de meer slaafse aspecten van de dienende rol vervullen.³¹ Een uiterste zien wij in concentratiekampen waar gevangenen worden gedwongen om andere gevangenen zweepslagen toe te dienen.³²

Er is nog een vorm van mortificatie in totale instituties. Al bij de entree begint een blootstelling aan inbreuken en vermenging van sferen. In de buitenwereld kan het individu objecten waaraan hij gevoel van eigenwaarde ontleent, zoals zijn lichaam, zijn onmiddellijke handelingen, zijn gedachten en sommige van zijn bezittingen, vrij houden van vreemde en vijandige zaken. Maar in totale instituties worden deze gebieden van het ego geschonden: de grens die het individu trekt tussen zijn wezen en de omgeving wordt overschreden en de belichamingen van het ego worden ontijd.

In de eerste plaats wordt de privacy geschonden wat betreft informatie over het eigen wezen. Tijdens de entree-procedure worden feiten over de sociale posities en het vroegere gedrag – vooral feiten die tot schande strekken – verzameld en ondergebracht in een dossier dat toegankelijk is voor de staf. Later, voorzover de instelling officieel verwacht de zelfregulerende innerlijke neigingen van het individu te kunnen veranderen, kunnen er bekentenisbijeenkomsten zijn, in paren of in groepsvorm – op psychiatrisch, politiek, militair of religieus terrein – al naar gelang het type institutie. Bij deze gelegenheden moet het lid feiten en gevoelens over zichzelf onthullen ten aanschouwe van een nieuw publiek. De meest spectaculaire voorbeelden van deze onthullingen zien wij in communistische bekentenskampen en in de culpa zittingen die deel uitmaken van de gebruiken van katholieke religieuze instituten.³³ De dynamiek van het proces is uitgebreid beschouwd door degenen die de zogenaamde milieutherapie bedrijven.

Niet alleen vernemen nieuwe publieken oneerbare feiten over iemand die normaliter verborgen blijven, zij zijn ook in een positie om sommige van deze feiten direct waar te nemen. Zo kunnen gevangenen en psychiatrische patiënten niet voorkomen dat hun bezoekers hen in vernederende omstandigheden zien.³⁴ Een ander voorbeeld is de Jodenster die door gevangenen van concentratiekampen gedragen werd.³⁵ Bij medische en veiligheidscontroles worden gevangenen soms letterlijk fysiek blootgesteld, soms zelfs aan personen van beide geslachten. Door het slapen op grote zalen ontstaat een soortgelijke blootstelling, evenals bij toiletten met open deuren.³⁶

Een extreem voorbeeld hiervan is de situatie waarin een psychiatrische patiënt, voor wat genoemd wordt zijn eigen bestwil, geheel wordt ontkleed en in een voortdurend verlichte ruimte wordt geplaatst, met kijk-gaten waardoor iedereen die voorbijloopt naar binnen kan kijken. In het algemeen is de bewoner nooit alleen; hij is altijd binnen het gezicht en het gehoor van iemand, al is het maar van zijn medebewoners.³⁷ Bij gevangenskooien met tralies bij wijze van muren, wordt dit extreem gerealiseerd.

De meest duidelijke blootstelling aan inbreuken is die van direct fysieke aard – het besmeuren en bevuilen van het lichaam of van andere objecten die nauw verband houden met het ego. Soms houdt dit in dat de voorzieningen in de omgeving om zich te isoleren van de eigen bron van inbreuken, teniet gedaan worden, b.v. als men zijn eigen toilettemmers moet ledigen³⁸ of als men in ploegen naar het toilet moet, zoals in Chinese politieke gevangnissen:

'Een aspect van hun isoleringsregime, dat vooral voor Westerse gevangenen afschrikwekkend moet zijn, is de regeling voor de verwijdering van ontlasting en urine. De "toilettemmer" die meestal in Russische cellen aanwezig is, ontbreekt in China vaak. Volgens Chinese gewoonte wordt het lozen van ontlasting en urine slechts op een of twee vastgestelde tijden van de dag toegestaan – meestal 's morgens na het ontbijt. De gevangene wordt dan door een cipier uit zijn cel geduwd, moet in looppas een lange gang door en krijgt ongeveer twee minuten om boven een open Chinese latrine zijn behoeften te doen. De haast en de openlijke controle is vooral voor vrouwen moeilijk te verdragen. Als de gevangenen wat zij moeten doen, niet in twee minuten kunnen volbrengen, worden zij abrupt weggesleept en terug naar hun cel gestuurd.'³⁹

Een veel voorkomende vorm van fysieke inbreuk vinden we in de klachten

over onzuiver voedsel, vuile slaappleatsen, smerige handdoeken, schoenen en kleding die doordrenkt zijn met het zweet van de vorige gebruiker, toiletten zonder brillen en vieze wasgelegenheden.⁴⁰ Orwell's verhaal over zijn kostschool kan als illustratie dienen:

'Neem bij voorbeeld de kommen waarin we onze pap kregen. Zij hadden randen en onder deze randen zat bedorven pap opgehoopt die er in lange slierten afgetrokken kon worden. In de pap zelf, zaten ook meer klontjes, haren en ondefinieerbare zwarte dingetjes dan je voor mogelijk zou hebben gehouden tenzij iemand ze er met opzet in deed. Je kon beter niet aan deze pap beginnen zonder eerst goed te kijken. Dan was er nog het glibberige water van het bad dat vier of vijf meter lang was en waar de hele school iedere morgen in moest; ik betwijfel of het water wel regelmatig verversd werd – en de altijd nattige handdoeken met hun kaasachtige lucht ... En de zweterige lucht van de kleedkamer met zijn vette wastafels waar de rij verwaarloosde toiletten op uit kwam die helemaal geen slot of zoiets hadden, zodat wanneer je erop zat er altijd wel iemand kwam binnenvallen. Het valt me niet gemakkelijk om aan mijn schooltijd te denken zonder een vleug in te ademen van iets kils en stinkends – een soort mengsel van doorzweete sokken, vuile handdoeken, de lucht van uitwerpselen die in gangen hangt, vorken met vastgekoekt voedsel tussen de tanden, vette schapenragout, deuren van w.c.'s die dichtslaan en het geluid in de po's van de slaapzalen.'⁴¹

Er zijn nog andere oorzaken voor fysieke inbreuk zoals blijkt uit een verslag van een patiënt in een ziekenbarak van een concentratiekamp:

'We lagen in ieder bed met zijn tweeën. Dit was hoogst onplezierig. Als er bij voorbeeld iemand overleed werd hij niet binnen vier en twintig uur weggehaald omdat het blokhoofd natuurlijk het broodrantsoen en de soep wilde hebben die voor deze persoon bestemd waren. Daarom werd de dode pas vier en twintig uur later gerapporteerd. Wij moesten dan al die tijd in bed liggen samen met de overledene.'⁴²

'Wij lagen op de middenbedden. En dat was een afschuwelijke positie, vooral 's nachts. Want in de eerste plaats waren de doden helemaal uitgemergeld en zagen zij er vreselijk uit. In de meeste gevallen liepen op het moment van overlijden hun blaas en darmen leeg hetgeen geen erg esthetische gebeurtenis was. Ik heb dat in de ziekenbarakken vaak genoeg gezien. Mensen die stierven aan vocht en etter afscheidende wonden waardoor het bed vol pus liep, lagen dan samen met iemand met een minder kwaadaardige ziekte die misschien alleen maar een kleine wond had die nu geïnfecteerd zou raken.'⁴³

De inbreuk makende ervaring om naast een stervende te liggen blijkt ook

uit verslagen uit psychiatrische inrichtingen⁴⁴ en inbreuk op de medische hygiëne komen we tegen in verslagen over het gevangenisleven:

'Medische instrumenten en verbanden lagen zomaar open en bloot in het stof. George werd door een broeder behandeld voor een gezwel in zijn hals, dat werd opengesneden met een scalpel dat even daarvoor was gebruikt voor iemands voet en in de tussentijd niet was gesteriliseerd.'⁴⁵

Tenslotte wordt de bewoner in sommige totale instituties verplicht medicijnen te slikken of injecties te nemen, of hij wil of niet, en om zijn voedsel op te eten of dit nu eetbaar is of niet. Wanneer iemand weigert te eten zal hij 'gevoerd' worden.

Wij hebben gesteld dat de bewoner mortificatie van zijn ego ondergaat doordat hij wordt blootgesteld aan inbreuken op zijn lichaam of uiterlijk; wij willen dit echter uitbreiden: want wanneer de oorzaak van de inbreuk een ander menselijk wezen is ervaart de bewoner bovendien nog een inbreuk door een gedwongen interpersoonlijk contact en als gevolg een gedwongen sociale relatie. Wanneer de bewoner de controle verliest over wie hem in zijn positie observeert of wie zijn verleden kent ondergaat hij een inbreuk doordat hij een gedwongen relatie onderhoudt met deze mensen – immers, relaties uiten zich door dit soort waarneming en kennis.

Het voorbeeld bij uitstek van inbreuk van de ene persoon op de andere in onze maatschappij is waarschijnlijk verkrachting, maar hoewel seksuele molestering in totale instituties zeker voorkomt, zijn er vele andere, minder dramatische voorbeelden. Bij de entree worden de persoonlijke bezittingen bevoeld en betast door een functionaris die ze indeelt en voor opslag gereed maakt. De bewoner zelf wordt soms gefouilleerd, zelfs tot een rectaal onderzoek toe – hetgeen in de literatuur vaak wordt vermeld.⁴⁶ Later moet hij er soms in toestemmen dat zijn persoon of zijn slaapplek wordt doorzocht, hetzij bij wijze van routine, hetzij als er moeilijkheden rijzen. In al deze gevallen wordt de privésfeer van het individu zowel door degene die doorzoekt als door het doorzoeken zelf gepenetreerd en de terreinen van zijn ego geschonden. Zelfs routine-inspecties kunnen dit effect hebben zoals Lawrence vertelt:

'Vroeger moesten de mannen iedere week sokken en laarzen uittrekken en hun voeten ter inspectie laten zien. Je kreeg een trap in je gezicht als je omlaag boog om te kijken. Zo was er ook voor de bad-inspectie een bewijs nodig van je sergeant dat je die week een bad had genomen. Eén bad! Zo ging het ook met de

inspectie van je spullen, de kamer en het gereedschap, allemaal gelegenheid voor de formalisten onder de officieren om tekeer te gaan en voor de uitslovers om zich als een beest te gedragen. Wat moet je toch oppassen als je je met iemand bemoeit zonder hem te willen kwetsen.'⁴⁷

Verder kan ook de gewoonte om groepen van verschillende leeftijd, etnische herkomst en ras te mengen, in gevangenissen en psychiatrische inrichtingen, maken dat de bewoner zich bedreigd voelt door het contact met door hem ongewenste medebewoners. Een verslag van een gevangene over zijn entree in de gevangenis vormt hiervan een voorbeeld:

'Daar kwam weer een cipier met een paar handboeien, hij bond me vast aan het Joodje dat zachtjes in het Jiddisch in zichzelf mompelde.'⁴⁸ 'Plotseling overviel mij de akelige gedachte dat ik misschien met dat kleine Joodje samen een cel zou krijgen en voelde ik paniek opkomen. Ik kon aan niets anders meer denken.'⁴⁹

Uiteraard zal het leven in groepen onderling contact en het blootgesteld zijn aan medebewoners onvermijdelijk maken. In het uiterste geval, zoals in cellen met Chinese politieke gevangenen kan het onderling contact erg sterk zijn:

'Tijdens zijn gevangenschap kan de gevangene verwachten in een cel te komen met acht anderen. Indien hij eerst geïsoleerd was en ondervraagd, gebeurde dit kort nadat zijn eerste "bekentenis" werd geaccepteerd; vele gevangenen werden echter vanaf het begin al in groepscellen geplaatst. De cel is meest helemaal kaal en nauwelijks groot genoeg om de groep te bevatten. Soms is er een slaappodium maar alle gevangenen slapen op de vloer en als ze allemaal liggen zal er geen centimeter vloeroppervlak meer over zijn. De atmosfeer is uiterst intiem, van privacy is in het geheel geen sprake.'⁵⁰

Lawrence verschaft ons een voorbeeld uit de militaire sfeer waarbij hij zijn moeilijkheden weergeeft bij het contact met andere luchtmacht-soldaten in de barak:

'Ik kan met niemand doen alsof; en door een aangeboren verlegenheid kan ik niet meedoen aan hun verbond van bedriegerij, diefstallen en vuile praatjes, hoezeer ik ook sympathie heb voor de functionele rondborstigheid waarin zij zich wentelen. In onze benauwde behuizing is het natuurlijk onmogelijk om de lichamelijke discretie die we normaliter aan de dag leggen vol te houden. Naïeve opschepperijen over seksuele activiteiten en iedere afwijking in neigingen en organen worden gretig vertoond. De staf moedigt dit gedrag aan. Van alle

toiletten in het kamp zijn de deuren af. "Laat ze maar samen slapen en eten" grinnikte de oude Jock Mackay, hoofd-instructeur, "wij zullen ze wel drillen".⁵¹

Een routine voorbeeld van dit inbreukmakende contact is het benamings-systeem. De staf en de medebewoners gaan er automatisch van uit dat zij het recht hebben om een intieme aanspreekvorm of een verdraaide formele benaming te gebruiken: voor iemand uit de middenklasse betekent dit al dat hij niet het recht heeft iemand op een afstand te houden via een formele aanspreekvorm.⁵² Wanneer iemand voedsel moet eten dat hem tegenstaat komt dit vaak doordat het met anderen in verband wordt gebracht. Dit zien we geïllustreerd in de boetedoening in de vorm van 'soep bedelen', die in sommige nonnenkloosters wordt toegepast:

'... Ze zette haar kom van aardewerk aan de linkerkant van moeder overste, knielde, vouwde haar handen en wachtte tot er twee lepels soep in haar bedelnap waren gedaan, ging toen verder naar de op een na oudste, daarna naar de volgende, tot de kom was gevuld Toen haar kom eindelijk vol was, ging ze terug naar haar plaats, slikte de soep snel naar binnen, zoals moest, tot de laatste druppel. Ze probeerde er niet aan te denken hoe de soep in haar kom was geschonken uit een aantal andere kommen waaruit al was gegeten.'⁵³

Een ander voorbeeld van blootstelling aan inbreuken is dat waarbij een buitenstaander in contact komt met de intieme relatie tussen een individu en anderen die veel voor hem betekenen. Zo kan bij voorbeeld iemands post worden geopend en gecensureerd en soms worden er in zijn gezicht grappen over gemaakt.⁵⁴ Ook wel krijgen bezoeken van buiten een gedwongen openbaar karakter, zoals blijkt uit verslagen uit gevangnissen:

'Wat hebben ze voor die bezoeken een sadistische regeling! Een uur per maand – of tweemaal een half uur – in een grote zaal met nog een aantal andere paren, met cipiers die rondsluipen om ervoor te zorgen dat er geen plannen of gereedschappen ter ontsnapping worden uitgewisseld. We ontmoetten elkaar ieder aan een kant van een twee meter brede tafel met in het midden een soort plank van twintig centimeter hoog waarschijnlijk om te voorkomen dat zelfs onze bacteriën elkaar maar zouden aanraken. We mochten een steriele handdruk wisselen aan het begin van het bezoek en een aan het eind, de rest van de tijd konden we elkaar alleen maar aankijken en elkaar toeroepen over die afstand!'⁵⁵

'Bezoeken vinden plaats in een ruimte bij de hoofdingang. Er staat een houten tafel, aan de ene kant zit de gevangene, aan de andere zijn bezoekers. De cipier zit aan het hoofd en hoort ieder woord dat wordt gezegd en ziet ieder gebaar en

wisseling in de uitdrukking. Er is helemaal geen privacy – en dat terwijl een man zijn vrouw ontmoet die hij in jaren niet heeft gezien. Er is ook geen enkel contact toegestaan tussen de gevangene en zijn bezoekers en uiteraard mogen er geen dingen worden uitgewisseld.'⁵⁶

Een nog verdergaande versie van dit type inbreuk zien we bij door de institutie georganiseerde bekentenissen. Wanneer een persoon die veel voor iemand betekent aangeklaagd moet worden en vooral wanneer deze ander ook nog aanwezig is, kan het bekennen van de relatie aan buitenstaanders een intense onthulling van een inbreuk op het ego betekenen. Hier volgt een beschrijving van praktijken in een nonnenklooster:

'De dappersten onder de emotioneel kwetsbaren waren de zusters die tijdens de culpa samen opstonden en elkaar aanklaagden omdat ze hun best hadden gedaan om bij elkaar te zijn of misschien omdat ze tijdens het recreatie-uur samen hadden gesproken op een wijze die anderen buitensloot. Hun gekwelde maar duidelijk uitgesproken onthulling van een onthullende affiniteit gaf deze de genadeslag die ze zelf misschien niet hadden kunnen opbrengen; de hele gemeenschap zou er voortaan wel op letten dat die twee uit elkaar zouden blijven. Het paar zou geholpen worden om los te komen van een van die spontane persoonlijke bindingen die vaak ontstonden binnen een gemeenschap, even onverwacht als wilde bloemen zo nu en dan verschenen binnen de formele geometrische patronen van de kloostertuin.'⁵⁷

Een vergelijkbaar voorbeeld kunnen we aantreffen in sterk geprofessionaliseerde psychiatrische inrichtingen die zich met intense milieutherapie bezighouden en waar paren patiënten die een verhouding hebben gedwongen kunnen worden hun relatie in een groepsbijeenkomst te bespreken.

In totale instituties kan de onthulling van iemands relaties zelfs nog drastischer vormen aannemen, want er kunnen zich gelegenheden voordoen waarbij een individu een lichamelijke aanval moet aanzien op iemand met wie hij banden heeft en vervolgens voortdurend gekweld wordt door het feit dat hij niet heeft ingegrepen.

'Deze kennis (van shock therapie), is gebaseerd op het feit dat sommige patiënten in Paviljoen 30 het shockteam hebben geholpen bij het toepassen van de therapie op de patiënten, hen hebben moeten vasthouden en vastbinden in bed of hebben moeten opletten tot ze tot rust kwamen. Het toedienen van shocks geschiedt vaak geheel waarneembaar voor een groep geïnteresseerde toeschouwers. De stuiptrekkingen van de patiënt lijken vaak op die van een slachtoffer

van een ongeluk, in doodsnood en gaan gepaard met gierende geluiden en soms met een schuimende stroom speeksel uit de mond. De patiënt komt langzaam bij zonder zich iets van het gebeurde te herinneren maar heeft voor de toeschouwers een afschrikwekkend schouwspel opgeleverd van wat ook hen kan overkomen.⁵⁸

In Melville's verslag van de afranseling aan boord van een negentiende eeuws slagschip treffen we een ander voorbeeld aan:

'Hoe graag je je ook van de komende scène zou afkeren, je móet blijven toezien, of althans er bij blijven staan. Want volgens de regels moet bijna de gehele bemanning aanwezig zijn van de dikke kapitein tot de kleinste scheepsjongen die de bel luidt.'⁵⁹

'En dan zijn onvermijdelijke aanwezigheid bij het geheel: de sterke arm die hem in zicht sleept van de zweep en hem vasthoudt tot alles voorbij is en die zijn walgende blik en ziel dwingt om mannen met wie hij samen heeft opgetrokken en gegeten, en nachten doorwaakt te zien lijden en te horen kreunen – mannen zoals hij zelf – dit alles geeft een afschrikwekkend idee van het almachtige gezag waaronder hij leeft.'⁶⁰

Lawrence geeft een voorbeeld uit de militaire wereld:

'Vanavond op appeltijd klonken er vreselijke dreunen op de deur van de hut, de deur sloeg bijna uit zijn voegen. Daar stond Baker, een korporaal die groot gezag genoot in het kamp vanwege zijn oorlogsmedailles. Hij liep langs mijn kant van de hut, controleerde de bedden. Kleine Nobby werd verrast terwijl hij een laars nog aan had en de andere al uit. Korporaal Baker stond bij hem stil. "Wat is er met jou aan de hand?" "Ik sloeg een spijker uit mijn laars die pijn deed aan mijn voet." "Trek direkt je laars aan. Hoe heet je?" Hij liep naar de deur aan het eind, draaide zich plotseling om en snauwde "Clarke". Nobby riep correct "Korporaal" en hinkte zo snel hij kon langs het middenpad (als we werden geroepen moesten we altijd haast maken) om hem stijf rechtop te groeten. Even stilte, daarna kortaf "Terug naar je bed".

Toch bleef de korporaal nog wachten, dus moesten wij naast onze bedden blijven staan. Toen klonk het weer scherp "Clarke", de hele vertoning werd steeds maar herhaald, terwijl onze vier rijen toekeken verkramppt van schaamte en discipline. Wij waren immers mannen en wat we zagen was een man die zichzelf en zijn soort verlaagde door een andere man te verlagen. Baker was uit op moeilijkheden en hoopte een van ons te provoceren tot een woord of handeling die tot een echte beschuldiging zou kunnen leiden.'⁶¹

Dit soort ervaringsmortificatie zien we in extreme vorm in de literatuur over concentratiekampen.

'Een Jood uit Breslau genaamd Silbermann moest aanzien hoe ss sergeant Hoppe zijn broer doodmartelde. Silbermann werd hier gek van; later bracht hij de hele barak in rep en roer door zijn wilde kreten dat er brand was.'⁶²

Ik heb tot dusver de meer elementaire en directe aanvallen op het ego beschouwd – diverse vormen van verminking en verlaging waardoor de symbolische betekenis van de gebeurtenissen in de onmiddellijke aanwezigheid van de bewoner op spectaculaire wijze zijn vroegere idee over zichzelf ondergraaft. Ik zou nu graag een vorm van mortificatie willen behandelen die minder direct is in zijn effect en waarvan de betekenis voor het individu minder gemakkelijk is vast te stellen: een verstorning van de gebruikelijke relatie tussen de individuele actor en zijn handelingen.

De eerste wijze van verstorning die we hier in beschouwing zullen nemen is het proces waarbij een instelling een defensieve reactie oproept van de zijde van de bewoner en deze reactie vervolgens als doelwit neemt voor de volgende aanval. Het individu bemerkt dat zijn zelfbeschermend antwoord op een aanval op zijn ego hem steeds verder in deze situatie voert; hij kan zichzelf niet op de gebruikelijke manier verdedigen door een afstand te scheppen tussen de inbreuk makende situatie en zichzelf.

Inpassingspatronen in totale instituties vormen van dit inkapselings-effect een voorbeeld. Als een individu in de gewone burgermaatschappij omstandigheden en bevelen moet accepteren die zijn opvatting over zichzelf schaden, beschikt hij over een zekere marge waarin hij door reactie en uitdrukking zijn gezicht kan redden – lusteloosheid, het achterwege laten van de gebruikelijke tekenen van eerbied, zijdelings mompelen, of vluchtige uitdrukkingen van minachting, ironie en hoon.

Bij inpassing neemt men dan een houding aan die niet onderhevig is aan dezelfde druk in de richting van conformiteit. Hoewel dit soort zelfbeschermende expressieve response in totale instituties wel voorkomt, kan de staf onmiddellijk bestraffend optreden en lusteloosheid en brutaliteit in aanmerking laten komen voor verdere straffen. Als ze de inbreuk op het ego beschrijft die het gevolg was van het moeten drinken uit de 'bedelnap', zegt Kathryn Hulme:

'... ze zorgde ervoor dat er op haar gezicht niet te lezen was hoezeer haar veel-eisende ziel in opstand kwam toen ze de laatste resten opdronk. Een blik van opstandigheid zou voldoende zijn om deze afschuwelijke vernedering te herhalen en ze wist dat ze dat nooit meer zou kunnen doorstaan, zelfs niet ter wille van de Goede God zelf.'⁶³

Het desegregerende proces in totale instituties verschaft andere voorbeelden van inkapseling. In de normale gang van zaken in de burgermaatschappij, zorgt de scheiding tussen publieken en rollen ervoor dat bekentenissen en klachten ten aanzien van de eigen persoonlijkheid bij de ene activiteit niet steeds worden afgemeten aan het gedrag in andere situaties.⁶⁴ In totale instituties worden de levenssferen gedesegregeerd: de scheiding vervalt, zodat het gedrag van een bewoner bij de ene activiteit hem voor de voeten wordt geworpen als aanmerking en controle op zijn gedrag in een andere context. Een psychiatrisch patiënt die tracht zich tijdens een diagnostische of therapeutische bijeenkomst goedgeoriënteerd en onagressief te presenteren, kan dan in de war worden gebracht door opmerkingen over zijn apathische houding tijdens de recreatie of door hem de bittere opmerkingen voor te houden die hij heeft gemaakt in een brief aan een familielid – een brief die de ontvanger heeft doorgestuurd naar de staf van de inrichting, bestemd voor het dossier over de patiënt en die naar de bijeenkomst is meegebracht.

Psychiatrische inrichtingen van het progressieve type, spelen bij deze inkapseling een speciale rol aangezien de didactische terugkoppeling hier is opgezet als fundamentele therapeutische doctrine. Er wordt een 'vrije' atmosfeer gecreëerd die de patiënt moet aanmoedigen zijn moeilijkheden 'uit te leven' welke dan vervolgens in de groepstherapiebijeenkomsten onder zijn aandacht kunnen worden gebracht.⁶⁵

Door middel van dit proces wordt de patiënt door zijn reactie op zijn eigen situatie teruggeworpen in deze situatie zelf en krijgt hij niet de kans om deze handelingsfasen gescheiden te houden.

We zullen nu een tweede aanval noemen op de status van de bewoner als actor; deze is al enigszins beschreven onder de categorieën manipulatie en tirannisering. In de burgermaatschappij heeft het individu als hij volwassen is geworden, sociaal aanvaardbare maatstaven geïncorporeerd voor de vervulling van zijn meeste activiteiten zodat de vraag of zijn handeling correct is, zich slechts op bepaalde momenten voordoet, bij voorbeeld wanneer zijn productiviteit wordt beoordeeld. Buiten deze momenten kan hij in zijn eigen tempo zijn gang gaan.⁶⁶ Hij hoeft niet voortdurend om te zien of er kritiek en andere sancties volgen. Bovendien is het zo dat vele handelingen nu eenmaal een zaak van persoonlijke smaak zijn, een keuze uit een reeks specifiek toegestane mogelijkheden. Voor vele activiteiten blijft het oordeel en optreden van het gezag achterwege

en is men op zichzelf aangewezen. Onder zulke omstandigheden kan men zijn activiteit zo regelen dat de handelingen in elkaar passen, zo voordelig mogelijk, een soort 'persoonlijke handelingseconomie', zoals bij iemand die zijn maaltijd even uitstelt om iets af te maken, of eerder ophoudt met zijn werk om bij een vriend te gaan eten, of een bijactiviteit aanhoudt terwijl hij zich concentreert op een hoofdactiviteit.

Als iemand intreedt in een totale institutie worden zijn activiteiten tot in de kleinste details onderworpen aan regels en beoordeling door de staf; het leven van het individu wordt gepenetreerd door de voortdurende sanctionerende interactie met de staf vooral gedurende de beginperiode van het verblijf, voordat de bewoner de regels accepteert zonder er bij te denken. Iedere bepaling berooft het individu van een gelegenheid om zijn doeleinden en behoeften af te wegen op een persoonlijke efficiënte manier en stelt zijn handelingen bloot aan sancties. Zo wordt de autonomie van de handeling zelf geschonden.

Hoewel we dit proces van sociale controle overal in de georganiseerde maatschappij aantreffen vergeten we al gauw hoe en in welke details het de handelingen in totale instituties kan gaan beheersen. Dit verslag uit een inrichting voor jeugdige delinquenten vormt een treffend voorbeeld:

"Om 5.30 uur werden we gewekt, moesten we uit bed springen en in de houding gaan staan. Als de bewaker riep 'Een!' deed je je nachthemd uit, bij 'Twee' vouwde je het op, bij 'Drie!' maakte je je bed op. (We hadden maar twee minuten om het bed op een ingewikkelde manier op te maken). Steeds brulden de drie bewakers 'schiet op' en 'aanpakken!'. We kleedden ons ook in tellen aan: hemden bij 'Een', broeken bij 'Twee', sokken bij 'Drie', schoenen bij 'Vier'. Ieder geluid, zoals het laten vallen van een schoen of het ermee langs de grond schrapen, was voldoende om naar voren gehaald te worden. ... Als we eenmaal beneden waren keek iedereen strak naar de muur, handen langs de zij, pinken op de naad van de broek, hoofd omhoog, schouders naar achter, maag ingetrokken, ogen recht vooruit, we mochten niet krabben of handen naar het gezicht brengen of zelfs maar de vingers bewegen."⁶⁷

Uit een gevangenis voor volwassenen een ander voorbeeld:

"Er werd een zwijgsysteem opgelegd. Buiten de cel, tijdens de maaltijden of bij het werk mocht niet worden gesproken. In de cel mochten geen plaatjes aan de muur. Bij de maaltijden niet worden rondgekeken. Broodkorsten mochten alleen op de linkerkant van het bord worden gelegd. De gevangenen moesten in de

houding staan, met hun pet in hun hand tot een beambte, bezoeker of bewaker uit het gezicht was verdwenen.⁶⁸

En een concentratiekamp:

'In de barakken werden de gevangenen overweldigd door alle nieuwe en verwarrende indrukken. Het opmaken van de bedden was vooral een bron van ss-pesterij. Vormloze strozakken moesten even gelijk worden gemaakt als een plank, het patroon van de lakens moest precies parallel lopen aan de randen, de hoofdkussens precies in een rechte hoek staan.'⁶⁹

'De ss greep de meest onbenullige vergrijpen aan als gelegenheden om te straffen: handen in de zak bij koud weer, kraag op in regen of wind, ontbrekende knopen, de kleinste scheur of vlek in de kleding, ongepoetste schoenen, schoenen die té mooi waren gepoetst – want daaruit bleek dat de drager zich drukte bij het werk; vergeten te groeten waaronder ook de zogenaamde 'slordige groet' ... De geringste afwijking in de kleding van de mannen, of in de opstelling van de gevangenen in volgorde van grootte, kuchen, niezen, elk daarvan kon leiden tot een uitbarsting van de ss.'⁷⁰

Uit de militaire sfeer dit voorbeeld over de bepalingen voor het opbergen van de uitrusting:

'De tuniek wordt zo gevouwen dat de riem er loodrecht op ligt. Daarboven op de bretels in de lengte van de tuniek met vier harmonikavouwen naar voren toe. De handdoeken in drieën gevouwen en naast de blauwe stapel. Vóór het blauw een rechthoekig gevouwen mouwvest. Aan weerszijden daarvan een opgerold beenwindsel. Hemden worden in paren gepakt en als flanellen bakstenen gestapeld. Daarvoor broeken. Daartussen geperst sokken in nette rolletjes. Mes, vork, lepel, scheermes, kam, tandenborstel, scheerkwast, knopeschaar, precies in die volgorde op een rij.'⁷¹

Zo vertelt ook een ex-non dat ze moest leren haar handen stil te houden en te accepteren dat er maar zes gespecificeerde voorwerpen in haar zak mochten zitten.⁷² Een vroegere psychiatrisch patiënt vertelt over de vernedering dat er op ieder verzoek slechts een afgemate hoeveelheid toilet-papier werd uitgereikt.⁷³

Zoals we al eerder hebben opgemerkt is een van de meest sprekende manieren waarop iemands 'handelingseconomie' kan worden verstoord, de verplichting om toestemming of voorzieningen te vragen voor onbeduidende activiteiten die men in de buitenwereld zelfstandig kan verrichten, zoals roken, scheren, naar het toilet gaan, telefoneren, geld be-

steden, brieven posten. Door deze verplichting komt het individu in een onderdanige of smekende rol die 'onnatuurlijk' is voor een volwassene maar tevens zijn handelingen blootstelt aan belemmeringen door de staf. Het verzoek wordt niet altijd onmiddellijk en automatisch ingewilligd, de bewoner kan worden geplaagd, geweigerd, lang ondervraagd, genegeerd, of zoals uit een verslag van een voormalig psychiatrisch patiënt blijkt, gewoon worden afgepoeierd:

'Iemand die nog nooit in een dergelijke hulpeloze positie heeft verkeerd kan zich niet voorstellen hoe vernederend het is indien een lichamelijk gezond mens toch de macht mist om de eenvoudigste dingen zelf te doen en herhaaldelijk moet vragen om kleine noodzakelijkheden als schoon linnengoed of vuur voor een sigaret aan verpleegsters die je steeds opzij drukken met 'zo meteen hoor' en die dan weggaan zonder het gedaan te hebben. Zelfs de staf van de cantine scheen de mening toegedaan dat beleefdheid toch verspild was aan krankzinnigen en de patiënt kon eindeloos wachten, terwijl zij met hun vriendinnen kletsten.'⁷⁴

Ik heb al gezegd dat gezag in totale instituties gericht is op een veelvoud van gedragingen – kleding, houding, manieren – die zich voortdurend voordoen en steeds kunnen worden beoordeeld. De bewoner kan moeilijk ontsnappen aan de druk van de beoordelende autoriteiten en aan de dwang die hem insluit. Een totale institutie lijkt op een Zwitsers internaat waar meisjes leren 'zich te gedragen', maar dan wel een met vele verfijningen en tevens weinig verfijnd.

Ik zou gaarne enige opmerkingen maken over twee aspecten van deze tendens tot verveelvoudiging van dwingende regels. In de eerste plaats gaan deze regels vaak samen met een verplichting om de gereguleerde activiteit samen met groepen medebewoners uit te voeren.

In de tweede plaats bevinden deze diffuse regels zich in een gezags-systeem van het echelon type: *ieder* lid van de stafklasse heeft bepaalde rechten om *ieder* lid van de bewonersklasse te disciplineren, waardoor de kans op sanctie aanmerkelijk toeneemt. (Deze regeling vertoont bepaalde gelijkenis met die in bepaalde kleine Amerikaanse steden waarin iedere volwassene bepaalde rechten heeft om ieder kind dat niet in de onmiddellijke nabijheid van zijn ouders is, te corrigeren en om kleine diensten te vragen).

Buiten de totale institutie verkeert de volwassene in onze maatschappij typisch onder het gezag van een enkele onmiddellijke chef in de kring van

zijn werk, of onder het gezag van één echtgenoot voor de vervulling van huishoudelijke plichten; het enige echelon-gezag waarmee hij te maken heeft – de politie – is niet voortdurend aanwezig, behalve misschien in het verkeer. Gezien dit echelon-gezag en wijdverbreide regels die streng worden door gevoerd, kunnen we verwachten dat de bewoners, vooral de nieuwe, voortdurend in angst leven om de regels te overtreden en voor de gevolgen daarvan: lichamelijke straf of dood in een concentratiekamp, gedegradeerd in een militair trainingskamp of achter slot gezet, weggestopt in een psychiatrische inrichting:

‘Zelfs in de ogenschijnlijke vrijheid en vriendelijkheid van een “open paviljoen” voelde ik op de achtergrond bedreigingen waardoor ik me ergens tussen een gevangene en een pauper in voelde. Bij het kleinste vergrijp, variërend van een nerveus symptoom tot het persoonlijk mishagen van een verpleegster, werd bedreigd met het wegstoppen in een gesloten paviljoen. Met de bedreiging dat ik terug zou moeten naar een ‘J’ paviljoen, als ik mijn eten liet staan, werd zo vaak gezwaaid, dat het een obsessie werd en zelfs de maaltijden die ik naar binnen kreeg bekwamen me slecht, terwijl andere patiënten gedwongen werden onnodig en onprettig werk te doen vanuit dezelfde angst.’⁷⁵

In totale instituties vergt het buiten moeilijkheden blijven dus een voortdurende bewuste krachtsinspanning. De bewoner kan daarom een bepaalde mate van sociabiliteit met zijn medebewoners uit de weg gaan om mogelijke incidenten te vermijden.

Aan het slot van deze beschrijving van het mortificatieproces willen we drie algemene punten naar voren brengen.

In de eerste plaats verstoren totale instituties nu juist die handelingen die in de burgermaatschappij de speciale rol vervullen om aan de actor en aan degenen in zijn omgeving, te bewijzen dat hij enige controle heeft over zijn wereld – dat hij een volwassen persoon is met mogelijkheden tot zelfbeschikking, autonomie en vrijheid van handelen. Als deze volwassen uitvoerende bevoegdheid, of althans de symbolen ervan, wegvalt, kan de bewoner bang worden dat hij radicaal in leeftijd terugvalt.⁷⁶

Een zekere mate van zelfgekozen expressief gedrag – of het nu vijandig is of affectief of onverschillig – is een symbool van zelfbeschikking. Dit bewijs van autonomie kan worden verzwakt door specifieke verplichtingen als het éénmaal per week een brief naar huis moeten schrijven, of het achterwege moeten laten van weerspanning. Het wordt nog verder

verzwakt als deze gedragsmarge gebruikt wordt om de toestand van iemands psychiatrische, religieuze of politieke bewustzijn te illustreren.

Er zijn bepaalde lichamelijke gemakken die van belang zijn voor het individu en die vaak verdwijnen als men intreedt in een totale institutie – bij voorbeeld een zacht bed⁷⁷ of een rustige sfeer 's nachts.⁷⁸ Het verlies van deze gemakken weerspiegelt al gauw een vermindering van de zelfbeschikking, want het individu zal zich van deze gemakken verzekeren zodra hij kan.⁷⁹

Het verlies van zelfbeschikking schijnt in concentratiekampen tot ceremonie te zijn geworden. We kennen verhalen over gevangenen die zich in de modder moesten wentelen,⁸⁰ op hun hoofd in de sneeuw moesten staan, volkomen zinloos werk moesten verrichten, tegen zichzelf moesten vloeken⁸¹ of in het geval van Joodse gevangenen, antisemitische liederen moesten zingen.⁸² Een mildere versie treffen we aan in psychiatrische inrichtingen waar oppassers patiënten die een sigaret wilden ervoor lieten ‘mooi zitten’ of een sprongetje maken. In al deze gevallen moet de bewoner laten merken dat zijn wil is verdwenen. Minder ceremonieel, maar even extreem is de aanval op de autonomie, als men in een nat dwangbuis is gesloten of in een hemd gebonden waardoor men niet meer de vrijheid heeft ook maar kleine bewegingen te maken.

Een andere duidelijke uiting van de persoonlijke onbeduidendheid in totale instituties heeft te maken met het taalgebruik van de bewoner. Een implicatie van het gebruik van woorden om beslissingen ten aanzien van actie over te brengen is, dat de ontvanger van een verzoek in staat wordt geacht om een boodschap te ontvangen en op eigen kracht het voorstel of het bevel ten uitvoer kan brengen. Bij het uitvoeren van de handeling kan hij nog enigszins het idee hebben dat hij zelf mag beslissen. Door op de vraag te antwoorden in zijn eigen woorden kan hij het idee in stand houden dat hij iemand is om rekening mee te houden, in hoe geringe mate ook. En aangezien er tussen hem en de anderen slechts woorden worden gewisseld kan hij in ieder geval lichamelijke afstand bewaren, hoe onprettig het bevel ook moge zijn.

De bewoner van een totale institutie wordt dit soort beschermende afstand en zelfstandigheid van handeling niet gegund. Vooral in psychiatrische inrichtingen en politieke trainingsgevangenissen worden zijn uitspraken verklaard tot louter symptomen en wordt op de niet verbale aspecten van zijn antwoord gelet.⁸³ Vaak beschouwt men hem van te weinig

ritueel belang om hem ook maar te groeten, laat staan naar hem te luisteren.⁸⁴ Of de bewoner zal een zeker retorisch taalgebruik opmerken zo als 'Hebt U zich gewassen?' of 'Hebt U allebei Uw sokken aan?' vergezeld gaand van gelijktijdige verificatie door de staf waardoor de feiten aan het licht komen en hun verbale vraag dus overbodig was. In plaats dat men hem zegt in een bepaalde richting in een bepaald tempo te lopen, wordt hij door de oppasser geduwd of getrokken, of aan armen en benen gedragen. Tenslotte kan de bewoner gaan merken dat er een soort dubbel taalgebruik heerst waarbij de disciplinaire feiten uit zijn leven door de staf in een soort eigen terminologie worden gevat die met het normale taalgebruik spot. We zullen hier later nog op ingaan.

De tweede algemene opmerking betreft de reden die gehanteerd wordt voor de inbreuken op de eigen persoonlijkheid. Op grond van dit punt kunnen we totale instituties en hun bewoners in drie verschillende groepen indelen.

In religieuze instituties erkent men expliciet welke gevolgen de inrichting van de omgeving heeft voor de eigen persoonlijkheid.

'Dit is de betekenis van een leven van overpeinzing en de zin van alle ogenschijnlijk zinloze kleine regels en voorschriften, vasten en gehoorzaamheid, boetedoeningen en vernederingen en taken die het leven van alledag vormen in een contemplatief klooster: zij dienen alle om ons er aan te herinneren wat wij zijn en Wie God is - dat wij mogen walgen van ons eigen aangezicht en ons tot Hem wenden: en uiteindelijk zullen we Hem vinden als we zelf gezuiverd zijn en een spiegel zijn geworden voor Zijn almachtige Goedheid en Zijn eindeloze Liefde...'⁸⁵

De bewoners en ook de staf zoeken deze beknottingen actief zodat de mortificatie wordt gecomplementeerd door zelf-mortificatie, beperkingen door onthouding, slaag door zelfkastijding, inquisitie door biecht. Omdat religieuze instellingen zich uitdrukkelijk bezighouden met het mortificatieproces, zijn zij van bijzonder belang voor sociologische studies.

In concentratiekampen en in mindere mate in gevangenissen schijnt mortificatie enkel en alleen te worden gebruikt om het inbreukmakende effect als zodanig, zoals het urineren op een gevangene, maar hier kiest de bewoner niet zelf voor de vernietiging van de eigen persoonlijkheid.

In vele andere totale instituties worden mortificaties officieel gerationaliseerd op andere gronden. Zo geldt hygiëne als grond voor het ver-

plicht naar het toilet gaan; verantwoordelijkheid voor de gezondheid voor het gedwongen pillen innemen; een beter vermogen tot oorlog voeren ten aanzien van militaire voorschriften omtrent het uiterlijk; 'veiligheid' als grond voor beperkende gevangenisvoorschriften.

In alle drie de soorten totale instituties zijn echter de diverse redenen voor mortificatie van de persoonlijkheid eigenlijk alleen maar rationalisaties voortkomend uit pogingen om de dagelijkse activiteit van een groot aantal mensen in een kleine ruimte met beperkte middelen, in de hand te houden. In alle drie de typen treden inperkingen van de persoonlijkheid op, zelfs in het geval waar de bewoner meewerkt en de leiding ideëel belang heeft bij zijn welzijn.

Er zijn twee problemen in beschouwing genomen: het gevoel van persoonlijke onbeduidendheid van de bewoner, en de verhouding tussen zijn eigen wensen en de ideële belangen van de instelling. Het verband tussen deze twee problemen wisselt nogal. Mensen kunnen vrijwillig kiezen in een totale institutie in te treden en vervolgens, tot hun spijt, niet langer in staat zijn dergelijke belangrijke beslissingen te nemen; in andere gevallen, vooral in de religieuze instellingen, wensen bewoners willens en wetens ontgaan te worden van hun persoonlijke wil. Totale instituties zijn noodlottig voor de persoonlijkheid van de bewoner als maatschappelijk deelnemer hoewel de binding van de bewoner aan dit ego sterk uiteen kan lopen.

De mortificatieprocessen die ik tot dusver heb behandeld, hebben te maken met de consequenties voor de eigen persoonlijkheid zoals mensen die georiënteerd zijn op een bepaald expressief idioom die zouden kunnen afleiden uit iemands verschijning, gedrag en algemene situatie. In deze context, wil ik een derde en laatste aspect belichten: de relatie tussen dit symbolisch-interactionistische kader waarin het lot van het ego wordt beoordeeld en het conventioneel psycho-fysiologische kader gecentreerd om het begrip spanning.

De belangrijkste feiten omtrent het ego in dit verslag zijn gezien in een sociologisch perspectief: het leidt altijd terug naar een beschrijving van de institutionele voorzieningen die een directe afbakening vormen van de persoonlijke voorrechten van een lid. Uiteraard is hierin ook een psychologische veronderstelling besloten: cognitieve processen zijn er altijd, immers, de sociale voorzieningen moeten worden 'gelezen' door het individu en door anderen om het beeld van hem te krijgen dat er uit volgt. Maar zoals ik al heb gezegd, de relatie tussen deze cognitieve pro-

cessen en andere psychologische processen wisselt nogal: aan de hand van het algemene expressieve idioom van onze maatschappij wordt het kaalscheren van het hoofd gezien als een besnoeiing van de persoonlijkheid, maar hoewel deze besnoeiing een psychiatrisch patiënt woedend kan maken kan het een monnik plezier doen.

Mortificatie of inperking van de persoonlijkheid gaat heel waarschijnlijk samen met acute psychologische spanning voor het individu, maar voor iemand die walgt van zijn wereld of zich er extreem schuldig om voelt, kan inperking een psychische verlichting brengen. Bovendien kan de psychologische spanning die vaak teweeg wordt gebracht door aanvallen op het ego ook worden veroorzaakt door zaken die los worden gezien van de terreinen van het ego – zoals tekort aan slaap, onvoldoende voedsel of veelvoudig beslissingen moeten nemen. Zo kan ook een hoog angstniveau of het ontbreken van materiaal om de fantasie uit te leven, zoals films en boeken, het psychische effect van een overschrijding van de grenzen van het ego versterken maar op zichzelf hebben deze versterkende factoren niets te maken met de mortificatie van de persoonlijkheid.

Empirisch zijn dus de bestudering van spanning en die van inbreuken op de persoonlijkheid met elkaar verbonden maar analytisch gaat het om twee verschillende kaders.

Het privilege-systeem

Terwijl het mortificatieproces voortschrijdt, begint de bewoner formele en informele instructies te krijgen ten aanzien van wat hier genoemd zal worden: het privilege-systeem. In zover de binding van de bewoner aan zijn burger-persoonlijkheid aangetast zal zijn door het onthullende proces van de institutie zal persoonlijke reorganisatie grotendeels moeten worden ontleend aan het privilege-systeem. We zullen hier drie belangrijke elementen van het systeem noemen.

Ten eerste zijn er de huisregels, een aantal betrekkelijk expliciete en formele voorschriften en verboden die de voornaamste vereisten aangeven voor het gedrag van de bewoner. Deze regels bakenen de strenge levenscyclus van de bewoner af. Toetredingsprocedures die de recruit ontdoen van zijn steunpunten uit het verleden kunnen worden gezien als de manier waarop de institutie hem voorbereidt om volgens de huisregels te gaan leven.

Ten tweede bestaan er, tegen deze strikte achtergrond, een klein aantal duidelijk omschreven beloningen of privileges in ruil voor gehoorzaamheid jegens de staf in handelingen en gedrag. Het is van belang om te zien dat vele van deze potentiële beloningen stukjes vormen van het geheel van steunpunten die de bewoner tevoren als vanzelfsprekend beschouwde. In de buitenwereld kon de bewoner waarschijnlijk zonder er bij na te denken beslissen hoe hij zijn koffie wilde drinken, of hij al of niet een sigaret wilde aansteken, of hij al dan niet wilde praten; binnen de institutie kunnen zulke rechten echter problematisch worden, een zaak van vele wensen, fantasieën en bewust streven. Als mogelijkheden aan de bewoner voorgehouden, schijnen deze nieuwe veroveringen een herintegrerend effect te hebben, de relaties met de verloren gegane wereld te herstellen en de symptomen te verzachten van het feit dat men verstoken is van die wereld en van de oude persoonlijkheid. Vooral in het begin zal de aandacht van de bewoner gefixeerd worden op deze voorzieningen en er door geobsedeerd raken. Hij kan de dag doorbrengen, als een fanaticus, geheel toegewijd aan de mogelijkheid om deze beloningen te verwerven of verlangend naar het naderende uur waarop zij wellicht zullen worden verstrekt. Een typisch voorbeeld vinden we in Melville's verslag over het leven op zee.

'In de Amerikaanse Marine mag volgens de wet slechts een halve deciliter sterke drank per man per dag worden uitgereikt. Dit wordt in twee porties geschonken, even voor het ontbijt en het avondeten. Bij het tromgeroffel verzamelen de matrozen zich rond een grote kuip of vat waarin het vocht zich bevindt en als hun namen worden afgeroepen, stappen ze naar voren en onthalen zich met een klein tinnen maatje, of oorlam. Geen deftige hotemetoot die zich een glas Tokay schenkt van een glimmend buffet smakt met meer voldoening dan de matroos boven zijn oorlam. Voor velen vormt de gedachte alleen al aan hun dagelijkse borreltjes een voortdurend vergezicht op verrukkelijke landschappen die steeds in de verte verdwijnen. Het vormt hun grootste levensverwachting, daar zonder zou het leven geen verdere charmes meer bezitten.'⁸⁶

'Een van de meest voorkomende straffen voor heel geringe overtredingen in de Marine is het inhouden van de borrel gedurende een dag of een week. En aangezien de meeste matrozen zo aan hun slokje gehecht zijn wordt dit als een heel ernstige straf gezien. Soms hoor je ze zeggen: "Ik heb nog liever geen lucht meer dan geen borrel."⁸⁷

Het opbouwen van een hele wereld om deze kleine privileges is misschien

wel het meest belangrijke kenmerk van de cultuur van de bewoners en toch is dit voor een buitenstaander niet gemakkelijk te begrijpen zelfs al heeft hij dit ooit tevoren zelf ervaren. Deze situatie leidt er soms toe dat er gul wordt uitgedeeld; zij leidt er bijna altijd toe dat men bereid is om dingen als sigaretten, snoep en kranten te bedelen. Het is dan ook begrijpelijk dat de conversatie tussen bewoners vaak draait om fantasieën over zich kunnen uitleven, een opsomming van wat men zal gaan doen tijdens verlof of na het ontslag uit de organisatie. Deze fantasieën houden verband met het gevoel, dat burgers niet voldoende waarderen wat een goed leven zij hebben.⁸⁸

Het derde element in het privilege-systeem wordt gevormd door de straffen. Deze zijn bedoeld als gevolg voor het overtreden van de regels. Een bepaald soort straffen bestaat uit het tijdelijk of voorgoed intrekken van privileges of ontneming van het recht om ze te kunnen verdienen. In het algemeen zijn de straffen die in totale instituties worden uitgedeeld strenger dan de bewoner ooit in de thuiswereld ontvangt. In ieder geval, als het bezit van enkele privileges zo van belang is, heeft ook de intrekking daarvan een enorme betekenis.

Het privilege-systeem heeft enkele speciale kenmerken die aandacht verdienen. In de eerste plaats zijn straffen en privileges zelf wijzen van organisatie die specifiek zijn voor totale instituties. Of ze nu al of niet streng zijn, straffen gelden toch in de thuiswereld van de bewoner als iets voor kinderen of dieren. Voor volwassenen wordt dit conditionerende, behavioristische model niet op grote schaal toegepast, aangezien het zich niet houden aan de vereiste maatstaven typisch leidt tot indirecte onvoordelige consequenties en in het geheel niet tot een bepaalde directe straf.⁸⁹ En, zo willen we benadrukken, privileges in de totale instituties zijn niet hetzelfde als faciliteiten, gunsten of waarden, maar alleen het uitblijven van deprivaties die men normaliter verwacht niet te zullen ondergaan. De begrippen straffen en privileges zijn dus niet naar burgermodel gesneden.

In de tweede plaats is het van belang in te zien dat de kwestie van het ontslag uit de totale institutie verwerkt is in het privilege-systeem. Van sommige handelingen zal bekend worden dat zij een verlenging of geen verkorting betekenen van de verblijfsduur terwijl andere zullen gaan gelden als middelen om het vonnis te verminderen.

In de derde plaats zullen straffen en privileges de vorm gaan krijgen

van een woon-werk-systeem. Plaatsen om te werken en plaatsen om te slapen zullen duidelijk gedefinieerd worden als plaatsen met bepaalde privileges, en de bewoners worden zeer regelmatig en zichtbaar heen en weer geschoven van de ene plaats naar de andere als middel van de leiding om hun de straf of beloning te geven die hun mate van inschikkelijkheid oplevert. De bewoners worden verschoven, het systeem blijft staan. Er zal daarom een zekere ruimtelijke specialisatie optreden waarbij het ene paviljoen of de ene barak de reputatie krijgt een strafplaats te zijn voor bijzonder recalcitrante bewoners terwijl bepaalde posten zullen worden onderkend als straf voor de staffleden.

Het privilege-systeem bestaat dus uit slechts een paar componenten, samengevoegd met enige rationele bedoeling en duidelijk medegegeeld aan de deelnemers. Het algemene gevolg is dat er medewerking wordt verkregen van personen die vaak redenen hebben om deze te weigeren.⁹⁰ Een illustratie van een dergelijke wereld in het klein zien wij in een recente studie over een psychiatrische inrichting:

'Het gezag van de toezichthouder bij de uitvoering van zijn controlesysteem berust zowel op positieve als negatieve macht. Deze macht is een wezenlijk element voor zijn controle over de afdeling. Hij kan de patiënt privileges verschaffen en hij kan de patiënt ook straffen. De privileges kunnen bestaan uit het beste werk, betere kamers en bedden, kleine luxes zoals koffie op de afdeling, een beetje meer privacy dan de gemiddelde patiënt, buiten de afdeling mogen zonder toezicht, méér dan de gemiddelde patiënt toegang hebben tot het gezelschap van de toezichthouder of tot bij voorbeeld de dokters, en het genot van ontastbare maar wezenlijke zaken, zoals met persoonlijke vriendelijkheid en respect behandeld worden. De straffen die het afdelingshoofd kan hanteren zijn het intrekken van alle privileges, psychologische mishandeling, ... het opsluiten van de patiënt in een geïsoleerde kamer, onthouding of vermindering van de toegang tot het professionele personeel, het dreigen met plaatsing op de lijst voor shocktherapie, overplaatsing van de patiënt naar onaangename afdelingen en de patiënt geregeld aan onprettige taken zetten, zoals het schoonmaken van de toilettemmers.'⁹¹

Een parallel hiervan vinden we in Britse gevangenissen die het 'vier fasen systeem' hanteren, waarbij in iedere fase de betaling voor het werk wordt verhoogd, meer tijd wordt verschaft voor samenzijn met andere gevangenen, toegang tot kranten, het in groepen eten en recreatieperiodes.⁹²

Met het privilege-systeem hangen bepaalde processen samen die van belang zijn in het leven in totale instituties.

Er ontstaat een zeker institutioneel jargon waarmee de bewoners spreken over de gebeurtenissen die in hun specifieke wereld essentieel zijn. De staf, vooral in de lagere niveaus, zal deze taal ook kennen en gebruiken als ze met de bewoners praten, terwijl ze in hun gesprekken met chefs en buitenstaanders op het meer gestandaardiseerde taalgebruik zullen terugrijpen. Behalve een jargon verwerven de bewoners ook kennis omtrent de diverse rangen en functionarissen, anekdotes over de instelling en enige vergelijkende informatie over het leven in andere gelijksoortige instituties.

Verder zullen de staf en de bewoners zich duidelijk bewust zijn van wat in psychiatrische inrichtingen, gevangenissen en legerkampen heet: 'rotzooien' of 'vuiligheid uithalen'. Dit houdt een complex proces in waarbij men verwickeld is in verboden activiteiten (soms een poging tot ontsnapping), gepakt wordt en de bijbehorende straf ontvangt. Er volgt dan meestal een verandering van de privilege-positie getypeerd door een uitdrukking als 'een duw krijgen'. Hiertoe horen typische overtredingen als: vechtpartijen, dronkenschap, pogingen tot zelfmoord, zakken voor examens, gokken, insubordinatie, homosexualiteit, verlof waar geen recht op is, deelname aan collectieve rellen. Hoewel deze overtredingen zullen worden toegeschreven aan de balorigheid, schofterigheid, of 'ziekte' van de overtreder, vormen zij in feite een 'vocabulaire' voor geinstitutionaliseerde acties, zij het een beperkt, zodat dezelfde knoeierij kan optreden om verschillende redenen. De bewoners en de staf kunnen bij voorbeeld informeel overeenkomen dat een bepaalde knoeierij een manier is voor de bewoners om te protesteren tegen een situatie die als onrechtvaardig wordt gevoeld in termen van de informele overeenkomsten tussen de staf en de bewoners,⁹³ of een manier om ontslag uit te stellen zonder aan zijn medebewoners te hoeven toegeven dat men niet werkelijk weg wil. Wat hun betekenis ook zij, knoeierijen hebben belangrijke sociale functies voor de institutie. Zij beperken de rigiditeit die zou optreden als anciënniteit de enige mogelijkheid voor mobiliteit in het privilege-systeem zou vormen; bovendien brengt verwijdering vanwege knoeierij oudgedienden in contact met nieuwe bewoners in ongeprivilegieerde posities, waardoor een stroom van informatie over het systeem en de mensen er in op gang komt.

In totale instituties zal er ook een systeem zijn dat wij 'secundaire aanpassingen' zouden kunnen noemen, namelijk praktijken die geen directe

uitdaging vormen voor de staf maar die de bewoners in staat stellen verboden zaken te verwezenlijken of toegestane zaken met verboden middelen. Naar deze praktijken wordt gewoonlijk verwezen als: trucs, het klappen van de zweep kennen, zo nauw niet kijken, foefjes, kunstjes, weten waar je zijn moet. Dergelijke aanpassingen komen het best tot bloei in gevangenissen maar ook in andere totale instituties tieren ze welig.⁹⁴ Secundaire aanpassingen leveren aan de bewoner het belangrijke bewijs dat hij nog eigen baas is en enige controle heeft over zijn eigen omgeving. Soms wordt een secundaire aanpassing haast een schuilplaats voor het ego, waarin de ziel kan verblijven.⁹⁵

Uit het bestaan van secundaire aanpassingen kunnen we wel voorspellen dat de bewonersgroep een code ontwikkeld zal hebben en enige middelen tot sociale controle om te voorkomen dat de ene bewoner de staf op de hoogte gaat stellen van de secundaire aanpassingen van een andere. Om dezelfde reden kunnen we verwachten dat een dimensie van de sociale typering door en onder bewoners, betrekking zal hebben op dit punt van veiligheid, en dat dit zal leiden tot definities van personen als 'verklikkers', 'verlinkers', 'kontkruipers' of 'bruinwerkers' aan de ene kant en definities van personen als 'goeie kerels' aan de andere.⁹⁶ Als nieuwe bewoners een rol kunnen spelen in het systeem van secundaire aanpassingen, hetzij door nieuwe leden voor het clubje of nieuwe seksuele objecten te leveren, zal men hen 'verwelkomen' door een reeks gunsten en lokmiddelen inplaats van overdreven deprivaties.⁹⁷ Door secundaire aanpassingen zien we ook 'keukenrangen', een soort rudimentaire grotendeels informele stratificatie van bewoners, gedifferentieerd op grond van ieders toegang tot verboden waar; ook hier zijn er weer sociale typering om de machtigen in het informele marktsysteem aan te duiden.⁹⁸

Het privilegesysteem vormt het voornaamste kader waarbinnen de eigen persoonlijkheid wordt hersteld. Er zijn ook andere factoren die op andere manieren in dezelfde richting leiden. Opheffing van sociale en economische verantwoordelijkheden – veel gepropageerd als onderdeel van de therapie in psychiatrische inrichtingen – is er één van, hoewel in vele gevallen het disorganiserende effect ervan sterker lijkt dan het organiserende effect. Van meer belang als reorganiserende invloed is het verbroederingsproces, waardoor personen tussen wie oorspronkelijk sociale afstand bestond elkaar steeds meer steun gaan verlenen en contra-mores gaan ontwikkelen als reactie op een systeem dat hun intimiteit heeft op-

gelegd en een gemeenschappelijk lot waarin allen gelijk zijn.⁹⁹ De nieuwkomer begint meestal met een populaire misvatting over het karakter van de bewoners, lijkend op die van de staf, maar hij ondervindt al snel dat zijn meeste lotgenoten alle eigenschappen bezitten van gewone, zo nu en dan fatsoenlijke mensen die solidariteit en steun waard zijn. De vergrijpen die de bewoners hebben gepleegd en die in de buitenwereld bekend zijn, vormen niet langer een effectief middel om hun persoonlijke kwaliteiten te beoordelen – een les die b.v. principiële dienstweigeraars in de gevangenis geleerd hebben.¹⁰⁰ Als de bewoners mensen zijn die ervan beschuldigd worden een of andere misdaad tegen de maatschappij te hebben gepleegd, gaat de nieuwe bewoner, zelfs al is hij soms werkelijk onschuldig, de schuldgevoelens van zijn medebewoners overnemen en ook hun goed uitgewerkte verdedigingen tegen deze gevoelens. Een gemeenschappelijk gevoel van aangedaan onrecht en bitterheid tegen de buitenwereld ontstaat, een belangrijke ontwikkeling in de morele carrière van de bewoner. Deze response van schuldgevoel en zware deprivatie zien we wel het duidelijkst geïllustreerd in het gevangenisleven:

‘Nadat een gevangene onredelijke en te zware straffen heeft gekregen en een behandeling die vernederender is dan door de wet wordt voorgeschreven, gaat hij door hun argumenten zijn handeling rechtvaardigen, een handeling die hij niet zou kunnen rechtvaardigen als hij deze beging. Hij besluit zijn onrechtvaardige behandeling in de gevangenis later te vereffenen en zich te wreken door bij de eerste de beste gelegenheid een misdaad te begaan. *Met die beslissing wordt hij een misdadiger.*’¹⁰¹

Een principiële dienstweigeraar in de gevangenis doet een soortgelijke uitspraak uit zijn eigen ervaring:

‘Wat ik hier naar buiten wil brengen is dat ik het zo moeilijk vind me onschuldig te voelen. Ik merk dat ik het gemakkelijk vind om de idee te aanvaarden dat ik voor dezelfde misdaden moet boeten als de andere mannen hier, en ik moet er mezelf van tijd tot tijd met geweld aan herinneren dat een regering die werkelijk in vrijheid van geweten gelooft, mensen niet in de gevangenis zou zetten omdat ze die in praktijk brengen. Daaruit volgt dat de verontwaardiging die ik voel ten aanzien van gevangenispraktijken, niet de verontwaardiging is van de vervolgte onschuldige of martelaar, maar van de schuldige die voelt dat de straf die hij krijgt groter is dan hij verdient en is *opgelegd door mensen die zelf niet zonder schuld zijn*. Dit laatste punt wordt door alle gevangenen sterk gevoeld en is de oorzaak van een diep cynisme dat de gevangenis vervult.’¹⁰²

Een meer algemene uitspraak komt van twee anderen die dezelfde soort totale institutie hebben bestudeerd:

‘In vele opzichten meent men dat het sociale systeem van de bewoners een levenswijze biedt waardoor de bewoner in staat is de verwoestende psychologische effecten van het internaliseren en het omzetten van sociale verwerping in zelfverwerping, uit de weg te gaan. In feite maakt het juist dat de bewoner, in plaats van zichzelf, diegenen verwerpt die hem verwerpen.’¹⁰³

Hier zien we het ironische van een mild therapeutisch en tolerant beleid – de bewoner kan zijn ego minder beschermen omdat hij zijn vijandigheid richt op doelwitten buiten.

Er bestaat een secundaire aanpassing die het verbroederingsproces en de verwerping van de staf duidelijk weergeeft: collectieve plagerijen. Hoewel het straf-beloningssysteem kan reageren op individuele vergrijpen waarvan de bron is op te sporen, kan de solidariteit tussen de bewoners sterk genoeg zijn om uitingen van anoniem of massaal verzet te steunen. Voorbeelden zijn: het roepen van kreten,¹⁰⁴ boe-roepen,¹⁰⁵ op tafels roffelen, massaal weigeren van voedsel, en sabotage op kleine schaal.¹⁰⁶ Deze acties nemen de vorm aan van uitlokkingen; een verpleger, toezichthouder of bewaker en zelfs de staf als geheel wordt geplaagd, bespot en anderszins bezocht tot hij zijn zelfbeheersing verliest en overgaat tot ineffektieve tegenacties.

Behalve verbroedering tussen alle bewoners zullen er ook waarschijnlijk banden ontstaan van allerlei aard. Soms breiden speciale solidariteiten zich uit tot een heel gesloten gebied, zoals een paviljoen of barak waarvan de bewoners het gevoel hebben dat zij als een enkele eenheid te boek staan en daaraan een sterke lotsverbondenheid ontleen. Lawrence geeft een illustratief voorbeeld van dergelijke ‘formaties’ in de luchtmacht:

‘Over onze barak hangt een gulden sfeer van gelach – al is het dan ook flauw gelach –. Pak vijftig willekeurige kerels, uit alle klassen, die elkaar niet kennen, en breng ze in een gesloten ruimte, twintig dagen lang bij elkaar: onderwerp ze aan een nieuwe en twijfelachtige discipline: put ze uit door vuile, zinloze karweien waar ze niet om hebben gevraagd maar die toch ingrijpend zijn ... en er is tussen ons geen verkeerd woord gevallen. Zo’n vrijheid van lichaam en geest, zo’n activiteit, zindelijkheid en goed humeur zouden het onder gewone omstandigheden van dienstbaarheid niet hebben uitgehouden.’¹⁰⁷

Natuurlijk ontstaan er ook kleinere eenheden: klieken, min of meer sta-

biele sexuele banden,¹⁰⁸ en, misschien wel het belangrijkste, 'maatjesvorming', waarbij een paar bewoners door anderen erkend gaan worden als 'maatjes' of 'makkers' en elkaar op een heel aantal terreinen gaan helpen en emotionele steun verlenen.¹⁰⁹ Hoewel deze vriendschapskoppels quasi-officiële erkenning kunnen krijgen, zoals wanneer een bootsman ervoor zorgt dat makkers samen de wacht op het schip krijgen,¹¹⁰ kan een diepe betrokkenheid in de relatie ook stuiten op een soort institutioneel incest-taboe dat wil voorkomen dat paren hun eigen wereld gaan creëren in de institutie. In sommige totale instituties kan de staf het idee hebben dat solidariteit onder groepen bewoners de basis kan vormen voor gezamenlijke activiteit die tegen de regels in gaat en men kan bewust proberen primaire groepsvorming tegen te gaan, zodra deze aan het licht komt.

Hoewel er solidariserende tendensen bestaan zoals verbroedering en klikvorming, zijn deze toch beperkt. Beperkingen waardoor bewoners in een positie komen om met elkaar te sympathiseren en communiceren behoeven niet noodzakelijkerwijs te leiden tot een hoge mate van groepsmoreel en solidariteit. In sommige concentratie- en krijgsgevangenenkampen, kan de bewoner niet op zijn medebewoners aan; zij kunnen hem bestelen, aanvallen of verraden, hetgeen leidt tot wat wel genoemd wordt 'anomie'.¹¹¹ In psychiatrische inrichtingen kunnen tweetallen en drietallen geheimen hebben voor de autoriteiten maar alles wat aan een hele afdeling bekend is komt de staf wel aan de weet. In gevangnissen is de organisatie van de bewoners soms sterk genoeg om stakingen te leiden en opstanden van korte duur; in krijgsgevangenenkampen hebben groepen gevangenen wel ontsnappingskanalen georganiseerd;¹¹² in concentratiekampen zijn er wel perioden geweest van stevige ondergrondse organisatie;¹¹³ op schepen zijn er muiterijen; deze gezamenlijke acties behoren echter tot de uitzonderingen; zij zijn geen regel. Maar zelfs al is er vaak weinig groepssolidariteit in totale instituties, de verwachting dat groepsloyaliteit zal zegevieren, vormt een deel van de bewonerscultuur en de basis voor vijandigheid jegens degenen die de solidariteit tussen de bewoners verbreken.

Vormen van aanpassing

Het privilege-systeem en de mortificerende processen die besproken zijn,

vormen de condities waaraan de bewoner zich moet aanpassen. Op deze condities zal ieder individu anders reageren – afgezien van enige poging tot collectieve subversieve actie. Dezelfde bewoner zal verschillende persoonlijke aanpassingslijnen volgen in verschillende fasen van zijn morele loopbaan en kan zelfs pendelen tussen verschillende tactieken tegelijkertijd.

Ten eerste de tactiek van het terugtrekken in de eigen situatie. De bewoner onttrekt zijn aandacht aan alles behalve gebeurtenissen direct om hem heen en interpreteert deze op zijn eigen wijze zonder zich aan de zienswijze van de anderen te storen.¹¹⁴ Deze drastische inperking van de betrokkenheid in interactionele gebeurtenissen kent men uiteraard het beste in psychiatrische inrichtingen onder de naam 'regressie'. Aspecten van 'gevangenispsychose' of 'maf zijn', zijn vormen van dezelfde aanpassing en ook 'acute depersonalisatie' zoals we die kennen uit concentratiekampen. Het is naar mijn mening niet bekend of deze vorm van aanpassing één enkel continuum vormt met diverse graden van teruggetrokkenheid of dat er standaardplateaus zijn van onttrokkenheid. Gezien de druk die kennelijk nodig is om een bewoner uit zijn positie te trekken en tevens de meestal beperkte faciliteiten om dit te bewerkstelligen, kent deze vorm van aanpassing in feite geen weg terug.

In de tweede plaats kennen we de onverzoenlijke lijn. De bewoner daagt opzettelijk de institutie uit door openlijk te weigeren met de staf mee te werken.¹¹⁵ Het resultaat is een voortdurend uitgedragen onverzoenlijkheid en soms een hoog individueel moreel. Vele grote psychiatrische inrichtingen hebben bij voorbeeld afdelingen waar deze geest heerst. Een volgehouden verwerping van een totale institutie vereist vaak een aanhoudende oriëntatie op de formele organisatie ervan en dus, paradoxaal genoeg, een diepe betrokkenheid op de instelling. Als de staf van mening is dat de onverzoenlijke bewoner 'gebroken' moet worden – zoals soms gebeurt in gevallen dat de psychiater een hersenoperatie voorschrijft¹¹⁶ of het militaire gerecht dwangarbeid voorschrijft – leggen de instituties evenveel speciale aandacht aan de dag voor de rebel als hij voor hen heeft gehad. Maar hoewel van sommige krijgsgevangenen bekend is dat zij hun onwrikbaar onverzoenlijke houding gedurende hun hele gevangenschap hebben volgehouden, is onverzoenlijkheid typisch een tijdelijke en initiële reactiefase waarna de bewoner overgaat tot terugtrekken in de eigen situatie of een andere vorm van aanpassing.

Een derde veel voorkomende koers in de institutionele wereld is 'kolonisering': door de institutie wordt een bepaald deel van de buitenwereld aangeboden dat door de bewoner wordt geaccepteerd als zijnde het geheel, en uit het maximum aan voorzieningen dat binnen de institutie beschikbaar is, wordt een stabiel, betrekkelijk tevreden bestaan opgebouwd.¹¹⁷ Ervaringen in de buitenwereld worden gebruikt als referentiepunt om het aangename van het leven binnen de institutie mee aan te tonen, en de gebruikelijke spanning tussen de twee werelden verdwijnt waarmee ook de motivaties gebaseerd op deze gevoelde discrepantie afbrokkelen. Het individu dat te duidelijk deze lijn kiest kan van zijn medebewoners het verwijt krijgen dat hij 'zich thuis voelt' of 'het nog nooit zo goed heeft gehad'. De staf zelf kan zich door dit gebruik van de institutie gegeneerd gaan voelen omdat hij wel ziet dat de gunstige mogelijkheden in de situatie enigszins worden misbruikt. De 'gekoloniseerden' zelf zullen zich verplicht voelen om hun tevredenheid met de institutie te ontkennen al was het maar om de contra-mores voor de solidariteit onder de bewoners te ondersteunen. Soms vinden ze het nodig om vlak voor hun ontslag onrust te stoken omdat ze dan weer een excuus hebben om hun verblijf te verlengen. Als de staf probeert om het leven in totale instituties dragelijker te maken moet hij zich wel realiseren dat daarmee de aantrekkelijkheid van en de kans op kolonisering groter worden.

Een vierde wijze van aanpassing aan de omgeving in een totale institutie is die van conversie. De bewoner neemt de visie die de staf op hem heeft over en probeert de rol van de volmaakte bewoner te spelen. Terwijl de gekoloniseerde bewoner zoveel als hij maar kan een vrije gemeenschap voor zichzelf bouwt door gebruik te maken van de beperkte faciliteiten, verkiest de bekeerling een meer gedisciplineerde, moralistische, lijn, door zichzelf te presenteren als iemand wiens institutionele enthousiasme altijd ter beschikking staat van de staf. In Chinese krijgsgevangenkampen zijn Amerikanen geweest die 'pro's' werden en de communistische wereldbeschouwing omhelsden.¹¹⁸ In legerbarakken zijn er dienstplichtigen die de indruk maken dat ze altijd lopen te 'stroopsmeren' en 'zich in te likken voor promotie'. In gevangnissen zijn er 'uitslovers'. In Duitse concentratiekampen namen gevangenen met een langdurige straf tijd, soms vocabulaire, vrijetijdsbesteding, houding, uitingen van agressie en stijl van kleden over van de Gestapo en oefenden hun rol van onderbaas uit met militaire striktheid.¹¹⁹

In sommige psychiatrische inrichtingen wordt een onderscheid gemaakt tussen twee verschillende bekeringsmogelijkheden: de ene voor de nieuw aangekomene die na een innerlijke strijd licht ziet en de psychiatrische visie op zichzelf overneemt, de andere voor de chronische patiënt die de manieren en kleding van de oppassers kopieert en hen helpt om de andere patiënten op de afdeling de baas te blijven met soms nog grotere felheid dan de oppassers zelf. En in officiersopleidingen treffen we natuurlijk trainees aan die al gauw soldaat gaan spelen, en de ontberingen accepteren die ze spoedig anderen zullen gaan opleggen.¹²⁰

Totale instituties vertonen een belangrijk verschil: vele, zoals progressieve psychiatrische inrichtingen, koopvaardij schepen, TBC sanatoria, en kampen waar hersenspoeling wordt toegepast, bieden de bewoner de gelegenheid volgens een bepaald gedragsmodel te leven dat tegelijkertijd een ideaal karakter draagt én door de staf gesteund wordt – een model waarvan de voorstanders zeggen dat het in het belang is van de mensen op wie het van toepassing is. Andere totale instituties, zoals sommige concentratiekampen en gevangnissen, bieden geen ideaalmodel dat de bewoner wordt geacht te incorporeren.

De richtlijnen die zijn genoemd, vormen coherente te volgen koersen, maar weinig bewoners schijnen deze erg ver te volgen. In de meeste totale instituties volgen de bewoners de tactiek van wat zij noemen 'het rustig spelen' – 'playing it cool'. Dit houdt een ietwat opportunistische combinatie in van secundaire aanpassingen, conversie, kolonisering en loyaliteit met de bewoners, zodat de bewoner de grootste kans heeft er in zijn specifieke omstandigheden, fysiek en psychisch, ongedeerd uit te komen.¹²¹ Zo zal de bewoner in gezelschap van zijn medebewoners de contra-mores steunen en niet laten merken hoe volgzzaam hij zich gedraagt wanneer hij alleen is met de staf.¹²² Bewoners die het 'rustig spelen', stellen meestal contacten met hun medebewoners ondergeschikt aan het hogere doel om 'uit moeilijkheden te blijven'; zij bieden zich niet vrijwillig aan, en ze leren hun banden met de buitenwereld juist voldoende af te snijden om de wereld binnen de institutie culturele realiteit te geven maar niet voldoende om tot kolonisering te leiden.

Ik heb enkele vormen van aanpassing geschetst waartoe bewoners hun toevlucht kunnen nemen als reactie op de druk in totale instituties. Iedere tactiek is een manier om de spanning tussen de thuiswereld en de institutionele wereld de baas te worden. Soms was de thuiswereld van de be-

woner zodanig dat hij immuun is geworden voor de kille wereld binnen de instelling en voor deze personen behoeft geen bepaald aanpassings-schema erg ver te gaan. Psychiatrische patiënten uit de lagere klassen die hun hele leven in weeshuizen, verbeteringsgestichten en gevangenissen hebben doorgebracht zien het hospitaal gewoon als de zoveelste totale institutie waarin ze de aanpassingstechnieken, die ze in andere totale instituties hebben aangeleerd en geperfectioneerd, kunnen toepassen. 'Het rustig aan doen' betekent voor deze mensen geen verschuiving in hun morele carrière maar een lijn die al tot een tweede natuur is geworden. Jongens van Shetland die in de Engelse koopvaardij gaan voelen zich duidelijk niet bedreigd door het krampachtige, vermoeiende leven aan boord, want het leven op hun eiland is zelfs nog bekrompener; zij worden tevreden zeelieden want vanuit hun gezichtspunt is er weinig om over te klagen.

Een soortgelijk effect als immunisering zien we bij bewoners die speciale compensaties kennen of speciale methoden om ongevoelig te blijven voor de inbreuken van de institutie. In de vroege periode van de Duitse concentratiekampen putten misdadigers duidelijk compenserende vol-doening uit het samenleven met politieke gevangenen uit de midden-klasse.¹²³ Zo verschaffen ook het nette vocabulaire van de groepspsychotherapie en de klassenloze ideologie van de psychodynamica aan sommige sociaal ambitieuze en sociaal gefrustreerde psychiatrische patiënten uit de lagere klasse het nauwste contact met de beschaafde wereld dat ze ooit hebben gehad. Ook sterke religieuze en politieke overtuigingen bieden bescherming tegen de inbreuken van de totale institutie. Doordat een bewoner de taal van de staf gewoon niet spreekt, houdt de staf op met zijn pogingen tot hervorming en wordt hij van een zekere druk bevrijd.¹²⁴

De bewoners-subcultuur

Laten we nu eens enkele van de overheersende thema's van de bewoners-cultuur bezien.

In de eerste plaats lijkt het zo dat in vele totale organisaties een bepaalde soort en mate van begaan zijn met het eigen lot wordt gestimuleerd. De lage positie van bewoners in verhouding tot hun plaats in de buitenwereld, aanvankelijk veroorzaakt door de de persoonlijkheid blootliggende processen, schept een milieu van persoonlijk falen waarin

voortdurend de nadruk wordt gelegd op het uit de gratie gevallen zijn. Als reactie daarop ontwikkelt de bewoner een verhaal, een droeve geschiedenis – een soort van klaagzang en excuus – die hij voortdurend meedeelt aan zijn medebewoners als middel om zijn huidige nederige positie geloofwaardig te maken. Als gevolg hiervan wordt het ego nog meer het brandpunt van zijn conversatie en belangstelling dan in de buitenwereld, hetgeen tot zelfmedelijden leidt.¹²⁵ Hoewel de staf deze verhalen voortdurend in twijfel trekt, is het gehoor van de bewoner meestal vrij taktvol; het onderdrukt althans enigermate het ongeloof en de verveling, opgeroepen door deze relazen. Een ex-gevangene schrijft:

'Zelfs nog indrukwekkender is de bijna algemene kiesheid waar het gaat om het vragen naar iemands misdaden en de weigering om in zijn relaties met een andere veroordeelde diens strafblad mee te laten tellen.'¹²⁶

Zo staat in Amerikaanse psychiatrische inrichtingen de bewoners-etiquette wel toe dat men aan een patiënt vraagt op welke afdeling hij woont en hoe lang, maar waarom men daar is wordt niet gauw gevraagd en als dat gebeurt, wordt de verwrongen versie wel geaccepteerd.

In de tweede plaats, is er onder bewoners van totale instituties sterk het gevoel dat de tijd die in de instelling wordt doorgebracht verspilde tijd is, weggenomen uit iemands leven; het is tijd die moet worden afgeschreven, tijd die 'uitgezeten' of 'ingeleverd' moet worden, die is 'weggegooid'. In gevangenissen en psychiatrische inrichtingen wordt een uitspraak over hoe men zich aanpast aan de instelling vervat in termen van hoe men de tijd doorkomt, gemakkelijk of moeilijk.¹²⁷ Deze tijd is door degenen die hem moeten doorbrengen als zodanig onttrokken aan bewuste overweging en wel op een wijze die men in de buitenwereld niet aantreft. Als gevolg daarvan heeft de bewoner vaak het gevoel dat hij gedurende zijn verplichte verblijf – zijn vonnis – totaal is verbannen uit het leven.¹²⁸ Slechts in deze context kunnen we iets begrijpen van de demoraliserende invloed van een levenslange of zeer lange gevangenisstraf.¹²⁹

Hoe hard ook de levensomstandigheden in totale instituties zijn, alleen deze hardheid kan dit verloren gegane leven niet verduidelijken; we moeten eerder kijken naar de sociale ontbinding die door de intrede is veroorzaakt en naar het feit dat men er meestal niet in slaagt om binnen de instituties iets te winnen dat naar de buitenwereld kan worden

overgebracht – aanwinsten zoals verdiend geld, herstelde huwelijksrelaties, of een vakdiploma. Een van de goede kanten aan de opvatting dat psychiatrische inrichtingen plaatsen zijn waar zieke mensen worden behandeld is, dat bewoners die drie of vier jaar van hun leven hebben doorgebracht in dit soort verbanning kunnen proberen zichzelf ervan te overtuigen dat zij druk hebben gewerkt aan hun genezing en dat, als ze genezen zijn, de tijd die daaraan is besteed een redelijke en vruchtbare investering zal blijken te zijn geweest.

Het beleven van de tijd als een nutteloos iets en een dood gewicht verklaart waarschijnlijk de premie die gezet wordt op wat genoemd zou kunnen worden 'tijdpasseringsactiviteiten', namelijk vrijwillige, onserieuze activiteiten die de deelnemer voldoende in beslag nemen en opwinden om hem uit zichzelf te halen zodat hij tijdelijk zijn eigenlijke situatie vergeet. Als we van de gewone activiteiten in totale instituties kunnen zeggen dat ze de tijd martelen, zijn deze activiteiten er om de tijd genadiglijk te doden.

Sommige van zulke activiteiten zijn collectief, zoals veldsporten, dansen, bespelen van instrumenten, koorzang, lezingen, lessen over kunst,¹³⁰ houtbewerkingslessen en kaartspelen; sommige zijn individueel maar maken gebruik van publieke voorzieningen, zoals lezen¹³¹ en individueel tv kijken.¹³² Ongetwijfeld moet de individuele fantasie hieronder ook begrepen worden zoals Clemmer stelt in zijn beschrijving van de 'compenserende dromerijen' van de gevangene.¹³³ Sommige van deze activiteiten worden door de staf officieel gestimuleerd, andere die niet officieel gestimuleerd worden, komen voort uit secundaire aanpassingen – bij voorbeeld gokken, homosexualiteit, of de roes die wordt opgewekt door middel van industriële alcohol, nootmuskaat of gember.¹³⁴ Of ze nu al of niet officieel gestimuleerd worden, wanneer deze activiteiten te overheersend of te permanent gaan worden, zal de staf bezwaar maken – zoals bij voorbeeld vaak in het geval van drank, sex of gokken – omdat in hun ogen de institutie en niet een andere sociale eenheid binnen deze institutie, de bewoner in bezit dient te hebben.

Iedere totale institutie kan dus beschouwd worden als een soort dode zee waarin kleine eilandjes liggen van levendige, in beslagnemende activiteit. Dit soort activiteit kan het individu helpen in de psychologische spanning door de aanvallen op zijn persoonlijkheid ontstaan. Toch kan een belangrijk depriverend effect van totale instituties teweeg worden ge-

bracht juist doordat deze activiteiten tekort schieten. In de burgermaatschappij heeft een individu dat in een van zijn sociale rollen met zijn rug tegen de muur staat meestal een gelegenheid om weg te kruipen naar een beschermde plaats waar hij zich kan uitleven in commercieel aangeboden fantasieën – film, t.v., radio, boeken – of narcotica gebruiken zoals sigaretten of drank. In totale instituties, vooral direct na de binnenkomst, ontbreken deze materialen vaak. Wanneer deze rustpunten het meest nodig zijn, zijn ze het moeilijkst te krijgen.¹³⁵

Terugkeer in de maatschappij

In deze beschouwing over de wereld van de bewoners heb ik gesproken over de mortificerende processen, de reorganiserende invloeden, de reacties van de bewoners daarop en het culturele milieu dat ontstaat. Ik wil nu tot slot nog iets zeggen over de processen die zich ontwikkelen wanneer de bewoner vrij komt en teruggezonden wordt naar de grotere maatschappij.

Hoewel bewoners afscheidsfeestjes houden en de uren tellen die hen scheiden van hun vrijlating, worden degenen die op het punt staan te vertrekken vaak angstig bij de gedachte eraan; zoals gezegd, sommigen maken ruzie of tekenen bij om het probleem te vermijden. De vrees van de bewoner voor zijn vrijlating neemt vaak de vorm aan van de vraag die hij aan zichzelf en aan zijn vrienden stelt: 'Kan ik het buiten wel aan?' Door deze vraag wordt het hele burgerleven iets om over na te denken en bezorgd over te zijn. Misschien is een dergelijk vooruitzicht demoraliserend en dit is dan een reden waarom ex-bewoners vaak denken over de mogelijkheid om 'terug te gaan', en een reden waarom een aanzienlijk aantal dit ook doet.

Totale instituties pretenderen vaak zich bezig te houden met rehabilitatie, dit wil zeggen, met het herstellen van de zelfregulerende mechanismen van de bewoner, zodat hij na zijn vertrek de normen van de instelling uit eigen beweging kan handhaven. (De staf wordt geacht direct bij aankomst zelfregulerend te zijn en evenals leden van andere instellingen alleen de procedures te behoeven te leren). In feite wordt deze gepretendeerde verandering zelden gerealiseerd en zelfs wanneer er een permanente ommekeer intreedt is die van een andere aard dan door de staf was bedoeld. Behalve in religieuze instellingen schijnen noch de

onthullende noch de reorganiserende processen een blijvend effect te hebben,¹³⁶ gedeeltelijk door het bestaan van secundaire aanpassingen, contra-mores en de neiging van de bewoners om alle tactieken te combineren en het 'rustig aan te doen'.

Natuurlijk zal de bewoner direct na zijn vrijlating enorm opgaan in de vrijheden en heerlijkheden van het burgerlijk bestaan die burgers meestal helemaal niet als bijzondere gebeurtenissen beschouwen – de frisse lucht, praten wanneer je maar wilt, een hele lucifer kunnen gebruiken om een sigaret aan te steken, een hapje eten aan een tafel met slechts vier personen in totaal.¹³⁷ Zo beschrijft een psychiatrisch patiënte na een weekend thuis haar ervaringen aan een kring intens luisterende vriendinnen:

'Ik stond 's morgens op, ging naar de keuken en zette koffie; het was geweldig. En 's avonds dronken we een paar biertjes en gingen uit eten, fantastisch was het. Ik vergat geen minuut dat ik vrij was.'¹³⁸

Toch schijnt al kort na de vrijlating de bewoner veel van het leven in de institutie te vergeten en de privileges waaromheen het leven in de institutie was georganiseerd als vanzelfsprekend te gaan beschouwen. Het gevoel van onrechtvaardigheid, bitterheid en vervreemding dat werd opgewekt door de ervaring van de bewoner en dat zo typisch was voor een bepaalde fase in zijn morele carrière, schijnt geleidelijk te verzwakken.

Wat de ex-bewoner onthoudt van zijn institutionele ervaring vertelt ons echter belangrijke dingen over totale instituties. Heel vaak zal de in-trede voor de recruit betekenen dat hij wat we zouden kunnen noemen, een 'pre-actieve' status aanneemt: niet alleen is zijn relatieve sociale positie binnen de muren radicaal verschillend van wat zij buiten was, maar, zoals hij nog zal leren wanneer hij eruit komt, zijn sociale positie in de buitenwereld zal ook nooit meer hetzelfde zijn. Wanneer de pre-actieve status relatief gunstig is – zoals voor degenen die van een officiersopleiding komen, of van elite-kostscholen of vooraanstaande kloosters – kunnen we feestelijke reünies verwachten en trots op de school. Wanneer de pre-actieve status ongunstig is, zoals voor degenen die uit gevangnissen komen of uit psychiatrische inrichtingen, kunnen we de term stigmatisering gebruiken en verwachten dat de ex-bewoner zal proberen zijn verleden te verbergen en zal proberen te 'slagen'.

Zoals een schrijver heeft gesteld,¹³⁹ bezit de staf de geweldige kracht

om het ontslag zodanig in te kleden dat de stigmatisering vermindert. Gevangenisautoriteiten beschikken over de mogelijkheid om de bewoner weer maatschappelijk actief te krijgen en kunnen hem eervol ontslaan. De bestuurders van psychiatrische inrichtingen kunnen een 'schoon gezondheidscertificaat' uitgeven (als genezen ontslagen) en tevens persoonlijke aanbevelingen verstrekken. Hier zien we een reden waarom bewoners in het gezelschap van de staf enthousiasme zullen voorwenden over hetgeen de institutie voor hen doet.

We zullen nu nader ingaan op de angst voor het ontslag. Een verklaring hiervoor kan zijn dat het individu niet bereid is of te 'ziek' om de verantwoordelijkheid, waarvan de totale institutie hem heeft bevrijd, weer op zich te nemen. Uit mijn eigen ervaring bij studies van één type totale institutie, psychiatrische inrichtingen, blijkt deze factor niet zo groot. Een waarschijnlijk belangrijke factor is 'disculturatie', het verlies van sommige gewoonten die in de grotere maatschappij vereist worden of de moeilijkheid om deze weer aan te leren. Een andere factor is stigmatisering. Wanneer het individu een lage pre-actieve status heeft gekregen, zal hij waarschijnlijk in de grotere wereld een koele ontvangst krijgen. Hij zal dit waarschijnlijk ervaren op bepaalde momenten, zelfs moeilijk voor mensen zonder zijn stigma, wanneer hij een baan of een huis moet zoeken. Daarbij komt nog dat de bewoner wordt vrijgelaten juist wanneer hij eindelijk heeft geleerd hoe hij het binnen de institutie moet spelen en privileges heeft veroverd waarvan hij op pijnlijke wijze heeft ervaren hoe belangrijk ze zijn. Kortom, hij merkt dat het ontslag uit de institutie inhoudt dat hij van de top van een kleine wereld verhuist naar de basis van een grote.

Wanneer de bewoner terugkeert in de vrije gemeenschap kunnen er bovendien beperkingen aan zijn vrijheid worden gesteld. In sommige concentratiekampen moest de bewoner een ontslagverklaring tekenen waarin stond dat hij redelijk was behandeld en hij werd gewaarschuwd voor de gevolgen wanneer hij uit de school zou klappen.¹⁴⁰ In sommige psychiatrische inrichtingen en gevangnissen wordt met een bewoner die wordt voorbereid op zijn ontslag, nog een laatste gesprek gehouden om te ontdekken of hij een wrok koestert tegen de instelling en tegen degenen die ervoor hebben gezorgd dat hij erin kwam; hij wordt ervoor gewaarschuwd deze laatsten niet in moeilijkheden te brengen. Verder moet de vertrekkende bewoner vaak beloven om hulp te zoeken als hij weer merkt

dat hij 'ziek' wordt of moeilijkheden krijgt. Vaak zal hij merken dat zijn familie en werkgever de raad hebben gekregen zich in verbinding met de inrichting te stellen wanneer er zich iets voordoet. De man die de gevangenis verlaat moet soms zijn erewoord geven om weg te blijven uit de kringen van waaruit hij oorspronkelijk in de institutie kwam en is verplicht geregeld verslag te doen.

Ondanks deze verschillende wijzen waarop de totale institutie een schaduw werpt op zijn ex-bewoners, worden door het ontslag slechte tijden tot slechte herinneringen en breekt er een andere realiteit aan, de realiteit van het burgerleven die ons stevig omvat kan houden zonder dat we het merken.

DE RELATIES TUSSEN STAF EN BEWONERS

De meeste totale instituties schijnen het grootste deel van de tijd uitsluitend te functioneren als opslagplaatsen voor bewoners. Niettemin presenteren deze instellingen zich aan het publiek als rationele organisaties die bewust en volledig ontworpen zijn als doelmatige machines voor de productie van enkele officieel beleden en officieel goedgekeurde doeleinden. Een veel voorkomend officieel doel is de omvorming van de bewoners in de richting van de een of andere ideale maatstaf. De tegenstelling tussen wat de institutie doet en wat de functionarissen moeten zeggen dat zij doet, vormt de voornaamste context voor dit hoofdstuk.

Misschien is het eerste dat we over de staf kunnen zeggen dat hun werk, en dus hun wereld, op unieke wijze te maken heeft met mensen. Dit werken met mensen is iets anders dan personeelswerk of het werk van hen die zich bezighouden met dienstverlening. Hoewel de staf objecten en producten heeft om aan te werken en er geen verdere relatie mee heeft, zijn deze objecten en producten nu juist mensen.

Als materiaal om mee te werken, kunnen mensen dezelfde eigenschappen aannemen als zielloze voorwerpen. Chirurgen geven bij een operatie de voorkeur aan magere mensen boven dikke omdat bij dikke mensen de instrumenten gladdig worden en er extra lagen zijn om doorheen te snijden. Begravenisondernemers prefereren magere vrouwen boven dikke mannen omdat zware lijken moeilijk te dragen zijn, en mannen gekleed moeten worden in jasjes die moeilijk over de stijf geworden armen en de in elkaar gestrengelde vingers heen te krijgen zijn.

De foute behandeling van levende en dode objecten laat in gelijke mate sporen na die door de toezichthouders dienen te worden opgemerkt. En evenals een artikel in het produktieproces van een fabriek gevolgd wordt door een papieren schaduw om te laten zien wat er door wie is gedaan en wat er nog moet gebeuren en wie als laatste de verantwoordelijkheid had, moet een menselijk object dat op weg is in een gevangenisstelsel worden gevolgd door een keten van formulieren waarin gedetailleerd is beschreven wat er met en door de gevangene gedaan is en wie er de laatste tijd verantwoordelijk was voor hem. Zelfs de aanwezigheid of het ontbreken van een bewoner bij een bepaalde maaltijd of op een bepaalde avond moet worden geregistreerd zodat dit in de kostenberekening kan worden verwerkt en op de rekening gezet. In de loopbaan van de bewoner, van entree tot lijkenhuis, zullen er door vele onderdelen van de staf officiële notities aan zijn dossier worden toegevoegd wanneer hij tijdelijk onder hun bevoegdheid valt en lang na zijn dood zullen zijn overblijfselen in geschreven vorm blijven voortbestaan als werkbare eenheid in het bureaucratische stelsel van de gevangenis. Evenals er in tinmijnen, verffabrieken of chemische industrieën bepaalde arbeidsrisico's bestaan voor de werknemers, zo zijn er – althans dat gelooft de staf – ook specifieke gevaren verbonden aan een bepaald soort werken met mensen. In psychiatrische inrichtingen geloven mensen van de staf dat de patiënten 'zomaar' zullen slaan en een verpleger verwonden, en sommige verplegers menen dat het langdurig werken met psychiatrische patiënten aanstekelijk werkt; in sanatoria voor t.b.c. en lepra heeft de staf het gevoel extra te zijn blootgesteld aan gevaarlijke ziekten. Hoewel tussen het werken met mensen en objecten deze overeenkomsten bestaan, is de belangrijkste determinant van de arbeidswereld van de staf toch afgeleid van het unieke aspect dat mensen het 'werkmateriaal' vormen.

Werken met mensen

Gezien de fysiologische eigenschappen van het menselijk organisme, is het duidelijk dat er aan bepaalde eisen voldaan moet worden wil men een voortdurend gebruik van mensen maken. Dit geldt echter ook voor nietlevende objecten: de temperatuur van een opslagplaats moet worden gereguleerd of er nu mensen of dingen in worden bewaard. Mensen

worden echter bijna altijd als doel op zichzelf beschouwd – volgens de algemene morele principes van de maatschappij die een totale institutie omringt – en dan blijkt dat bij menselijk materiaal bijna altijd behandelingsmaatstaven gehandhaafd moeten worden die technisch onnodig zouden zijn. Deze handhaving van wat we humane maatstaven noemen, gaat deel uitmaken van de ‘verantwoordelijkheid’ van de institutie en is vermoedelijk een van de zaken die de institutie aan de bewoner garandeert in ruil voor zijn vrijheid. Zo zijn gevangenisautoriteiten verplicht om zelfmoordpogingen van een gevangene tegen te gaan en hem een volledige medische verzorging te geven, ook al zou dit alleen maar een uitsel betekenen van zijn terechtstelling. Soortgelijke voorbeelden kennen we uit Duitse concentratiekampen waar bewoners soms medisch verzorgd werden hoewel ze voor de gaskamer bestemd waren.

Een tweede speciale omstandigheid in de arbeidswereld van de staf is dat bewoners bepaalde posities en relaties hebben in de buitenwereld waarmee rekening dient te worden gehouden. (Dit houdt natuurlijk verband met het al eerder genoemde feit dat de institutie enkele rechten van de bewoners als personen moet respecteren). Zelfs in het geval van de zware psychiatrische patiënt, wie de burgerrechten zijn ontnomen, zal er nog heel wat administratief werk moeten worden verricht. De ontnomen rechten worden natuurlijk overgedragen aan een familielid, aan een commissie of aan de bestuurder van de inrichting zelf, die dan wettelijk gemachtigd wordt en toestemming moet geven voor de vele zaken die zich buiten de institutie voltrekken: uitkeringen van de sociale verzekering, inkomstenbelasting, vermogensbeheer, verzekeringspremies, pensioenen, dividenden, tandartsrekeningen, eerder aangegane wettelijke verplichtingen, toestemming om psychiatrische rapporten mee te delen aan de verzekering of de advocaat, toestemming voor bezoeken van anderen dan familieleden, enzovoort. Al deze zaken moeten door de institutie worden geregeld ook al gaat het alleen om het voordragen van de beslissingen aan degenen die wettelijk gemachtigd zijn om deze te nemen.

De staf wordt aan zijn verplichtingen inzake deze maatstaven en rechten niet alleen herinnerd door hun eigen interne chefs maar ook door diverse bewakende instanties in de maatschappij en vaak door de familieleden van de bewoner.

Uit het werkmateriaal zelf kan een bepaalde rol voortvloeien. Zo werken sommige verplegers in psychiatrische inrichtingen liever in paviljoens met

zware gevallen omdat de patiënten daar minder tijdrovende verzoeken doen dan patiënten in betere afdelingen die een goed contact hebben met buiten. Er zijn speciale uitdrukkingen die de staf bezigt voor querulanten die ‘volgens het boekje’ behandeld willen worden. Familieleden vormen een probleem op zich, want hoewel men bewoners bij kan brengen dat ze voor de eisen die ze stellen zullen moeten betalen, trekt de familie zich hier minder van aan en stelt eisen waarvoor de bewoners zich zouden schamen.

Het veelvoud van wijzen waarop bewoners als doelen op zich moeten worden beschouwd, en het veelvoud van bewoners zelf, plaatsen de staf voor enkele van de klassieke dilemma’s van mensen die mensen moeten besturen. Aangezien een totale institutie enigszins functioneert als een staat heeft de staf soortgelijke ervaringen als staatshoofden.¹⁴¹

In het geval van een individuele bewoner, kan de verzekering dat bepaalde maatstaven in zijn eigen belang zullen worden gehandhaafd, inhouden dat andere maatstaven worden opgeofferd. Hierin ligt een moeilijke afweging van doeleinden besloten. Als bij voorbeeld een bewoner die zelfmoord wil plegen in leven moet worden gehouden, kan de staf het nodig oordelen hem onder voortdurend toezicht te houden of zelfs vastgebonden aan een stoel in een kleine gesloten kamer hetgeen weer zijn privacy schendt. Als een psychiatrisch patiënt weerhouden moet worden van het openkrabben van sterk geïrriteerde zweren waardoor voortdurend opnieuw behandeling nodig is, kan de staf het nodig vinden zijn handen vast te binden. Een patiënt die weigert te eten moet soms de vernedering ondergaan van het onder dwang gevoed worden. Als patiënten in een sanatorium de gelegenheid moeten krijgen te herstellen zullen ze soms beperking van hun recreatievrijheid moeten ondergaan.

De behandelingsmaatstaven die de ene bewoner met recht mag verwachten zullen soms in strijd komen met de wensen van anderen waardoor een nieuw aantal bestuurlijke problemen ontstaat. Als bij voorbeeld in psychiatrische inrichtingen de poort van het terrein open moet blijven uit respect voor degenen die op erewoord de stad in mogen, moeten andere patiënten achter slot en grendel blijven. En als een cantine en postbus vrij toegankelijk zijn voor sommige patiënten, zal dit terrein aan patiënten die op streng dieet zijn of die obscene en dreigbrieven schrijven, verboden moeten worden.

De verplichting van de staf om bepaalde humane maatstaven voor behandeling in stand te houden biedt al problemen op zich zelf maar

nieuwe problemen ontmoeten we in het voortdurende conflict tussen de humane maatstaven aan de ene kant en de institutionele efficiency aan de andere. Ik zal een voorbeeld noemen. De persoonlijke bezittingen van een individu vormen een belangrijk deel van het materiaal waaruit hij zijn identiteit opbouwt; maar als bewoner zal hij gemakkelijker door de staf te leiden zijn naarmate hij meer van bezit is ontdaan. Zo hangt de opmerkelijke efficiency waarmee een afdeling van een psychiatrische inrichting zich aan kan passen aan de dagelijkse verschuiving in het patiëntenaantal samen met het feit dat de nieuwkomers en vertrekkers alleen maar zichzelf meebrengen en geen enkel recht hebben om te kiezen waar ze geplaatst zullen worden. De efficiency waarmee de kleren van de patiënten schoon gehouden worden, houdt verband met het feit dat ieders vuile kleding zonder onderscheid in een wasmand gegooid kan worden en dat gewassen kleding wordt herverdeeld niet op grond van bezit maar min of meer op grond van maat. Zo is men er ook het snelst zeker van dat de patiënten die naar buiten gaan warm gekleed zullen zijn, als men ze buitenkleren van een stapel laat pakken terwijl ze om dezelfde gezondheidsredenen deze gecollectiveerde kleren weer inleveren als ze naar binnen gaan.

Evenals persoonlijke bezittingen een spaak in het wiel kunnen zijn bij het gladde verloop van de gang van zaken in een institutie en ze daarom verwijderd worden, zo kunnen ook bepaalde delen van het lichaam strijdig zijn met efficiënt bestuur en kan het conflict ten gunste van de efficiency worden opgelost. Als de hoofden van de bewoners schoon moeten blijven en de eigenaren daarvan gemakkelijk herkenbaar moeten zijn, is het kaalscheren doeltreffend, wat voor schade dit ook doet aan het uiterlijk. Om gelijke redenen vinden sommige psychiatrische inrichtingen het nuttig de tanden van 'bijters' te trekken, de baarmoeder weg te nemen bij al te uitdagende vrouwelijke patiënten en hersenoperaties toe te passen bij chronisch agressieven. Bij het toedienen van lichamelijke straffen aan soldaten geldt het zelfde probleem tussen organisationele en menselijke belangen.

'Een van de argumenten voor lichamelijke straffen die door de marine-officieren worden gehanteerd is: het is zó gebeurd, er gaat geen kostbare tijd in zitten, en wanneer de gevangene zijn hemd weer aantrekt is het afgelopen. Terwijl andere straffen een heleboel tijd en moeite zouden kosten en de matroos een verkeerd idee over zijn belangrijkheid zou krijgen.'¹⁴²

Ik heb gesteld dat het werken met mensen verschilt van andere soorten werk door de verstrengeling van relaties en posities die iedere bewoner met zich meebrengt in de institutie, en door de humane maatstaven die met betrekking tot hem moeten worden gehandhaafd. Een ander verschil doet zich voor wanneer bewoners bezoekrechten hebben buiten het terrein; voor het kwaad dat ze kunnen aanrichten in de burgermaatschappij kan de institutie verantwoordelijk worden gesteld. Gegeven deze verantwoordelijkheid is het begrijpelijk dat totale instituties afwijzend staan tegenover verloven buiten het terrein.

Weer een ander verschil tussen het werken met mensen en andere soorten werk – en misschien wel het belangrijkste van al – is dat door middel van bedreiging, beloning of overreding de menselijke objecten instructies kunnen krijgen die ze zelfstandig uitvoeren. De tijdsperiode gedurende welke men deze objecten kan vertrouwen om geplande acties zonder toezicht uit te voeren zal uiteraard nogal uiteenlopen, maar naar de sociale organisatie van afdelingen van een laag niveau in psychiatrische inrichtingen ons leert is zelfs in het geval van catatonische schizofrenen een aanzienlijk vertrouwen mogelijk. Alleen de meest gecompliceerde elektronische apparatuur bezit ditzelfde vermogen.

Hoewel mensenmateriaal nooit zo moeilijk voegbaar zal zijn als nietlevende objecten, maakt juist dit vermogen om de plannen van de staf te begrijpen en na te volgen dat ze de staf ook meer effectief kunnen hinderen dan zielloze objecten kunnen. Niet levende objecten kunnen niet opzettelijk en met verstand onze plannen dwarsbomen – hoewel we soms wel eens doen alsof ze dit wel kunnen. In gevangnissen en in 'betere' afdelingen van psychiatrische inrichtingen moeten de stafleden daarom voorbereid zijn op georganiseerde ontsnapingspogingen en voortdurend alert zijn op pogingen van de bewoner om ze 'er in te laten lopen' of op andere wijze in moeilijkheden te brengen. Deze voortdurende angst van de wacht wordt niet verlicht door de idee dat de bewoner deze dingen alleen maar doet om zijn zelfrespect te herkrijgen of om de verveling te verdrijven.¹⁴³ Zelfs een oude zwakke psychiatrische patiënt heeft in dit opzicht aanzienlijke mogelijkheden; door bij voorbeeld simpelweg zijn duimen in zijn broekzakken te houden, kan hij de oppasser opmerkelijk hinderen bij het uitkleden. Dit is een van de redenen waarom de stafleden de neiging hebben beslissingen ten aanzien van de bewoner achter te houden want wanneer de bewoner het ergste zou weten omtrent wat

voor hem in het vat zit, zou hij opzettelijk en openlijk de soepele realisering van zijn lot tegengaan. Psychiatrische patiënten die een shocktherapie moeten ondergaan krijgen fabeltjes te horen, en soms niet eens de kamer te zien waar ze behandeld zullen worden.

Een derde algemeen punt waarop mensenmateriaal verschilt – en dus unieke problemen met zich meebrengt – is, dat hoezeer de staf ook zal proberen afstand te houden, medegevoel en genegenheid kunnen ontstaan. Er is altijd het gevaar dat een bewoner zal blijken een mens te zijn; als er gebruik moet worden gemaakt van wat een stafflid nare methoden vindt, zal hij als hij sympathie heeft voor de bewoner, hieronder eveneens lijden (dit is een reden waarom officieren zeggen dat ze op een afstand blijven van dienstplichtigen). Als anderzijds een bewoner de regels overtreedt, kan de staf omdat hij hem als mens ziet, het gevoel krijgen dat zijn morele wereld is geschonden: de staf verwacht een 'redelijke' reactie van een redelijk schepsel en voelt zich beledigd, aangevallen en uitgedaagd wanneer de bewoner zich niet behoorlijk gedraagt.

Het feit dat bewoners soms het onderwerp worden van de sympathieke belangstelling van de staf houdt verband met wat genoemd zou kunnen worden de 'betrokkenheidscyclus' die in totale instituties somtijds voorkomt. Het stafflid begint vanuit een sociale afstand tot de bewoners (een punt waarop massale deprivatie en institutionele moeilijkheden niet gemakkelijk waarneembaar zijn) en hij ziet geen reden waarom hij geen warme belangstelling zou koesteren voor sommige bewoners. Door deze betrokkenheid wordt het stafflid echter kwetsbaar voor wat de bewoners doen en hoe zij lijden; hij komt ook in een positie van waaruit hij de afstandelijke houding van zijn mede-staffleden jegens de bewoners zal laken. Als reactie zal het sympathiserende stafflid het gevoel krijgen 'zich bezeerd' te hebben en zich terugtrekken in administratief werk, commissiewerk of andere activiteiten die louter binnen de kring van de staf liggen. Als hij eenmaal verwijderd is van de gevaren van het contact met de bewoners, zal hij langzamerhand het gevoel van neerslachtigheid verliezen, en zo kan de cyclus van contact en terugtrekken zich weer herhalen.

Wanneer we het feit dat de staf verplicht is bepaalde maatstaven te hanteren voor een humane behandeling van bewoners, combineren met het feit dat de staf de bewoners als redelijke, verantwoordelijke mensen kan gaan beschouwen, die geschikte objecten zijn voor emotionele betrokkenheid, dan hebben we de achtergrond van enkele speciale moeilijke

aspecten van het werken met mensen. In psychiatrische inrichtingen schijnen er bij voorbeeld altijd bepaalde patiënten te zijn die spectaculair tegen hun eigen belang in handelen: ze drinken water dat ze eerst zelf hebben vergiftigd, eten te veel op feestdagen zodat er dan open maagzweren en verstopte slokdarmen voorkomen, lopen met hun hoofd tegen de muur, trekken na een operatie hun eigen hechtingen eruit, spoelen hun kunstgebit door het toilet waarzonder ze niet kunnen eten terwijl het maanden duurt voordat er een nieuw komt, smijten hun bril kapot waarzonder ze niet kunnen zien. In een poging om deze duidelijk zelfvernietigende handelingen tegen te gaan, ziet de staf zich gedwongen om deze patiënten ervan langs te geven waardoor ze een hard en dwingend beeld van zichzelf scheppen precies op het moment dat ze proberen iemand ervan te weerhouden iets te doen wat niemand wordt geacht iemand aan te doen. Op zulke momenten is het begrijpelijk dat het heel moeilijk is voor de staf om zijn emoties onder controle te houden.

Institutionele doeleinden

De speciale eisen die worden gesteld aan het werken met mensen vormen voor de staf een dagtaak; de taak zelf wordt uitgevoerd in een speciaal moreel klimaat. De staf moet de vijandigheid en de eisen van de bewoners tegemoet treden en wat hij in het algemeen zelf daar tegenover kan stellen is het rationele perspectief van de institutie. We moeten daarom deze perspectieven eens nader bezien.

De doeleinden die totale instituties belijden zijn niet omvangrijk in aantal: realisering van enig economisch doel, opleiding en training, medische en psychiatrische behandeling, religieuze zuivering, bescherming van de maatschappij tegen besmetting; en zoals blijkt uit een studie van gevangenis: 'uitschakeling, vergelding, afschrikking en heropvoeding'.¹⁴⁴

Het is in wijde kring bekend dat totale instituties typisch niet aan hun officiële doeleinden voldoen. Het is minder bekend dat elk van deze officiële doeleinden prachtig geschikt blijkt om de sleutel te vormen tot een aantal betekenissen – een verklarende taal die de staf en soms de bewoners toepassen op iedere mogelijke handeling in de instelling. Zo vormt een medisch referentiekader niet alleen een perspectief door middel waarvan een beslissing over een dosering kan worden genomen en zinvol kan worden – het vormt ook een perspectief om allerlei beslissingen grond te

verlenen, zoals de uren waarop de maaltijden in een ziekenhuis worden geserveerd of de manier waarop het linnengoed wordt opgevouwen.

Ieder officieel doelschenkt dus het leven aan een doctrine met haar eigen inquisiteurs en martelaren, en binnen instituties schijnt er geen natuurlijke rem te zijn op te gemakkelijke interpretatie daarvan.

Een institutie kan dan ook niet volstaan met te proberen haar officiële doeleinden te realiseren maar dient te worden beschermd tegen de tiranie van een al te uitgebreid nastreven daarvan; anders ontardt de uitoefening van gezag in een heksenjacht. Het spook van de 'veiligheid' in gevangenissen, en de handelingen van de staf die op grond daarvan worden verricht, zijn een voorbeeld van deze gevaren. Het is dus een paradox dat, hoewel totale instituties de minst intellectuele plaatsen zijn, men zich juist daar, althans de laatste tijd, koortsachtig bezighoudt met woorden en geverbaliseerde perspectieven.

Het interpretatieschema van de totale institutie treedt automatisch in werking zodra de bewoner zijn entree maakt, omdat de staf het idee heeft dat de entree op zichzelf al bewijst dat men het soort persoon is die de institutie tot doel heeft te behandelen. Een man in een politieke gevangenis móet wel een verrader zijn, een man in een gevangenis een overtreder van de wet, een man in een psychiatrische inrichting ziek. Als hij geen verrader was, of misdadiger of zieke, waarom zou hij er dan zijn?

Deze automatische identificatie van de bewoner is niet alleen maar etikettenplakkerij, het vormt de kern van een belangrijk middel tot sociale controle. Hier volgt een illustratie uit een vroege studie van een psychiatrische inrichting:

'Het hoofddoel van de verplegerscultuur is greep te krijgen op de patiënten - een controle die moet worden gehandhaafd, los van het welzijn van de patiënt. Op dit doel wordt steeds gewezen als de patiënten wensen of verzoeken tot uitdrukking brengen. Al dergelijke wensen of verzoeken, hoe redelijk ze ook zijn, hoe kalm ze ook worden uitgesproken of hoe beleefd geformuleerd, worden als bewijs gezien van geestelijke onvolwaardigheid. Normaliteit wordt door een opasser nooit erkend in een milieu waar abnormaliteit de normale verwachting is. Zelfs al worden de meeste van deze gedragsuitingen aan de doktoren doorgegeven, deze steunen in de meeste gevallen het oordeel van de toezichhouders. Op deze wijze dragen de artsen bij tot de instandhouding van de idee dat het essentiële van de omgang met psychiatrische patiënten hun controle is.'¹⁴⁵

Wanneer de bewoners persoonlijk contact met de staf mogen hebben zal

dit contact vaak de vorm aannemen van 'even houvast hebben' of van verzoeken van de kant van de bewoner, en rechtvaardiging voor de meestal restrictieve behandeling van de zijde van de staf; dit is bij voorbeeld de algemene structuur van de interactie tussen staf en patiënten in psychiatrische inrichtingen. Omdat de staf de bewoners onder controle moet hebben en de institutie moet verdedigen in naam van het officieel beleden doel, moet de staf wel zijn toevlucht nemen tot een alomvattende identificatie van de bewoners. Het probleem van de staf is om een misdaad te vinden die bij de straf past.

Verder worden de privileges en straffen die de staf uitdeelt vaak uitgedrukt in een taal die de gelegitimeerde doeleinden van de institutie weergeeft, zoals wanneer eenzame opsluiting in gevangenissen 'constructieve meditatie' wordt genoemd. Bewoners of stafleden op laag niveau hebben tot speciale taak om deze ideologische frasen te vertalen in de simpele taal van het privilegesysteem. Belknaps bespreking van wat er gebeurt wanneer een psychiatrische patiënt een regel overtreedt en wordt gestraft, vormt hiervan een voorbeeld:

'In de meeste van deze gevallen worden brutaliteit, insubordinatie en te grote familiariteit vertaald in min of meer professionele termen zoals "gestoord" of "opgewonden" en door de verpleger aan de arts voorgelegd als een rapport over de medische toestand. De arts moet dan officieel de privileges van de patiënt herroepen of inperken of een overplaatsing voorbereiden naar een andere afdeling waar de patiënt weer helemaal opnieuw moet beginnen in de laagste groep. Een "goede patiënt" is in de stafcultuur een patiënt die niet te veel vragen stelt over deze vertaalde medische termen.'¹⁴⁶

Het institutionele perspectief wordt ook toegepast op handelingen die niet altijd of niet duidelijk vallen onder de discipline. Zo beschrijft Orwell hoe op zijn kostschool bedwateren werd gezien als een teken van 'viesheid' en kwaadaardigheid,¹⁴⁷ en dat een soortgelijke zienswijze ook van toepassing was op oneffenheden die nog duidelijker fysiek waren.

'Ik had iets aan mijn longen, een kwetsuur in een long die pas vele jaren later werd ontdekt. Ik had niet alleen een chronische hoest maar hardlopen was een kwelling voor me. In die tijd werd echter kortademigheid of "aamborstigheid" zoals het werd genoemd, gezien als inbeelding of als voornamelijk een moreel defect dat veroorzaakt werd door te veel eten. "Je piept als een ongesmeerde deur", zei Sim (de hoofdonderwijzer) afkeurend als hij achter mijn stoel stond. "Je propt jezelf voortdurend vol, daar komt het van."¹⁴⁸

Voorts is bekend dat Chinese kampen voor 'hervorming van het denken' deze interpretatieprocessen tot het uiterste hebben doorgevoerd waarbij de kleinste dagelijkse gebeurtenissen in het verleden van de gevangene worden vertaald in symptomen van contrarevolutionaire actie.¹⁴⁹

Hoewel er een psychiatrische opvatting bestaat over mentale defecten en een visie in de omgeving op misdaad en contrarevolutionaire activiteit, die degene die het vergrijp pleegt, bevrijdt van zijn morele verantwoordelijkheid hier voor, kunnen totale instituties dit soort determinisme moeilijk gebruiken. De bewoners moet geleerd worden *zichzelf* zo te leiden dat ze bestuurbaar worden, en om dit te bevorderen dient gewenst en ongewenst gedrag gedefinieerd te worden als een produkt van de persoonlijke wil en het karakter van de individuele bewoner, en omschreven als iets waardigs of onwaardigs waaraan hij zélf iets kan doen. Kortom, ieder institutioneel perspectief moet een persoonlijke moraal bevatten en in iedere totale institutie kunnen we in miniatuur de ontwikkeling zien van iets dat verwant is aan een functionalistische versie van de moraal.

De vertaling van het gedrag van de bewoners in moralistische termen die dienstig zijn aan het officiële perspectief van de institutie zal dan ook noodzakelijkerwijs enkele globale veronderstellingen inhouden over het karakter van mensen. Gegeven de bewoners over wie de staf de leiding heeft en de bewerkingen die deze objecten moeten ondergaan, ontwikkelt hij wat gezien kan worden als een theorie over de menselijke natuur. Als een impliciet deel van het institutioneel perspectief, rationaliseert deze theorie het veld van actie, vormt een subtiel middel om een sociale afstand en een gestereotypeerde visie op de bewoners te behouden, en verschaft een sanctie voor de behandeling die hun wordt toegediend.¹⁵⁰ Deze theorie dekt typisch de 'goede' en 'verkeerde' mogelijkheden in het gedrag van de bewoners, de vormen waarin onrust zich voor kan doen, de instructieve waarde van privileges en straffen en het 'essentiële' verschil tussen staf en bewoners. In het leger hebben officieren een theorie over de relatie tussen de handhaving van discipline en de gehoorzaamheid van soldaten in de gevechtshandeling; de kwaliteiten die de manschappen behoren te hebben, en het verschil tussen psychisch gestoord zijn en simuleren. Ze zullen ook worden getraind in een bepaalde opvatting over hun eigen aard zoals blijkt uit een opsomming van een ex-officier van de morele kwaliteiten die officieren worden geacht te hebben:

'Hoewel een deel van de training natuurlijk gericht was op het opvoeren van de fysieke conditie, geloofde men niettemin sterk dat een officier, in conditie of niet, altijd zoveel trots (of pit) zou moeten hebben dat hij nooit zou toegeven fysiek onwel te zijn totdat hij dood of bewusteloos neerviel. Deze opvatting die erg belangrijk was, had een mystieke betekenis door haar aard zowel als door haar intensiteit. Gedurende een afmattende oefening aan het einde van de opleiding vielen twee of drie officieren uit omdat ze last hadden van blaren of andere lichte ongemakken. De hoofdinstrucent, zelf een beschaafd en gemakzuchtig man, gispte hen in ronde bewoordingen. Een officier, zei hij, kon niet en mocht niet uitvallen. Zijn wilskracht moest hem tot het laatst op de been houden. Het was allemaal een kwestie van "pit". Hiermee werd geïmpliceerd dat, aangezien andere rangen wel uitvielen hoewel ze soms fysiek taaier waren, de officier tot een superieure kaste behoorde. Ik hoorde later van officieren dat ze geloofden dat ze fysieke krachttoeren konden leveren of fysiek ongemak konden verdragen zonder dat het in het minst nodig was om daar voor te trainen en zich voor te bereiden zoals gewone soldaten deden. Officieren behoefden gewoon niet te trainen, zij hadden dat niet nodig, zij waren officier en zouden het tot het laatst uithouden ook al stapten zij zo uit een sanatorium of een bordeel het slagveld op.'¹⁵¹

In gevangenis treffen we een voortdurend conflict aan tussen theorieën over de misdaad in termen van morele zwakheid en psychiatrische theorieën. In kloosters treffen we theorieën aan over de wijzen waarop de geest sterk en zwak kan zijn en de manier waarop geestelijke stoornissen bestreden kunnen worden. In het bijzonder in psychiatrische inrichtingen wijst de staf zichzelf aan als specialisten in de kennis van de menselijke natuur die diagnoses stellen en voorschriften uitvaardigen op grond van deze deskundigheid. In de psychiatrische handboeken staan hoofdstukken over 'psychodynamica' en 'psychopathologie' die de prachtigste expliciete formuleringen bevatten over de 'aard' van de menselijke natuur.¹⁵²

Een belangrijk onderdeel van de theorie over de menselijke natuur in vele totale instituties is de opvatting dat de nieuwe bewoner bestuurbaar zal zijn zodra hem geleerd is uiterste eerbied jegens de staf te betonen; doordat hij zich aan deze eerste eisen onderwerpt zal zijn 'weerstand' of 'wil' op de een of andere manier gebroken zijn. (Dit is een reden voor de welkomstpraktijken en ceremonies die de wil moeten breken, hierboven besproken). Als de bewoners dezelfde theorie over de mens aanhangen als de staf, dan zullen de opvattingen van de staf uiteraard bevestigd worden. Een recente studie over het gedrag van Amerikaans legerpersoneel, dat krijgsgevangene was gemaakt in de Koreaanse oorlog,

vormt hiervan een voorbeeld. In Amerika gelooft men nu dat zodra iemand tot het 'breekpunt' is gebracht, hij daarna helemaal geen weerstand meer zal tonen. Deze opvatting over de mens die versterkt werd door indoctrinatie tijdens de training over het gevaar van ook maar enige verzwakking, maakte dat sommige gevangenen iedere weerstand opgaven zodra ze ook maar een kleine concessie hadden gedaan.¹⁵³

Een theorie over de mens is natuurlijk slechts één implicatie van het interpretatieschema van een totale institutie. Een ander gebied waarop institutionele perspectieven hun invloed doen gelden is het werk. Aangezien in de buitenwereld werk meestal wordt gedaan om loon, winst of prestige, betekent het wegvallen van deze motieven ook het wegvallen van bepaalde interpretaties van actie en de introductie van nieuwe interpretaties. In psychiatrische inrichtingen kent men wat gewoonlijk wordt genoemd, 'bedrijfstherapie' of 'arbeidstherapie'; patiënten krijgen taken, typisch onbetekenende, zoals het harken van bladeren, bedienen aan tafel, werken in de wasserij en vloeren schrobben. Hoewel de aard van deze taken meestal is afgeleid van de behoeften van de instelling, wordt tegenover de patiënt gedaan alsof hij door deze taken weer zal leren in de maatschappij te leven en dat zijn vermogen en bereidheid om deze te vervullen zullen worden opgevat als een diagnostisch bewijs van verbetering.¹⁵⁴ Ook de patiënt ziet het werk soms in dit licht. Een soortgelijk proces waarbij werk wordt herdefinieerd, zien we in religieuze instellingen zoals blijkt uit de opmerkingen van een non van de Clarissenorde:

'Dit is alweer een van de heerlijkheden van het leven in gehoorzaamheid. Niemand doet ooit iets belangrijkers dan je zelf doet, als je maar gehoorzaamt. Een bezem, een pen en een naald zijn voor God allemaal gelijk. De onderdanigheid van de hand die ze laat werken en de liefde in het hart van de zuster die ze vasthoudt maken het eeuwige verschil uit, voor God, voor de zuster en voor iedereen.'¹⁵⁵

'De mensen in de wereld moeten zich onderwerpen aan wetten en aan beperkingen in hun werk door mensen gemaakt. Nonnen hebben vrij gekozen een kloosterregel te gehoorzamen die door God is geïnspireerd. Een meisje dat op een schrijfmachine werkt, werkt misschien voor niets dan het geld en zou wel willen ophouden. De Clarisse die de vloeren van het klooster veegt, doet dit voor God en wil op dat moment ook niets liever dan veegen.'¹⁵⁶

De implicatie hiervan is, dat hoewel sterk geïnstitutionaliseerde motieven,

zoals winst- en economische motieven in commerciële instellingen wel erg verbreid zijn,¹⁵⁷ deze referentiekaders tot functie hebben dat ze andere interpretatietypen beperken. Wanneer er geen beroep kan worden gedaan op de gebruikelijke bestaansgronden uit de maatschappij, gaat er duidelijk gevaar ontstaan voor allerlei interpretatieve vluchten en excessen en als gevolg daarvan voor nieuwe soorten tirannieën.

Ik wil nog een laatste punt toevoegen over institutionele perspectieven. Het besturen van de bewoners wordt typisch gerationaliseerd in termen van de ideële doeleinden of functies van de instelling; dit zal tot een technische dienstverlening door anderen leiden. Om deze diensten te verlenen worden meestal professionals in dienst genomen al was het maar dat de leiding de bewoners voor het verkrijgen van deze diensten niet naar buiten hoeft te sturen; het is onwijs 'de monniken naar buiten te sturen want dit is niet gezond voor hun ziel'.¹⁵⁸

Professionals die op deze basis voor de instelling gaan werken, lopen de kans ontevreden te worden omdat ze het gevoel hebben dat zij hun roeping niet behoorlijk kunnen verwezenlijken en dat ze gebruikt worden als 'gevangenen' om een professionele sanctie te verlenen aan het privilege-systeem. Dit schijnt een klassiek verschijnsel te zijn.¹⁵⁹ In vele psychiatrische inrichtingen komen ontevreden psychiaters voor die zeggen dat ze ontslag nemen omdat ze nu eens psychotherapie willen gaan doen. Vaak wordt een speciale psychiatrische dienst, zoals groepspsychotherapie, psychodrama of kunstzinnige therapie geïntroduceerd met grote steun van de leiding van de inrichting; vervolgens wordt de interesse langzaam verlegd naar andere zaken en de professional merkt dat zijn taak geleidelijk aan is veranderd in een soort public relations werk: zijn therapie krijgt alleen symbolische steun behalve wanneer er bezoekers komen en de hogere leiding wil laten zien hoe modern en volledig de faciliteiten zijn.

Professionals zijn natuurlijk niet de enige groep die een moeilijke positie inneemt ten aanzien van de officiële doeleinden van de instelling. Die leden van de staf die in voortdurend contact staan met de bewoners zullen ook vinden dat zij een tegenstrijdige taak hebben waarbij ze enerzijds de bewoners tot gehoorzaamheid moeten dwingen en anderzijds de indruk moeten wekken dat er humane maatstaven worden gehanteerd en de rationale doeleinden van de institutie worden gerealiseerd.

Ik heb totale instituties beschreven vanuit het gezichtspunt van de bewoners en in het kort vanuit het gezichtspunt van de staf. Ieder gezichtspunt heeft als centraal element een beeld van de andere groepering. Hoewel dit beeld van de ander wel bestaat is het zelden van dien aard dat het tot sympathiserende identificatie leidt – behalve misschien bij die bewoners die erg hun best willen doen en zich serieus ‘met de agressor identificeren’. In geval er ongebruikelijke intimiteiten en relaties ontstaan over de grens tussen staf en bewoners heen, dan weten we dat er betrokkenheidscycli zullen volgen en er allerlei moeilijke tegeneffecten zullen optreden,¹⁶⁰ waarbij het gezag en de sociale afstand worden verworpen; dit geeft weer de indruk dat er een incesttaboe heerst binnen totale instituties.

Behalve ongeoorloofde of twijfelachtige ‘persoonlijke’ banden over de grens tussen staf en bewoners heen, komt er nog een tweede soort onregelmatig contact voor tussen de staf en de bewoner. De stafleden houden, in afwijking van de bewoners, enkele aspecten van hun leven gescheiden van de institutie – ook al wonen zij op of dichtbij het terrein. Tegelijkertijd is duidelijk dat de werktijd van de bewoners weinig waarde heeft voor henzelf en onderhevig is aan beslissingen door de staf. Onder deze omstandigheden lijkt rollenscheiding moeilijk te handhaven en de bewoners doen dan ook vaak persoonlijke huishoudelijke taken voor de staf – zoals tuinieren, het schilderen of het schoonmaken van het huis, of op de kinderen passen. Omdat deze diensten geen deel uitmaken van het officiële referentiekader van de institutie, zijn de stafleden wel gedwongen enigszins rekening te houden met hun bedienden en niet in staat om de sociale afstand te handhaven. Door de beperkingen van het institutionele leven zijn de bewoners vaak blij op deze wijze de grenslijn tussen de staf en hen te kunnen overschrijden. Lawrence geeft een voorbeeld in de militaire sfeer:

‘De sergeant-majoor gaf een voorbeeld van dit misbruik, toen hij de laatste corveeër naar het huis van zijn vrouw liet gaan om de kachel te zwarten en op de kinderen te passen terwijl zij boodschappen deed. “Ik kreeg een groot stuk taart”, pochte Garner die het huilende kind gemakkelijk vergaf omdat hij zijn buik vol had kunnen eten.’¹⁶¹

Maar naast dit soort overschrijdingen van de grens schijnt iedere totale institutie een aantal geïnstitutionaliseerde praktijken te ontwikkelen – spontaan of door nabootsing – waardoor staf en bewoners dicht genoeg bij elkaar komen om een wat gunstiger beeld van elkaar te krijgen en zich sympathiserend te kunnen identificeren met elkaars situatie. In deze praktijken komt eenheid, solidariteit en gezamenlijke binding aan de institutie naar voren in plaats van verschillen tussen de twee niveaus.

Deze geïnstitutionaliseerde toenaderingen worden gekarakteriseerd door een lossere worden van de formaliteiten en taakoriëntatie die de contacten tussen staf en bewoners beheersen, en door een soepeler worden van de gebruikelijke bevelsketen. Vaak is de deelname eraan betrekkelijk vrijwillig. Gegeven de gebruikelijke rollen, vormen deze activiteiten een ‘rolverlichting’;¹⁶² gegeven het allesbeheersende effect van de afstand tussen staf en bewoners vormt iedere verandering in de richting van een expressie van solidariteit automatisch een rolverlichting. Het is mogelijk om over de vele functies van deze toenaderingen te speculeren maar de verklaringen die tot dusver zijn gegeven lijken veel minder indrukwekkend dan de merkwaardige wijze waarop deze praktijken in iedere totale institutie schijnen op te duiken, zelfs onder de slechtste omstandigheden. Men is geneigd te denken dat er voor deze praktijken goede redenen moeten bestaan ook al zijn die nog niet gevonden.

Een van de meest voorkomende vormen van institutionele ceremonie is het huisorgaan – meestal een wekelijks of maandelijks verschijnend blad. Meestal worden alle medewerkers gerecruteerd uit de bewoners hetgeen leidt tot een soort namaakhiërarchie, terwijl het toezicht en de censuur berusten bij een stafflid dat betrekkelijk goed met de bewoners overweg kan en toch loyaal is met zijn medestafleden. De gedrukte inhoud heeft tot doel een cirkel te trekken om de institutie heen en voor de wereld binnen de institutie de publieke realiteit te accentueren.

Er zijn twee soorten materiaal te noemen die in het huisorgaan verschijnen. In de eerste plaats is er het ‘plaatselijk nieuws’. Dit houdt in verslagen van alle recente institutionele ceremonies en tevens van persoonlijke gebeurtenissen zoals verjaardagen, bevorderingen, uitstapjes en sterfgevallen van leden van de institutie, vooral van belangrijke en bekende leden van de staf. Hierin worden felicitaties en condoléances verricht die vermoedelijk uiting moeten geven aan het meeleven van de hele institutie met de individuele leden. Er ligt hier een interessant

aspect van rollenscheiding: aangezien de voor de institutie relevante rollen van een lid een vergelijking met zich meebrengen met hele groepen andere leden, kunnen deze rollen niet worden gebruikt voor de uiting van institutionele solidariteit; er moet dus gebruik worden gemaakt van niet-relevante rollen, vooral die van vader en echtgenoot die immers denkbaar zijn voor alle categorieën.

In de tweede plaats verschijnen er stukken waarin een redactionele mening tot uitdrukking kan komen. Nieuws uit de buitenwereld over de sociale en legale status van bewoners en ex-bewoners, vergezeld van passend commentaar, eigen verhalen, opstellen en gedichten, redactiekolommen. Dit materiaal wordt geschreven door de bewoners maar weerspiegelt de officiële visie op de functies van de institutie, de theorie van de staf over de menselijke natuur, een geïdealiseerde versie van de relaties tussen staf en bewoners alsook die meningen die een ideale bekeerling zou behoren te hebben. Kortom, dit materiaal vertegenwoordigt het institutionele standpunt.

Het huisorgaan handhaaft zich door een delicaat evenwicht. Stafleden laten zich wel eens interviewen en doordat er over hen geschreven en gelezen wordt, komen zij onder lichte controle van de schrijvers en lezers; tegelijkertijd krijgen de bewoners de kans om te laten zien dat ze hoog genoeg in de scala van menselijkheid staan om de officiële taal en de officiële lijn met welopgevoede kundigheid te hanteren.¹⁶³ De medewerkers garanderen tevens dat zij de officiële ideologie zullen volgen zodat deze door bewoners wordt aangeboden aan bewoners. Het is echter interessant dat bewoners die dit verdrag met de staf sluiten vaak doorgaan met het bevestigen van de contra-mores. Zij introduceren zoveel openlijke kritiek op de institutie als de censoren toestaan, zij voegen hieraan nog dubbelzinnige geschriften of scherpe tekeningen toe en onder hun maats beschouwen ze hun bijdrage cynisch en pretenderen dat zij schrijven omdat dit een gemakkelijk baantje is of perspectieven opent tot het verkrijgen van aanbevelingen voor ontslag.

Hoewel huisorganen al een tijd in zwang zijn, heeft een andere, soortgelijke vorm van rolverlichting nog maar pas zijn intrede gedaan in totale instituties. Ik denk hierbij aan de verschillende vormen van 'zelfbestuur' en 'groepstherapie'. De bewoners spreken hierbij de tekst en een lid van de staf voert de regie. Ook hier wordt weer een soort verdrag tussen staf en bewoners aangetroffen. De bewoners krijgen het voorrecht

om enige tijd te besteden in een betrekkelijk 'ongestructureerd' of egalitair milieu en hebben zelfs het recht klachten onder woorden te brengen. In ruil daarvoor verwacht men van hen dat ze minder loyaal zullen worden jegens de contra-mores en meer ontvankelijk voor het ideale ego dat de staf voor hen bepaalt.

Het gebruik door bewoners van de officiële staffilosofie bij het discussiëren of schrijven over de macht van de staf wordt met gemengde gevoelens gezien. De bewoners kunnen de rationalisatie van de staf ten aanzien van de institutie manipuleren en zo de sociale afstand tussen de twee groeperingen bedreigen. In psychiatrische inrichtingen vinden we dan ook het verschijnsel van stafleden die stereotype psychiatrische terminologie gebruiken als zij onderling spreken of tegen patiënten, terwijl zij patiënten berispen of verwijten de problemen uit de weg te gaan als ook zij gebruik maken van deze taal. Misschien is het opvallende van de groepstherapeutische vorm van rolverlichting wel dat een aantal academisch georiënteerde professionals er in is geïnteresseerd, en dat er daarom al meer literatuur over bestaat dan over alle andere aspecten samen.

Een wat ander type van institutionele ceremonie vinden we in het jaarfeest (soms vaker dan eenmaal per jaar) waarbij staf en bewoners 'zich mengen' middels vaste vormen van sociabiliteit zoals samen eten, spelletjes doen of dansen. Op die momenten zullen staf en bewoners zich 'vrijheden' mogen veroorloven over de kaste-lijn heen en sociaal bereik kan worden uitgedrukt door middel van seksueel bereik.¹⁶⁴ In sommige gevallen strekt deze vrijheid zó ver dat de rollen ritueel worden omgedraaid, waarbij de staf aan tafel de bewoners bedient en andere huishoudelijke plichten verricht.¹⁶⁵

Vaak samenhangend met het jaarlijkse feest in totale instituties is de Kerst- en Nieuwjaarviering. Eenmaal per jaar versieren de bewoners de inrichting met versierselen die gemakkelijk te verwijderen zijn en die ze deels van de staf krijgen, zo de sfeer verdrijvend van de leefruimten terwijl een speciale maaltijd wordt opgediend. Er worden kleine geschenken en gunsten uitgewisseld tussen de bewoners, sommige taken komen te vervallen, de bezoektijden worden uitgebreid en de verlof beperkingen opgeheven. In het algemeen verminderen de spanningen van het institutionele leven voor een dag. Hier een verslag uit een Engelse gevangenis:

'De autoriteiten deden hun best om ons op te vrolijken. Op Kerstochtend kregen we een ontbijt met corn flakes, worst, spek, bonen, geroosterd brood, margarine en marmelade. 'sMiddags kregen we gebraden varkensvlees, Kerstpudding en koffie en 'savonds saucijzebroodjes en koffie in plaats van de kroes chocolademelk. Het trappenhuis werd versierd met slingers, ballons en klokken en ieder had een eigen Kerstboom. In de sportzaal waren extra filmvoorstellingen. Twee bewakers boden me een sigaar aan. Ik mocht een paar Kersttelegrammen sturen en ontvangen en voor het eerst in de gevangenis had ik genoeg te roken.'¹⁶⁶

Een interessante institutionele ceremonie die vaak met het jaarlijkse feest en de Kerstviering in verband staat is de toneeluitvoering.¹⁶⁷ In typische gevallen zijn alle spelers bewoners en de regisseurs stafleden maar soms komt een gemengde bezetting voor. De schrijvers zijn meestal leden van de institutie, staf of bewoner en zo is de productie soms vol met toespelingen op de plaatselijke situatie waarbij door het privégebruik van deze publieke vorm aan de gebeurtenissen binnen de institutie een speciale betekenis wordt geschonken. Heel vaak worden in de voorstelling steken onder water toegediend met betrekking tot bekende leden van de institutie, vooral hooggeplaatste stafleden.¹⁶⁸ Als de bewoners-gemeenschap bestaat uit alleen mannen of vrouwen – en dit is vaak het geval – zullen sommige leden de rol moeten spelen en het kostuum moeten dragen van het andere geslacht. Grenzen aan de vrijheid worden hierbij vaak uitgetoetst en de humor is iets grover dan sommige leden van de staf graag zouden willen toestaan. Melville zegt over de ontspanning in de discipline gedurende en direct na een toneeluitvoering aan boord, het volgende:

'En hier ga ik een beetje moraliseren. Het ongedachte schouwspel van alle officieren die samen met *het volk* applaudiseerden voor een gewone matroos als Jack Chase, vervulde me op dat moment met de prettigste emoties. Wat is het toch fijn, dacht ik, om deze officieren te zien die een beetje broederschap betonen met ons, wat leuk dat ze de mannelijke kwaliteiten van onze onovertroffen Jack zo hartelijk toejuichen. Oh, wat een fijne kerels, ik heb ze vaak in gedachten onheus bejegend.'¹⁶⁹

Naast satirische schetsen zijn er soms toneelvoorstellingen over het slechte verleden van soortgelijke totale instituties om de tegenstelling aan te geven met de veel betere tegenwoordige tijd.¹⁷⁰ Het publiek zal nadrukkelijk bestaan uit zowel staf als bewoners, al zijn ze soms in de

zaal gescheiden. In sommige gevallen wordt zelfs publiek van buiten toegelaten.

Het feit dat de institutionele toneeluitvoering soms voor een publiek van buiten plaatsvindt verschaft bewoners en staf ongetwijfeld een contrasterende achtergrond waartegen ze hun eenheid projecteren. Andere soorten institutionele ceremonies vervullen deze functie ook, maar vaak veel directer. Steeds wordt jaarlijks 'open huis' gehouden waarbij de familieleden van de leden of zelfs zo maar publiek uitgenodigd worden om de instelling eens te komen bekijken. Zij kunnen dan zelf zien wat een hoge humane maatstaven gehanteerd worden. Bij dit soort gelegenheden hebben staf en bewoners overduidelijk goede relaties en als prijs hiervoor geldt een verzachting van de discipline.

Het 'open huis' houden heeft grote kans op succes omdat het plaatsvindt in het kader van een institutionele façade of institutionele demonstratie. Soms is deze demonstratie gericht op een intern publiek vooral op hoge stafleden, zoals een ex-patiënt beschrijft:

'Na het ontbijt kleedden enkele patiënten zich aan en gingen de afdeling af, kwamen kort daarop weer terug met bezems en borstels waarmee ze op een vreemde mechanische manier de vloeren begonnen schoon te maken, als robots die waren opgewonden. Deze plotselinge activiteit verbaasde me. De verplegers renden rond en legden nieuwe frisse kleedjes op de pas geboende vloeren. Als bij toverslag kwamen er een paar kasten binnen en stonden er overal bloeiende zomerbloemen. De afdeling was onherkenbaar. Ik vroeg me af of de doktoren hem ooit gewoon kaal zagen en was even verbaasd toen, na hun bezoek, alle glorie weer even snel verdween als zij gekomen was.'¹⁷¹

Meestal zal de institutionele demonstratie zijn gericht op bezoekers. Soms is het brandpunt van belangstelling een bepaalde bezoeker voor een bepaalde bewoner. Vaak zijn buitenstaanders weinig onder de indruk van de gewoonten van de inrichting en kunnen zij, zoals al eerder is gezegd, verwarrende vragen stellen. Dan kan de bewoner zelf een belangrijke rol spelen bij de presentatie van de institutie. Het volgende rapport van een medicus over psychiatrische inrichtingen geeft hiervan een voorbeeld:

'De situatie kan worden verhelderd als men vraagt wat er gebeurde als een dergelijke patiënt iemand op visite kreeg. Eerst werd de bezoeker per telefoon aangekondigd. Vervolgens werd de patiënt uit zijn opsluiting verlost, gebaad en gekleed.

Als hij klaar was om vertoond te worden werd de patiënt naar een 'bezoekkamer' gebracht van waaruit de afdeling niet zichtbaar was. Als hij te intelligent was om vertrouwd te kunnen worden werd de patiënt nooit alleen gelaten met de bezoeker. Ondanks dit soort voorzorgsmaatregelen rezen er soms verdenkingen en dan werd het de plicht van alle verplegers om de situatie onder controle te houden.¹⁷²

De bezoekerskamer in sommige instituties is hier van belang. Zowel de inrichting van als het gedrag in deze ruimten benaderen veel meer de maatstaven van buiten dan die van de eigenlijke leefruimte van de bewoner. De indruk die buitenstaanders zo van de bewoners krijgen maakt dat zij minder druk op de institutie uitoefenen. Het is echter een triest menselijk feit dat na verloop van tijd alle drie de partijen – bewoner, bezoeker en staf – zich realiseren dat de ontvangstkamer een opgepoetst geheel is, en zich realiseren dat de andere partijen dit ook weten en toch zwiingend overeenkomen deze fictie voort te zetten.

Institutionele demonstratie kan ook zijn gericht op bezoekers in het algemeen en tot functie hebben hun te vertellen welk beeld zij moeten hebben van de institutie – dit beeld is erop berekend dat hun vage afkeer jegens onvrijwillige instellingen wordt onderdrukt. Onder het mom dat alles wordt getoond krijgen de bezoekers uiteraard alleen de meer innemende, welwillende bewoners te zien en de meest aantrekkelijke delen van de inrichting.¹⁷³ In grote psychiatrische instellingen kunnen, zoals al is gezegd, moderne behandelingsmethoden zoals psychodrama en danstherapie in dit opzicht een speciale rol gaan spelen, waarbij de therapeut en zijn groep vaste patiënten een soort vermogen ontwikkelen dat alleen na lange ervaring kan ontstaan om een opvoering te geven voor vreemden. Verder krijgt soms een kleine groep favoriete bewoners jarenlang tot taak bezoekers rond te leiden langs de demonstratieobjecten van de organisatie. Het is gemakkelijk voor bezoekers om aan te nemen dat de loyaliteit en de sociale vaardigheden van deze receptionisten representatief zijn voor de hele groep bewoners. Het recht van de staf om de uitgaande post te beperken, te onderzoeken en te censureren, en het vaak voorkomende verbod om iets negatiefs over de institutie te schrijven dragen ertoe bij dat de visie van de bezoeker op de institutie in stand blijft en ook dat de bewoner vervreemdt van de mensen buiten, aan wie hij niet vrijuit kan schrijven. Vaak maakt de fysieke afstand tussen de inrichting en de huizen van de familieleden van de bewoner

dat niet alleen de 'omstandigheden' binnen de organisatie verborgen blijven, maar ook dat een familiebezoek een feestelijke gebeurtenis wordt waardoor het voor de staf mogelijk is dit uitgebreid voor te bereiden.

Ook kan de bezoeker een officieel functionaris zijn die deel uitmaakt van de institutionele verbinding tussen de hoogste staf en een instantie die verantwoordelijk is voor een hele categorie instituties. We kunnen dan verwachten dat de voorbereiding van het bezoek heel uitgebreid zal zijn. Hier volgt een voorbeeld uit het Engelse gevangenisleven:

'Zo nu en dan krijgt deze bajes, zoals alle andere in het land bezoek van de commissaris. Nou, dat is een grote dag voor de cipiers en de bazen. De dag voordat hij komt maken ze de hele boel goed schoon, alle vloeren worden geboend en alle koper wordt gepoetst en alle hoekjes en gaatjes krijgen een goede beurt. De binnenplaats wordt geveegd en de bloembedden gewied en we moeten ervoor zorgen dat onze plees mooi schoon zijn.

Eindelijk is de grote dag dan daar. De commissaris draagt meestal een zwarte overjas en een zwarte hoed, zelfs in de zomer, ook bijna altijd een paraplu. Ik begrijp niet dat ze zo'n drukte om hem maken want alles wat hij doet is komen, eten met de directeur, eventjes rond kijken en dan stapt hij weer in zijn grote auto en weg is hij. Soms komt hij net om de hoek als we eten en vraagt dan aan iemand "hoe is het eten, nog klachten?"

Dan kijk je naar de directeur en naar de baas (want die zijn steeds bij hem als hij in de lik komt) en dan zeg je "geen klachten meneer."¹⁷⁴

We willen hieraan toevoegen dat wat zulke bezoeken ook voor invloed hebben op de maatstaven van alledag, zij er toch aan schijnen te herinneren dat de institutie niet helemaal een wereld op zichzelf is maar enige verbinding heeft, bureaucratisch en hiërarchisch, met structuren in de grotere wereld. Institutionele demonstratie voor welk publiek ook bedoeld, kan ook aan de bewoners overbrengen dat zij verbonden zijn met de beste institutie in haar soort. Het is verrassend dat de bewoners maar al te bereid zijn om dit te geloven want hierdoor kunnen ze het gevoel hebben een positie te bekleden in de grotere wereld, zelfs al zijn ze hiervan door omstandigheden afgezonderd.

De ontwikkeling van institutionele demonstraties leert ons iets over het symboliseringsproces in het algemeen. In de eerste plaats zal het gedeelte van de institutie dat men vertoont waarschijnlijk nieuw zijn en modern; dat zal veranderen als er nieuwe praktijken of outillage aan worden toegevoegd. Als er dus aan een psychiatrische inrichting een

nieuw gebouw wordt toegevoegd, zal de staf van het vorige 'nieuwe' gebouw herademen, omdat hij weet dat zijn rol als modelstaf en officiële ontvanger naar buiten aan iemand anders is doorgegeven. In de tweede plaats behoeft de demonstratie geen betrekking te hebben op duidelijk ceremoniële aspecten van de institutie zoals bloembedden en gesteven gordijntjes, maar legt zij vaak de nadruk op nuttige zaken zoals de nieuwste keukenuitrusting of een grote operatiezaal; in feite kan de demonstratieve functie van de uitrusting een reden zijn voor de aanschaf ervan. Tenslotte zal ieder demonstratieobject qua inhoud implicaties hebben; hoewel deze nauwelijks opwegen tegen de indruk die de demonstratie op zich maakt kunnen ze niettemin van belang zijn. Het tentoonstellen van foto's in de gangen van totale instituties die de weg weergeven die de ideale bewoner afdelt langs de ideale staf, heeft vaak weinig te maken met de feiten uit het institutionele leven maar in ieder geval hebben enkele bewoners toch een leuke ochtend gehad toen ze ervoor poseerden. De door bewoners vervaardigde wandschildering die gevangenis, psychiatrische inrichtingen en andere instellingen trots op een opvallende plaats laten aanbrenge, bewijst niet dat alle bewoners zich met kunst hebben beziggehouden of creatief werden geïnspireerd door hun omgeving maar toont wel aan dat in ieder geval één bewoner dit werk mocht doen.¹⁷⁵ Het voedsel dat op dagen waarop er inspectie is of open huis wordt geserveerd biedt althans één dag respijt van de gebruikelijke kost.¹⁷⁶ De gunstige indruk die wordt gevestigd door het huisorgaan of de toneelvoorstelling heeft toch enige geldigheid voor het leven van de kleine groep bewoners die aan de productie van dit soort ceremonies deelhebben. En een pronkstuk van een entreegebouw met daarin enkele comfortabele entreeafdelingen vestigt een indruk bij de bezoekers die in ieder geval voor een deel van de bewoners correct is.

Ik wil hieraan toevoegen dat de dynamiek van de verschijningsvorm méér inhoudt dan uiterlijke vertoning en werkelijkheid. In vele totale instituties worden straffen uitgedeeld die niet door de regels worden gelegitimeerd. Deze afstraffingen worden typisch toegediend in gesloten cellen of op een andere plaats waar de meeste bewoners en de meeste stafleden dit niet kunnen zien. Hoewel deze handelingen niet geregeld voorkomen treden ze toch op een zodanig gestructureerde wijze op dat ze bekend zijn als het gevolg van bepaalde soorten overtredingen of dat er vagelijk mee bedreigd kan worden. Deze gebeurtenissen staan in dezelfde

verhouding tot de dagelijkse gang van zaken als de dagelijkse gang van zaken staat tot demonstraties voor buitenstaanders; alle drie de aspecten van de werkelijkheid – hetgeen voor de bewoners wordt verborgen, hetgeen aan bewoners wordt onthuld en hetgeen aan bezoekers wordt vertoond – moeten worden beschouwd als drie nauw samenhangende en verschillend functionerende delen van het geheel.

Ik heb gesteld dat individuele bezoeken, open huis en inspecties, aan bezoekers de gelegenheid bieden om te zien dat binnen de institutie alles in orde is. Er zijn nog enkele gelegenheden die dezelfde mogelijkheid bieden. Er bestaan bij voorbeeld interessante regelingen tussen totale instituties en toneelspelers, amateurs of ex-professionals. De institutie zorgt voor een podium en voor een welwillend publiek, de spelers geven een gratis voorstelling. Er kan zo'n sterke behoefte bestaan aan elkaars diensten dat de relatie buiten de persoonlijke smaak valt en bijna symbiotisch wordt.¹⁷⁷ In ieder geval kunnen de spelers, terwijl de leden van de institutie toezien, waarnemen dat de relaties tussen staf en bewoners voldoende harmonieus zijn om samen te genieten van wat lijkt op een vrije avond van niet-voorgescreven amusement.

Institutionele ceremonies die plaatsvinden via media als het huisorgaan, groepsbijeenkomsten, open huis en liefdadigheidsvoorstellingen vervullen vermoedelijk latente sociale functies. Deze blijken ook duidelijk in een andere institutionele ceremonie: sport binnen de instelling.¹⁷⁸ Het interne team is meestal een groep sterren die gekozen zijn via wedstrijden onder alle bewoners. Door een goede competitie met buitenstaanders krijgen deze sterren rollen die duidelijk vallen buiten het stereotype van de bewoner, aangezien teamsport kwaliteiten vereist als intelligentie, vaardigheid, doorzettingsvermogen, bereidheid tot samenwerken en zelfs gevoeligheid voor eer – en met deze rollen nu worden buitenstaanders direct geconfronteerd. Bovendien moet het team van buiten en de eventuele supporters die het meebrengt, wél zien dat er binnen de institutie normale plaatsen zijn waar normale dingen gebeuren. Omdat ze deze dingen van zichzelf mogen laten zien, dragen de bewoners in het interne team enkele zaken betreffende de instelling over. Terwijl ze in de wedstrijd hun best doen, hetgeen immers niet af te dwingen is, tonen de leden van het interne team aan buitenstaanders en aan toekijkende bewoners dat de staf, althans in deze situatie, niet tiranniek is en dat een team van bewoners bereid is de hele institutie te vertegenwoordigen en

hiervoor ook de kans krijgt. Door hun aanmoedigend geroep leggen zowel staf als bewoners een wederzijdse en gelijkgerichte betrokkenheid aan de dag met de institutionele eenheid. Soms begeleidt de staf deze teams niet alleen maar neemt er zelf ook deel aan en schept dan de gelegenheid om gedurende de wedstrijdperiode de sociale verschillen te vergeten, zoals dat nu eenmaal in de sport gaat. Wanneer de sportwedstrijden alleen intern gehouden worden, komen de bezoekers als een soort symbolisch team om toe te kijken, scheidsrechter te zijn en prijzen uit te delen.¹⁷⁹

De zondagse kerkdienst en het amusement op zondag worden soms tegenover elkaar gesteld; in totale instituties wordt dit gedeeltelijk begrepen als een overbodige duplicering van functies. Immers, evenals sport en liefdadigheidsvoorstellingen is de kerkdienst een gelegenheid waarbij de eenheid van staf en bewoners gedemonstreerd kan worden doordat beide groepen in bepaalde niet relevante rollen tot hetzelfde publiek behoren ten aanzien van dezelfde buitenstaander.

In alle voorbeelden van vereend ceremonieel leven die ik heb genoemd zal de staf méér dan een toezichhoudende rol spelen. Vaak woont een hooggeplaatst staflid het geheel bij als symbool van de leiding van de hele instelling (althans dat hoopt men). Hij is goed gekleed, ontroerd door het gebeuren, deelt glimlachen uit, handdrukken en toespraken. Hij wijdt nieuwe gebouwen op het terrein in en geeft ze zijn zegen, jureert wedstrijden en reikt beloningen uit. Als hij in deze hoedanigheid handelt heeft zijn interactie met de bewoners een goedaardig karakter; zij zullen verlegenheid en respect jegens hem tonen en hij zal een gretige belangstelling voor hen aan de dag leggen (het is interessant om te weten dat het een van de functies van bekende bewoners is om hoge stafleden te voorzien van subjecten waarvan zij genoeg weten om de tegenpartij voor deze gretige rol te spelen). In het geval van onze zeer grote en zeer sociaal georiënteerde psychiatrische inrichtingen moeten bestuurders vaak een groot deel van hun tijd besteden aan het aanwezig zijn bij deze ceremoniële gelegenheden, een van de laatste kansen in onze moderne maatschappij waarbij we de rol van de adellijke landheer kunnen waarnemen. De feodale aspecten van deze ceremonies moeten niet te licht genomen worden aangezien het 'fête annuelle' waarbij pachters, bedienden en heren van een groot landgoed samenkwamen en bloementoonstellingen, sportwedstrijden en zelfs enigszins 'gemengde' dansfeesten hielden, voor sommige van deze ceremonies model hebben gestaan.¹⁸⁰

Nog enkele laatste opmerkingen over deze institutionele ceremonies. Zij vinden op gezette tijden plaats en leiden tot sociale opwinding. Alle groeperingen in de instelling doen mee, ongeacht rang of positie maar krijgen wel een plaats waarin hun positie tot uitdrukking komt. Deze ceremoniële praktijken bewijzen de waarde van een analyse à la Durkheim: een maatschappij die gevaarlijk gespleten is in bewoners en staf kan door middel van deze ceremonies geïntegreerd blijven. De inhoud van deze ceremonies lijkt steun te bieden aan de zelfde soort functionalistische interpretatie. De rol die bewoners tijdens deze ceremonies aannemen houdt vaak een vonkje verzet in. Hetzij door een scherp artikel, hetzij door een satirisch toneelstukje, hetzij door al te familiair gedrag tijdens het dansen, profaneert de ondergeschikte zijn superieur. We kunnen met Max Gluckmans analyse meegaan en stellen dat juist uit het tolereren van deze spotternijen de kracht van de instelling blijkt. 'Het naspelen van de conflicten, hetzij direct, hetzij door omkering of in andere symbolische vormen, accentueert de sociale cohesie waarbinnen het conflict leeft.'¹⁸¹ Als men het verzet ten aanschouwe van de autoriteiten omzet in spel op een moment dat daarvoor legitiem is verklaard, ruilt men de samenzwering in tegen de expressie.

Een simpele functionalistische analyse van institutionele rituelen is echter niet geheel overtuigend, behalve misschien wat betreft het effect dat kennelijk het gevolg is van groepstherapie. In vele gevallen kan men zich gerust afvragen of deze rolverlichtingen wel enige solidariteit tussen staf en bewoners tot stand brengen. De stafleden beklagen zich meestal onderling over het vervelende van de ceremonies en over hun verplichting om vanwege hun 'noblesse oblige' of, wat erger is, die van hun chefs, eraan deel te nemen. Bewoners doen vaak mee omdat, wáár de ceremonie ook gehouden wordt, zij het prettiger zullen hebben en vrijer zullen zijn dan tijdens de alledaagse gang van zaken. Bovendien doen de bewoners vaak mee om de aandacht van de staf te trekken en een vervroegd ontslag te bewerkstelligen. Een totale institutie heeft wellicht behoefte aan ceremonies omdat zij méér is dan een formele organisatie; haar ceremonies zijn echter flauw en saai omdat zij minder is dan een gemeenschap.

Wat een ceremonie een totale institutie ook moge bieden, zij biedt zeker iets aan degenen die deze organisaties bestuderen. Doordat de relatie tussen staf en bewoners tijdelijk verandert, toont de ceremonie aan dat het verschil in karakter tussen de twee groeperingen niet onoverkomelijk

en onveranderlijk is. Hoewel de ceremonie oppervlakkig is (en niettemin functioneel), markeert zij een opzij zetten en zelfs een omkering van het gebruikelijke sociale drama en zo worden we er aan herinnerd dat wat werd opzijgezet een dramaturgisch en geen concreet karakter had. Onverzoenlijk gedrag, het collectief plagen van de staf en persoonlijke betrokkenheden over de grens van de staf-bewoner-verhouding heen, – zij tonen alle aan dat de sociale realiteit in een totale institutie wisselvallig van aard is. Ik vind niet dat we verbaasd behoeven te zijn over deze zwakke plekken in de geforceerd doorgevoerde sociale afstand maar ons in plaats daarvan moeten verwonderen dat er niet meer defecten aan het licht komen.

Alle instellingen beginnen met doeleinden, reglementen, functies en rollen, en alle verlenen uiteindelijk aan deze regelingen hun eigen diepte en kleur. Plichten en economische beloningen worden gealloceerd maar ook en tegelijkertijd karakter en wezen. In totale instellingen lijken de zelf-definiërende aspecten van de functie tot een uiterste te zijn doorgevoerd. Als men lid wordt krijgt men bepaalde trekken en karaktereigenschappen toegedacht; deze eigenschappen zullen bovendien radicaal verschillen naargelang men staflid wordt of bewoner.

De rol van de staf en de rol van de bewoner dekken ieder aspect van het leven. Deze goed gemodelleerde karakterisering en moeten echter worden gespeeld door burgers die al verregaand getraind zijn in andere rollen en andere relaties. Hoe sterker de institutie de veronderstelling voedt dat staf en bewoner tot volstrekt verschillende mensentypen behoren (zoals bij voorbeeld door het verbieden van informeel sociaal contact over de grens heen), hoe dramatischer het verschil tussen staf en bewoner is, hoe onverenigbaarder deze opvoering wordt met het maatschappelijk repertoire van de spelers en hoe kwetsbaarder voor dit repertoire.

Er zijn dus redenen om te stellen dat een van de belangrijkste prestaties van totale instituties het in scène zetten is van een onderscheid tussen twee geconstrueerde categorieën personen, een onderscheid in sociale hoedanigheid en morele aard, een onderscheid in de visie op de eigen persoonlijkheid en die van de ander. Ieder sociaal arrangement in een psychiatrische inrichting lijkt derhalve te zijn toegespitst op het diepe onderscheid tussen een arts en een psychiatrisch patiënt; in een gevangenis tussen een functionaris en een delinquent; in militaire organisaties, vooral

elitaire, tussen officieren en manschappen. Dit is inderdaad een geweldige sociale prestatie, hoewel de gelijkheid tussen de spelers – en dit blijkt wel uit institutionele ceremonies – wel enige moeilijkheden bij de enscenering met zich mee kan brengen en dus ook persoonlijke spanningen.

Ik zou van deze ensceneringsproblemen enkele symptomen willen noemen. In totale instituties horen we vaak anecdotes over de identiteit. Bewoners vertellen over de keren dat ze voor stafleden werden gehouden en dit misverstand een tijdje vol konden houden, of over de keren dat ze een staflid verwarden met een bewoner. Zo verhalen ook stafleden over de gelegenheden dat men ze voor een bewoner hield. We treffen spelen met identiteit aan, wanneer een lid van de ene groep korte tijd een lid van de andere groep naspeelt, of korte tijd een medelid behandelt alsof hij tot de andere categorie behoort, duidelijk om anderen te amuseren. Schetsjes op het jaarfeest waarbij de staf in de maling wordt genomen zijn een bron van dit soort grappen; ook op gewone dagen gebeurt dit. We zien ook identiteitsschandalen; men vertelt over mensen die begonnen als staflid en die gedegradeerd werden en tot de bewonersgroep gingen behoren in dezelfde (of dezelfde soort) institutie.

Ik meen dat deze belangstelling voor identiteit er op wijst hoe moeilijk het is een verschil in stand te houden tussen mensen die in vele gevallen in de buitenwereld omgekeerde rollen zouden kunnen spelen en aan de andere kant staan. (Deze rolomkeringen komen dan ook bij wijze van spel voor). Het moge niet duidelijk zijn welke problemen deze ceremonies oplossen maar het is wel duidelijk op welke problemen zij hun licht doen vallen.

Institutionele verschillen

Tot nog toe zijn totale instituties behandeld in termen van een enkele geleding: bewoners en staf. Nu we dit zo gedaan hebben, kunnen we ons nu afvragen wat deze zienswijze weglaat en in hoeverre zij vervormend werkt.

Als we totale instituties nader zouden bestuderen zou het van belang zijn om de typische roldifferentiatie te bezien die optreedt *binnen* elk van de twee hoofdgroepen,¹⁸² en de institutionele functie van deze meer gespecialiseerde posities. Enkele van deze speciale rollen zijn al genoemd toen we de speciale institutionele taken bespraken: iemand van de staf

zal de institutie moeten vertegenwoordigen in instanties in de grotere maatschappij en zal zich een niet-institutionele houding moeten eigen maken wil hij dit effectief kunnen doen; iemand van de staf zal bezoekers moeten ontvangen en met andere relaties van de bewoners te maken hebben; iemand zal professionele diensten moeten leveren en iemand zal tijd moeten besteden aan het betrekkelijk hechte contact met de bewoners. Er zal zelfs iemand nodig zijn die voor de bewoners een persoonlijk symbool vormt van de institutie – een symbool waartegen ze allerlei emoties kunnen projecteren.¹⁸³ Een nadere studie van totale instituties zou aan deze verschillen binnen de categorieën systematisch aandacht moeten besteden.

Twee aspecten van roldifferentiatie binnen de groepen zou ik hier willen bezien omdat deze beide te maken hebben met de dynamiek van het laagste stafniveau. Een speciale eigenschap van de bezetters van dit niveau is dat zij waarschijnlijk het langst in dienst zijn en daarom de dragers van tradities, terwijl de hogere staf en ook de bewoners meestal snel kunnen wisselen.¹⁸⁴ Bovendien moet juist deze groep de eisen die de institutie stelt persoonlijk overdragen aan de bewoners; ze leiden soms de haat van bewoners af van de hogere staffleden en maken het tegelijkertijd mogelijk dat, wanneer een bewoner doordringt tot een hogere staffunctionaris, deze vriendelijk kan zijn en zelfs dispensaties kan verlenen.¹⁸⁵ Deze vormen van clementie zijn mogelijk omdat de hogere staffleden, als een soort ooms, niet tot onmiddellijke taak hebben de bewoners discipline bij te brengen en omdat hun contacten met de bewoners zo schaars zijn dat ze toegevend kunnen zijn zonder dat dit de algemene discipline verstoort. Ik meen dat bewoners er in het algemeen een gevoel van veiligheid aan ontnemen – hoewel dit een illusie is – dat hoewel de meeste staffleden akelige mensen zijn, de man aan de top werkelijk goed is – en alleen maar misleid wordt door de mensen ónder hem. (Een voorbeeld hiervan zien we in populaire verhalen en films over de politie: de lagere niveaus zijn sadistisch, bevooroordeeld en corrupt, maar de man aan de top van de organisatie is oké). Het is een mooi voorbeeld van wat Hughes noemt 'de morele arbeidsverdeling': het verschil in taak tussen individuen leidt duidelijk tot een verschil in de morele eigenschappen die aan hen worden toegekend.

Het tweede aspect van de roldifferentiatie in de staf heeft te maken met patronen terzake van eerbied. In de burgermaatschappij hebben de

interpersoonlijke rituelen die mensen ten opzichte van elkaar betonen in elkaars onmiddellijke nabijheid een wezenlijk element van spontaniteit. De gever moet het ritueel bedrijven op een wijze die niet te berekend en doordacht is, wil het een werkelijke uiting van zijn achting zijn voor de ontvanger; hoe kunnen deze handelingen anders innerlijke gevoelens 'uitdrukken'? De gever kan dit, omdat hij de tamelijk gestandaardiseerde rituelen van eerbied van zijn maatschappij zo vroeg in zijn leven heeft geleerd dat zij, als hij volwassen is, een tweede natuur zijn geworden. Aangezien het respect dat de gever aan de ontvanger betoont, verondersteld wordt een directe en vrije gevoelsuiting te zijn, kan de ontvanger dit respect niet afdwingen. Actie kan worden afgedwongen maar een gedwongen gevoelsuiting is maar een uiterlijke opvoering. Een beledigde ontvanger kan actie ondernemen tegen degene die niet eerbiedig genoeg is, maar moet typisch de specifieke reden voor deze corrigerende actie verbloemen. Alleen een onvoldoende eerbiedige houding van kinderen kan vermoedelijk openlijk worden gesanctioneerd door de ontvanger; dit is een teken dat we kinderen beschouwen als 'nog geen mensen'.

Het lijkt kenmerkend voor iedere instelling, en vooral voor totale instituties, dat daarbij bepaalde patronen van respect behoren, waarbij de bewoners gevers zijn en de staf ontvangers. Wil dit plaatsvinden, dan moeten degenen die de spontane uitingen van respect in ontvangst willen nemen ook degenen zijn die dit bijbrengen en afdwingen. Hieruit volgt dat totale instituties een essentieel verschil vertonen met het burgerleven: respect wordt op een formeel voetstuk geplaatst waarbij specifieke eisen worden gesteld en specifieke negatieve sancties worden uitgedeeld in geval van overtredingen. Een bepaalde brutale toon zal uitdrukkelijk worden gestraft. Niet alleen worden handelingen vereist maar ook het uiterlijk vertoon van innerlijke gevoelens.

De staf beschermt zichzelf tegen deze andere relatie tot eerbiedbetoon door middel van enkele standaardmechanieken. In de eerste plaats, voor zover bewoners worden gedefinieerd als 'nog niet helemaal volwassen', behoeft de staf het niet als een verlies te voelen dat eerbied hier moet worden afgedwongen. In de tweede plaats zien we, vooral in de militaire sfeer, soms de opvatting dat niet de man maar het uniform wordt gegroet (zodat de man geen persoonlijk eerbiedbetoon vraagt); hiermee samenhangend vinden we de opvatting dat 'het niet geeft wat je voelt als je het

maar niet laat merken'. In de derde plaats kan het laagste niveau van de staf de training verrichten en zo de hogere niveaus vrijlaten om persoonlijke, ongedwongen bewijzen van respect in ontvangst te nemen. Zoals Gregory Bateson stelt:

'De functie van het middenkader is de laagste leden te instrueren en te disciplineren in de gedragvormen die hij in zijn contact met de hoogstgeplaatsten aan de dag moet leggen. De kinderjuffrouw leert het kind hoe het zich jegens zijn ouders moet gedragen, evenals de sergeant de soldaten leert hoe ze zich jegens de officieren moeten gedragen.'¹⁸⁶

Ik heb hier enkele verschillen binnen groepen besproken. Zoals we zien dat noch de staf, noch de bewonersgroep homogeen is, moeten we ook zien dat een eenvoudige verdeling in staf en bewoners belangrijke feiten kan verbergen. In sommige instellingen is de vertrouwensman van de bewoners in functie en privileges niet ver verwijderd van het laagste stafniveau en in sommige gevallen heeft de hoogste man in de laagste laag meer macht en gezag dan de laagste man in de hoogste laag.¹⁸⁷ Verder zijn er sommige instellingen die *alle* leden verplichten om enkele fundamentele deprivaties te delen, een soort collectieve ontberingsceremonie die qua effect vergeleken kan worden met het jaarlijkse Kerstfeest en andere institutionele ceremonies. Goede voorbeelden hiervan vinden we in literatuur over nonnenkloosters:

'Eder lid van de gemeenschap, ook de moeder overste, was daar gehuisvest, ongeacht leeftijd, rang of functie. Nonnen uit het koor, kunstenaressen, artsen en andere academici, kokkinnen, wasvrouwen, schoenmaaksters en nonnen die in de tuin werkten leefden allen in deze doosvormige cellen, die qua vorm en inhoud, plaats van bed, tafel en stoel en de in drieën gevouwen dekken over de stoel, gelijk waren.'¹⁸⁸

'De Heilige Clara heeft geboden dat de abdis en de plaatsvervangend abdis in alle dingen het gewone leven moeten delen. En zeker alle anderen! In haar tijd was de idee van St. Clara over de voorrechten van de moeder overste geheel nieuw. Een abdis uit de orde van de Clarissen beroept zich niet op haar staf of gevolg. Zij draagt geen borstkruis maar dezelfde kleine trouwring (van § 2,50) als haar dochters. Onze abdis schittert door een grote lap langs de voorkant van haar habijt. Zij heeft deze met haar eigen handen aangebracht, dezelfde handen die appels in vieren snijden en er de wormen uithalen, dezelfde handen die als een beroepskracht een vaatdoek hanteren.'¹⁸⁹

Voor sommige van deze religieuze instituties heeft het geen zin een scheidslijn te trekken tussen staf en bewoners; men treft er een enkele collegiale groep aan die intern gestratificeerd is in één enkele fijnverdeelde rangorde. In totale instituties zoals kostscholen moet men bovendien aan de strata van leraren en leerlingen nog een derde toevoegen, namelijk die van de huishoudelijke staf.

Tussen totale instituties bestaan nogal grote verschillen wat betreft de mate van roldifferentiatie binnen de groeperingen van staf en bewoners en in de duidelijkheid van de lijn tussen de twee strata. Er bestaan nog andere verschillen die nog maar terloops zijn genoemd; een daarvan zou ik verder willen bezien.

Recruten komen totale instituties binnen met een verschillende opstelling. Als het ene uiterste zien we de geheel onvrijwillige entree van hen die naar de gevangenis worden gestuurd, naar een psychiatrische inrichting moeten of deel gaan uitmaken van de bemanning van een schip. In die gevallen heeft de opvatting van de staf over de ideale bewoner wellicht de minste kans van bestaan. Als het andere uiterste zien we religieuze instituties die alleen te maken hebben met diegenen die roeping voelen en die daaruit nog weer de mensen kiezen die het meest geschikt lijken en de meest serieuze bedoelingen lijken te hebben. In die gevallen lijkt de bekering al te hebben plaatsgehad en hoeft men de noviet alleen maar te laten zien hoe hij zichzelf het best kan disciplineren. Tussen deze twee uitersten in zien we instituties als het leger waarin de bewoners wel moeten dienen maar veel gelegenheid krijgen om te denken dat deze dienst is te rechtvaardigen uit hoofde van hun uiteindelijk eigenbelang. Natuurlijk zullen er tussen totale instituties grote verschillen in toon heersen al naar gelang de recrutering vrijwillig, semi-vrijwillig of onvrijwillig is.

Naast de variabele van de recruteringwijze is er nog een andere variabele: de mate waarin een zelfregulerende verandering in de bewoner expliciet door de staf wordt nagestreefd. In bewarings- en werkinstituties zal de bewoner vermoedelijk alleen behoeven te voldoen aan handelingsmaatstaven; de geest en het innerlijke gevoel waarmee hij zijn opdracht vervult zijn niet van centraal belang. In politieke kampen, religieuze instellingen en instellingen voor intensieve psychotherapie gaat het vermoedelijk om de innerlijke gevoelens van de bewoner. Het louter nakomen van de regels voor het werk zal hier niet voldoende zijn en de incorpo-

rering door de bewoner van de maatstaven van de staf is hier een actief doel zowel als een bijkomend gevolg.

Een andere verschilsdimensie tussen totale instituties is wat genoemd zou kunnen worden hun doordringbaarheid, dat wil zeggen de mate waarin de sociale normen binnen de institutie en die binnen de omringende maatschappij elkaar beïnvloeden als gevolg waarvan de verschillen verminderen. Dit vormt een aangrijpingspunt om eens te kijken naar de dynamische relaties tussen een totale institutie en de grotere maatschappij die deze steunt of tolereert.

Als we de toelatingsprocedures van totale instituties bekijken worden we getroffen door de ondoordringbare aspecten van de instituties, aangezien de onthullende en nivellerende processen die dan optreden dwars heensnijden door de diverse sociale verschillen waarmee de recruten intreden. Er wordt kennelijk gebruik gemaakt van St. Benedictus' advies aan de abt:

'Laat hij geen onderscheid maken tussen personen in het klooster. Laat hij de een niet prefereren boven de ander tenzij iemand uitblinkt in goede werken en gehoorzaamheid. Laat hij niet iemand van adellijke geboorte verheffen boven een vroegere slaaf tenzij hiervoor een andere redelijke oorzaak aanwezig is.'¹⁹⁰

Zo merkt de nieuwe kadet op een militaire academie dat verhalen over 'rijkdom en familieachtergrond taboe zijn' en dat 'hoewel de betaling van de kadet erg laag is hij geen geld van thuis mag ontvangen'.¹⁹¹ Zelfs de leeftijdshiërarchie van de grotere maatschappij komt soms bij de poort van de instelling te vervallen zoals blijkt, in een extreem geval, in sommige religieuze instellingen:

'Gabrielle schoof naar de plaats die nu voor altijd de hare zou zijn, de derde in de rij van veertig kandidaten. Zij was de derde in leeftijd in de groep omdat zij ook de derde was geweest die zich op die dag liet registreren toen de Orde haar poorten opende voor nieuwelingen. Vanaf dat moment had haar persoonlijke leeftijd opgehouden te bestaan; de enige leeftijd die nu zou tellen was haar leeftijd in het religieuze leven.'¹⁹²

Iets minder saillante voorbeelden vinden we in de luchtmacht en in wetenschappelijke instituten van universiteiten waar gedurende perioden van nationale crisis zeer jonge mensen op hoge posities zullen worden toegelaten. En evenals de leeftijden kunnen worden onderdrukt kunnen ook

in enkele zeer radicale totale instituties bij entree de namen van de leden veranderd worden, vermoedelijk om de breuk met het verleden en de omhelzing van het leven in de instelling beter te symboliseren.

Blijkbaar is enige ondoordringbaarheid in een instelling noodzakelijk, wil de stabiliteit en het moreel in stand blijven. Door externe sociale verschillen te onderdrukken, kan een totale institutie een oriëntatie opbouwen op haar eigen eresysteem. Zo kunnen de enkele psychiatrische patiënten van hoge sociaal-economische positie iedereen zekerheid geven dat er een duidelijke patiëntenrol bestaat, dat de institutie niet alleen maar een opslagplaats is voor wat restanten uit de lagere klassen en dat het lot van de bewoner niet louter wordt bepaald door zijn algemene sociale achtergrond; hetzelfde kan worden gezegd over de rol van de 'dure jongens' in Engelse gevangenissen, en van nonnen van adellijke afkomst in Franse kloosters. Als de institutie bovendien een militante opzet heeft, zoals bij sommige religieuze, militaire en politieke eenheden, kan een gedeeltelijke omkering daarbinnen van externe statusposities fungeren als een voortdurende herinnering aan het onderscheid en de vijandschap tussen de institutie en de omringende maatschappij. Het zij opgemerkt dat door het onderdrukken van de in de buitenwereld geldende verschillen, de strengste totale institutie soms de meest democratische is, en dat het feit dat de bewoner niet slechter wordt behandeld dan wie dan ook van zijn lotgenoten, voor hem een bron van steun maar ook van deprivatie kan vormen.¹⁹³ Er zijn echter enkele grenzen aan de waarde van de ondoordringbaarheid voor deze instituties.

Ik heb reeds de vertegenwoordigende rol beschreven die de hoogste stafleden soms moeten vervullen. Als zij zich op aanvaardbare en effectieve wijze willen bewegen in de grotere maatschappij, kan het voor hen een voordeel zijn als zij gerecruteerd zijn uit dezelfde kleine sociale groeperingen als de leiders van andere sociale eenheden. Als de stafleden bovendien gerecruteerd worden uit een laag in de maatschappij die een gelegitimeerde en een stevigstaande hogere positie heeft dan de laag waaruit de bewoners allen worden gerecruteerd, zal de kloof in de grotere maatschappij vermoedelijk stabiliteit en steun verlenen aan de regels van de staf. Tot aan de Eerste Wereldoorlog was de Britse krijgsmacht hiervan een voorbeeld: alle manschappen spraken met een 'gewoon' accent en alle officieren met een kostschoolaccent, dat het gevolg was van wat werd genoemd 'een goede opvoeding'. Aangezien ook de ambachten, vakken en

beroepen van hen die bewoners worden, vaak nodig zijn binnen de institutie, zal de staf begrijpelijkerwijze enige roloverneming toestaan en zelfs aanmoedigen.¹⁹⁴

De doordringbaarheid van een totale institutie kan dus uiteenlopende gevolgen hebben voor de interne functionering en samenhang. Dit wordt mooi geïllustreerd door de kwetsbare positie van het laagste staf-niveau. Als de institutie aanzienlijk doordringbaar is voor de grotere maatschappij, zullen deze stafleden van gelijke of lagere sociale afkomst zijn dan de bewoners. Doordat zij de cultuur van de thuiswereld van de bewoners delen, kunnen zij als natuurlijk communicatiekanaal dienen tussen de hogere staf en de bewoners, zij het dat dit kanaal vaak voor opwaartse communicatie is geblokkeerd. Maar door dezelfde oorzaak zullen zij moeite hebben de sociale afstand tot de bewoners te bewaren. Zoals iemand die gevangenis heeft bestudeerd stelde, zal dit de rol van de bewaker compliceren omdat hij meer openstaat voor de hoon van de delinquenten en voor hun verwachting dat hij geschikt, redelijk en omkoopbaar zal zijn.¹⁹⁵

Wat ook de goede en slechte kanten van doordringbaarheid mogen zijn en afgezien van hoe radicaal en militant een totale institutie ook blijkt te zijn, er zullen altijd grenzen zijn aan de neiging om iedereen op een andere plaats te zetten en er zal altijd enig gebruik gemaakt worden van de sociale verschillen die al bestonden in de omringende maatschappij, al was het maar opdat de institutie de nodige zaken met de maatschappij kan regelen en door deze maatschappij wordt getolereerd. Er is dan ook in de westerse maatschappij geen totale institutie waar het leven in groepen geheel los staat van sexe; de instituties zoals kloosters die ongewoelig schijnen voor sociaal-economische gelaagdheid, delen in feite de huishoudelijke rollen toe aan bekeerlingen van boerenafkomst, zoals in onze veelgeroemde geïntegreerde psychiatrische inrichtingen de ploegen van patiënten die het vuil opruimen meestal geheel uit negers bestaan.¹⁹⁶ Op dezelfde wijze blijkt het bij sommige Engelse kostscholen zo te zijn dat jongens van adellijke huize wordt toegestaan de huisregels te overtreden.¹⁹⁷

Een van de interessantste verschillen tussen totale organisaties is gelegen in het sociale lot van hun ex-leden. Ze raken vrijwel altijd geografisch verspreid; het verschil kan worden gevonden in de mate waarin zij banden handhaven ondanks die afstand.

Aan het ene einde van de schaal bevinden zich de ex-leerlingen van een bepaalde Benedictijner abdij die niet alleen informeel in contact blijven maar ook in woonplaats en beroep door hun oorspronkelijke herkomst beïnvloed worden, en wel voor hun hele verdere leven. Aan hetzelfde einde van de schaal staan ook ex-delinquenten; het verblijf in de gevangenis doet hen behoren tot de landelijke onderwereldgemeenschap welke hun bestaan voor het verdere leven omsluit.

Aan het andere einde van de schaal vinden we dienstplichtigen uit dezelfde kazerne die onmiddellijk na afzwaaien in hun privé-leven opgaan en die zelfs afzien van het bijwonen van bataljonsreünies. Hier bevinden zich ook voormalige patiënten van psychiatrische inrichtingen die nauwgezet alle personen en gebeurtenissen vermijden die iets met de inrichting te maken zouden kunnen hebben. Tussen beide uitersten in vinden we de 'old-boys' netwerken van kostscholen en universiteiten die een functie hebben als eventuele gemeenschappen ter verdeling van banen.

CONCLUSIE

Ik heb totale instituties gedefinieerd door ze op een rij te zetten en toen getracht enkele van de gemeenschappelijke kenmerken aan te duiden. We hebben echter momenteel een omvangrijke literatuur over deze organisaties en we zijn in een positie om de losse aanduidingen te vervangen door een solide raamwerk betreffende de anatomie en werking van deze soort sociale dieren.

In ieder geval dringen de onderlinge overeenkomsten zich zo duidelijk en hardnekkig op dat we het recht hebben te veronderstellen dat er een goede functionele reden moet zijn voor hun bestaan, en dat het daarom mogelijk moet zijn die verschijnselen samen te brengen en te onderwerpen aan een functionele verklaringwijze. Wanneer we dat hebben gedaan, zouden we, meen ik, minder lof en blaam richten aan het adres van bepaalde afdelingshoofden, commandanten, bewakers en abten, en meer in staat zijn de sociale kwesties en problemen te begrijpen, omdat we zouden kunnen teruggrijpen op het onderliggende structurele patroon dat zij alle gemeen hebben.

1. Een kortere versie verschijnt in *Proceedings of the Symposium on Preventive and Social Psychiatry*, Walter Reed Army Institute of Research, Washington D.C., 15-17 april 1957, 43-84.
2. De categorie van totale instituties verschijnt van tijd tot tijd in de sociologische literatuur onder allerlei namen, en sommige van de eigenschappen van de klasse zijn al eerder gesuggereerd, misschien wel het beste in het zo verwaarloosde artikel van Howard Roland: 'Segregated Communities and Mental Health', in *Mental Health Publication of the American Association for the Advancement of Science*, No. 9 onder redactie van F. R. Moulton (1939). Een voorlopige weergave van dit artikel staat in de derde (1956) *Group Processes Proceedings*, Josiah Macy Jr. Foundation, onder red. van Bertram Schaffner (1957). De term 'totaal' is ook in zijn huidige context gebruikt in Amitai Etzioni, 'The Organizational Structure of "Closed" Educational Institutions in Israel', *Harvard Educational Review*, 27, 1957, 115.
3. Het tweeledige karakter van totale instituties werd mij aangeduid door Gregory Bateson en is ook in de sociologische literatuur ter sprake gebracht. Zie b.v. Lloyd E. Ohlin, *Sociology and the Field of Corrections*, New York, Russell Sage Foundation, 1956, 14, 20. In situaties waarin ook de staf intern moet wonen kunnen we verwachten dat ook de staf vindt dat hij bepaalde ontberingen lijdt en een afhankelijkheid krijgt van de statuspositie binnen de organisatie, die hij niet had verwacht. Zie het verslag van Jane Cassels, 'The Marine Radioman's Struggle for Status', *American Journal of Sociology* 52, 1957, 359.
4. Zie over de gevangenis S. Kirson Weinberg, 'Aspects of the Prison's Social Structure', *American Journal of Sociology*, 47, 1942, 717-726.
5. Mary Jane Ward, *The Snake Pit*, New York, Signet Books, 1955, 72.
6. Ivan Belknap, *Human Problems of a State Mental Hospital*, New York, Mc Graw-Hill, 1956, 177.
7. Een zeer volledig verslag over een dergelijk geval is te vinden in een hoofdstuk getiteld 'Information and Control of Treatment' in de te verschijnen monografie van Julius Roth over de tuberculosekliniek. Zijn werk belooft een modelstudie te worden over een totale institutie. Voorlopige uitspraken kunnen worden gevonden in zijn artikelen 'What is an Activity', *Etc.* 14, herfst 1956, 54-56 en 'Ritual and Magic in the Control of Contagion', *American Sociological Review*, 22, juni 1957, 310-314.
8. Gesteld in Ohlin, *op. cit.*, 20.
9. T. E. Lawrence, *The Mint*, London, Jonathan Cape, 1955, 40.
10. Een interessant marginaal geval is hier de Israëlische kibboets. Zie Melford E. Spiro, *Kibbutz: Venture in Utopia*, Cambridge, Harvard University Press, 1956 en Etzioni, *op. cit.*
11. Een term die wordt gebruikt door Robert Sommer, 'Patients Who Grow Old in a Mental Hospital', *Geriatrics* 14, 1959, 586-587. De term 'desocialisatie' die soms in deze context wordt gebruikt zou te sterk zijn omdat deze het verlies impliceert van fundamentele vermogens om te communiceren en samen te werken.
12. Een voorbeeld van de beschrijving van deze processen is te vinden in Gresham M. Sykes, *The Society of Captives*, Princeton, Princeton University Press, 1958, hoofdst. 4: 'The Pains of Imprisonment', 63-83.
13. Sanford M. Dornbusch, 'The Military Academy as an Assimilating Institution', *Social Forces* 33, 1955, 317. Zie voor een voorbeeld van aanvankelijke bezoekbeperkingen in een psychiatrische inrichting D. McI. Johnson en N. Dodds, red., *The Plea for the Silent*, London, Christopher Johnson, 1957, 16. Vergelijk hiermee het verbod om bezoekers te ontvangen dat vaak huishoudelijk personeel aan de totale institutie bond. Zie Jean Hecht, *The Domestic Servant Class in Eighteenth Century England*, London, Routledge and Kegan Paul, 1956, 127-128.
14. Een nuttig overzicht inzake Amerikaanse gevangenen staat in Paul W. Tappan, 'The Legal Rights of Prisoners', *The Annals* 293, mei 1954, 99-111.
15. Zie b.v. J. Kerkhoff, *How Thin the Veil: A Newspaperman's Story of his Own Mental Crackup and Recovery*, New York, Greenberg, 1952, 110; Elie A. Cohen, *Human Behaviour in the Concentration Camp*, London, Jonathan Cape, 1954, 120; Eugen Kogon, *The Theory and Practice of Hell*, New York, Berkeley, 1950, 67.
16. Brendan Behan, *Borstal Boy*, London, Hutchinson, 1958, 40. Zie ook Anthony Heckstall-Smith, *Eighteen Months*, London, Allan Wingate, 1954, 26.
17. Voor een beschrijving van dit proces in concentratiekampen zie Cohen, *op. cit.*, 120 en Kogon, *op. cit.*, 64-65. Voor een verzonnen behandeling van een entree in een verbeteringsgesticht voor meisjes zie Sara Norris, *The Wayward Ones*, New York, Signet Books, 1952, 31-34. Een gevangenisversie hiervan, zij het minder expliciet, zien we in George Dendrickson en Frederick Thomas, *The Truth About Dartmoor*, London, Gollancz, 1954, 42-57.
18. Bij voorbeeld Thomas Merton, *The Seven Storey Mountain*, New York, Harcourt, Brace and Company, 1948, 290-291; Cohen, *op. cit.*, 146-147.
19. Dendrickson en Thomas, *op. cit.*, 85; ook *The Holy Rule of St. Benedict*, Hfst. 55.
20. Kogon, *op. cit.*, 69.
21. *The Holy Rule of Saint Benedict*, Hfst. 55.

22. *Idem*, Hfst. 58.
23. John M. Murtagh en Sara Harris, *Cast The First Stone*, New York, Pocket Books, 1958, 239-240. Zie over psychiatrische inrichtingen bij voorbeeld Kerkhoff, *op. cit.*, 10; op pag. 60 staat de juiste opmerking dat mannen in onze maatschappij minder gezichtsverlies lijden in totale instituties dan vrouwen.
24. Johnson en Dodds, *op. cit.*, 15; zie over een gevangenis Alfred Hassler, *Diary of a Self-Made Convict*, Chicago, Regnery, 1954, 31.
25. L. D. Hankoff, 'Interaction Patterns Among Military Prison Personnel', *U.S. Armed Forces Medical Journal*, 10, 1959, 1419.
26. Kathryn Hulme, *The Nun's Story*, London, Muller, 1957, 52.
27. *The Holy Rule of St. Benedict*, Hfst. 44.
28. Dendrickson en Thomas, *op. cit.*, 76.
29. Sykes, *op. cit.*, 70-72.
30. Bij voorbeeld Lawrence, *op. cit.*, 34-35.
31. *The Holy Rule of St. Benedict*, Hfst. 35.
32. Kogon, *op. cit.*, 102.
33. Hulme, *op. cit.*, 48-51.
34. Grotere gemeenschappen in de Westerse maatschappij hebben natuurlijk ook gebruik gemaakt van deze techniek in de vorm van openbare geseling en ophanging, de schandpaal en het blok. Functioneel in samenhang met de publieke nadruk op mortificatie in totale instituties staat de vaak aange troffen strikte regel dat de stafleden elkaar niet in het bijzijn van bewoners mogen vernederen.
35. Kogon, *op. cit.*, 41-42.
36. Behan, *op. cit.*, 23.
37. Bij voorbeeld Kogon, *op. cit.*, 128; Hassler, *op. cit.*, 16. Zie over de situatie in een religieuze institutie Hulme, *op. cit.*, 48. Zij beschrijft ook een gebrek aan geluidsprivacy: dunne katoenen gordijnen fungeren als deuren voor de individuele slaapcellen (p. 20).
38. Heckstall Smith, *op. cit.*, 21; Dendrickson en Thomas, *op. cit.*
39. L. E. Hinkle en H. G. Wolff, 'Communist Interrogation and Indoc trination of "Enemies of the State"', *A. M. A. Archives of Neurology and Psychiatry* 76, 1956, 154. Een uiterst nuttig rapport over de profaniserende rol van faecale aangelegenheden en de sociale noodzaak van persoonlijke controle zowel als controle door de omgeving verschaft C. E. Orbach e.a., 'Fears and Defensive Adaptations to the Loss of Anal Sphincter Control', *The Psychoanalytical Review* 44, 1957, 121-175.
40. Bij voorbeeld Johnson en Dodds, *op. cit.*, 75, Heckstall-Smith, *op. cit.*, 15.
41. George Orwell, 'Such, Such Were the Joys', *Partisan Review* 19, sept.-okt. 1952, 523.
42. David P. Boder, *I did not Interview the Dead*, Urbana, University of Illinois Press 1949, 50.
43. *Ibid.*
44. Johnson en Dodds, *op. cit.*, 16.
45. Dendrickson en Thomas, *op. cit.*, 122.
46. Bij voorbeeld Murtagh en Harris, *op. cit.*, 240; Lowell Naeve, *A Field of Broken Bones*, Glen Gardner, Libertarian Press, 1950, 17; Kogon, *op. cit.*, 67. Holley Cantine en Dachine Rainer, Red., *Prison Etiquette*, Bearsville N.Y., Retort Press, 1950, 46.
47. Lawrence, *op. cit.*, 196.
48. Heckstall-Smith, *op. cit.*, 14.
49. *Ibid.*, 17.
50. Hinkle en Wolff, *op. cit.*, 42.
51. Lawrence, *op. cit.*, 91.
52. Bij voorbeeld Hassler, *op. cit.*, 104.
53. Hulme, *op. cit.*, 52-53.
54. Dendrickson en Thomas, *op. cit.*, 28.
55. Hassler, *op. cit.*, 62-63.
56. Dendrickson en Thomas, *op. cit.*, 175.
57. Hulme, *op. cit.*, 50-51.
58. Belknap, *op. cit.*, 194.
59. Herman Melville, *White Jacket*, New York, Grove Press, z.j., 135.
60. *Ibid.*
61. Lawrence, *op. cit.*, 62.
62. Kogon, *op. cit.*, 160.
63. Hulme, *op. cit.*, 53.
64. In de burgermaatschappij beïnvloeden misdaden en andere devianties de wijze waarop de overtreder wordt tegemoetgetreden op alle gebieden van het leven, maar deze afbraak van de grenzen tussen verschillende sferen is voornamelijk van toepassing op overtreders in plaats van op het grootste deel van de bevolking die niet op deze wijze overtredingen begaat of dit doet zonder te worden betrapt.
65. Een duidelijke uitspraak is te vinden in R. Rapoport en E. Skellern, 'Some Therapeutic Functions of Administrative Disturbance', *Administrative Science Quarterly* 2, 1957, 84-85.
66. De tijdsperiode gedurende welke een werknemer naar eigen inzicht zonder toezicht te werk gaat kan in feite als maatstaf worden genomen voor zijn betaling en status in een organisatie. Zie Elliot Jaques, *The Measurement of Responsibility: A Study of Work, Payment and Individual Capacity*, Cambridge, Harvard University Press, 1956. En evenals de 'tijdsperiode van verantwoording' een index is voor de positie, is een lange periode van ge-

- speendheid van toezicht een beloning van de positie.
67. Hassler, *op. cit.*, 155.
 68. T. E. Gaddis, *Birdman of Alcatraz*, New York, Signet Books, 1958, 25. Voor een soortgelijke zwijgregel in een Engelse gevangenis zie Frank Norman, *Bang to Rights*, London, Secker and Wartburg, 1958, 27.
 69. Kogon, *op. cit.*, 68.
 70. *Ibid.*, 99-100.
 71. Lawrence, *op. cit.*, 83. Zie in dit verband de opmerkingen van M. Brewster Smith over het begrip 'chicken', p. 390, in: S. Stouffer e.a., *The American Soldier*, Princeton, Princeton University Press, 1949.
 72. Hulme, *op. cit.*, 3, 39.
 73. Ward, *op. cit.*, 23.
 74. Johnson en Dodds, *op. cit.*, 39.
 75. *Ibid.*, 36.
 76. Zie Sykes, *op. cit.*, 73-76, 'The Deprivation of Autonomy'.
 77. Hulme, *op. cit.*, 18; Orwell, *op. cit.*, 521.
 78. Hassler, *op. cit.*, 78; Johnson, *op. cit.*, 17.
 79. Dit is een bron van mortificatie die burgers zichzelf aandoen als zij gaan kamperen. Misschien veronderstellen zij dat er een nieuwe ervaring van de persoonlijkheid bereikt kan worden als men vrijwillig afziet van enkele vormen van comfort waaraan men zich gewend heeft.
 80. Kogon, *op. cit.*, 66.
 81. *Ibid.*, 61.
 82. *Ibid.*, 78.
 83. Zie A. Stanton en M. Schwartz, *The Mental Hospital*, New York, Basic Books, 1954, 200, 203, 205-206.
 84. Zie voor een voorbeeld van deze onpersoonlijkte behandeling Johnson en Dodds, *op. cit.*, 122.
 85. Merton, *op. cit.*, 372.
 86. Melville, *op. cit.*, 62-63.
 87. *Ibid.*, 140. Zie voor illustraties van hetzelfde proces in krijgsgevangenenkampen Edgar H. Schein, 'The Chinese Indoctrination Program for Prisoners of War', *Psychiatry* 19, 1956, 160-161.
 88. Interessant genoeg is er ook vaak voor het intreden een feestperiode gedurende welke de bewoner zwelgt in activiteiten waarvan hij weet dat hij die niet meer zal kunnen bedrijven. Zie voor een voorbeeld over nonnen Hulme, *op. cit.*, 7.
 89. Zie S. F. Nadel, 'Social Control and Self-Regulation', *Social Forces* 31, 1953, 265-273.
 90. Er is wel gesteld dat in sommige gevallen dit systeem noch erg effectief is noch veel wordt gebruikt. In sommige gevangenisstandaarden staan de beloningen, die een brokje vormen van de gebruikelijke verwachtingen, al bij entree vast en is er kennelijk weinig officiële verbetering van positie mogelijk; de enige verandering in status kan misschien een verlies van privileges inhouden; Sykes, *op. cit.*, 51-52. Verder wordt gesteld dat wanneer de bewoner nu maar genoeg ontdaan is van zijn vroegere persoonlijkheid, hij het overblijvende niet gaat koesteren omdat hij weinig verschil ziet tussen dit en complete onteigening; zo is hij niet langer onderhevig aan de macht van de staf die tot gehoorzaamheid moet motiveren vooral wanneer ongehoorzaamheid ook nog prestige oplevert binnen de bewonersgroep (*ibid.*).
 91. Belknap, *op. cit.*, 164.
 92. Zie Dendrickson en Thomas, *op. cit.*, 99-100.
 93. Zie b.v. Morris G. Cladwell, 'Group Dynamics in the Prison Community', *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science* 46, 1956, 656.
 94. Zie Norman S. Hayner en Ellis Ash, 'The Prisoner Community as a Social Group', *Am. Soc. Review* 4, 1939, 364 e.v., onder 'Conniving Processes'; ook Caldwell, *op. cit.*, 650-651.
 95. Zie b.v. Melville's uitvoerige beschrijving van de strijd die zijn scheeps-genoten voerden tegen het knippen van hun baard terwijl het knippen tot het reglement behoorde. Melville, *op. cit.*, 333-347.
 96. Zie b.v. Donald Clemmer, 'Leadership Phenomena in a Prison Community', *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science* 28, 1938, 868.
 97. Zie Ida Ann Harper, 'The role of the "Fringer" in a State Prison for Women', *Social Forces* 31, 1952, 53-60.
 98. Zie over concentratiekampen de bespreking van 'prominenten' door het hele boek van Cohen heen (*op. cit.*); voor psychiatrische inrichtingen zie Belknap, *op. cit.*, 189; voor gevangenisstandaarden de bespreking van 'politici' in Donald Clemmer, *The Prison Community*, Nieuwe Uitgave, New York, Rinehart, 1959, 277-279 en 298-309; ook Hayner, *op. cit.*, 367 en Caldwell, *op. cit.*, 651-653.
 99. Zie voor het soort bewonerssolidariteit in militaire opleidingen Dornbusch, *op. cit.*, 318.
 100. Een interessant voorbeeld van deze her-evaluatie zien we in de ervaring van een dienstweigeraar met niet-politieke gevangenisstandaarden. Zie Hassler, *op. cit.*, 74, 117. In psychiatrische inrichtingen werkt het antagonisme van de patiënt jegens de staf natuurlijk de ontdekking in de hand dat vele andere patiënten eigenlijk gewone mensen zijn.
 101. Richard McCleery, *The Strange Journey*, Chapel Hill, University of North Carolina Extension Bulletin, 1953, 24, cursief in oorspronkelijke tekst. Brewster Smith (in Stouffer, *op. cit.*), stelt dat, doordat de cadet beslist dat hij door het trainingskamp rechten heeft 'verdiend' ten aanzien van dienst-

- plichtigen, hij officier wordt. De narigheid die hij in het kamp heeft ondergaan kan als rechtvaardiging dienen voor de genoegens van de bevelvoering.
102. Hassler, *op. cit.*, 97 ('spanning' in de oorspronkelijke versie).
 103. Lloyd W. McCorkle en Richard Korn, 'Resocialization Within Walls', *The Annals* 293, mei 1954, 88.
 104. Cantine en Rainer, *op. cit.*, 59; zie ook Norman, *op. cit.*, 56-57.
 105. Cantine en Rainer, *op. cit.*, 40.
 106. Hoofdstuk I, 'Resistance in Prison', door Cliff Bennett in Cantine en Rainer, *op. cit.*, geeft een nuttig overzicht van technieken van collectief treiteren.
 107. Lawrence, *op. cit.*, 59.
 108. De klassieke verhandeling is nog steeds Clemmners 'Sexual Patterns in the Prison Community', *op. cit.*, Hfst. X.
 109. B.v. Heckstall-Smith, *op. cit.*, 30; Behan, *op. cit.*, bevat veel materiaal over de relatie tussen 'maatjes'.
 110. S.A. Richardson, *The Social Organization of British and United States Merchant Ships*, ongepubliceerd; New York School of Industrial and Labor Relations, Cornell University, 1954, 17.
 111. Een volledige uitwerking van dit thema is te vinden in Donald R. Cressey en W. Krassowski, 'Inmate Organisation and Anomie in American Prisons and Soviet Labor Camps', *Social Problems* 5, winter 1957-58, 217-230.
 112. Zie bij voorbeeld P. R. Reid, *Escape from Colditz*, New York, Berkeley 1956.
 113. Zie Paul Foreman, 'Buchenwald and Modern Prisoner of War Detention Policy', *Social Forces*, 1959, 289-298.
 114. Zie de bespreking in Hoofdstuk 7, 286-290 e.v.
 115. Zie b.v. de bespreking van 'The Resisters' in Schein, *op. cit.*, 166-167.
 116. Belknap, *op. cit.*, 192.
 117. In het geval van psychiatrische inrichtingen worden degenen die deze lijn volgen soms 'institutionele kuurders' genoemd of men zegt dat ze aan 'hospitalitis' lijden.
 118. Schein, *op. cit.*, 167-169.
 119. Zie Bruno Bettelheim, 'Individual and Mass Behavior in Extreme Situations', *Journal of Abnormal and Social Psychology* 38, 1943, 447-451. In concentratiekampen gaan kolonisering en conversie vaak samen. Zie Cohen, *op. cit.*, 200-203, waar de rol van de 'Kapo' wordt behandeld.
 120. Smith, *op. cit.*, 390.
 121. Zie de behandeling in Schein, *op. cit.*, 165-166, van de 'Get-Alongers', en Robert J. Lifton, 'Home by Ship: Reaction Patterns of American Prisoners of War Repatriated from North Korea', *Am. Journal of Psychiatry* 110, 1954, 734.
 122. Deze onoprechtheid wordt in totale instituties vaak aangetroffen. In de

- psychiatrische inrichtingen die door de schrijver zijn bestudeerd, toonden de enkele elitepatiënten die waren uitgezocht voor psychotherapie, en dus in de beste positie om de psychiatrische behandeling gunstig te beoordelen, hun gunstige opvatting over de psychotherapie alleen aan de leden van hun intieme klieken. Zie voor een verslag over de wijze waarop gevangenen militairen voor hun medegevangenen verbergen dat zij graag naar het leger terugwillen, de commentaren van Richard Cloward in Session 4 van *New Perspectives for Research on Juvenile Delinquency*, red. Helen L. Witmer en Ruth Kotinsky, u.s. Dept. of H.E.W., Children's Bureau Bulletin, 1955 vooral p. 90.
123. Bettelheim, *op. cit.*, 425.
 124. Zo vertelt Schein (*op. cit.*, 165 e.v.), dat Porto-Ricanen en andere niet Engelstalige gevangenen werden opgegeven en een aantal huishoudelijke taken mocht gaan doen.
 125. Zie voor voorbeelden uit de gevangenis Hassler, *op. cit.*, 18; Heckstall Smith, *op. cit.*, 29-30.
 126. Hassler, *op. cit.*, 116.
 127. Veel materiaal over het begrip 'tijd' in totale instituties is te vinden in Maurice L. Farber, 'Suffering and Time Perspective of the Prisoner', *Un. of Iowa Studies in Child Welfare* 20, 1944, 155-227.
 128. De beste beschrijving van dit gevoel 'niet te leven' is het artikel van Freud 'Mourning and Melancholia'; deze toestand ontstaat door het verlies van een geliefd voorwerp. Zie *Collected Papers of Sigmund Freud*, London, Hogarth Press, Deel 4, 152-170.
 129. Zie b.v. Cohen, *op. cit.*, 128, en Galtungs verhandeling in Hoofdstuk 3 (112-122) van Donald Cressey, red., *The Prison*, New York, Holt, Rinehart Winston, 1961.
 130. Een goede illustratie uit het gevangenisleven geeft Norman, *op. cit.*, 71.
 131. Zie b.v. de goede beschrijving van Behan, *op. cit.*, 72-75 van het genoegen om in de eigen cel in bed een boek te lezen en de daaruitvolgende rantsoenering van de leesstof.
 132. Deze activiteit is uiteraard niet beperkt tot totale instituties. We kennen het klassieke geval van de verveelde en afgetobde huisvrouw die even 'een paar minuten voor zichzelf neemt' en zich van haar huishouden afzondert met de krant, een kop koffie en een sigaret.
 133. Clemmer, *op. cit.*, 244-247.
 134. Cantine en Rainer, *op. cit.*, 59-60, is hiervan een voorbeeld.
 135. B.v. Cantine en Rainer, *op. cit.*, 59: 'Ik miste borrels zelfs nog meer dan vrouwen en zo dachten ook anderen erover. Als je in de buitenwereld de pest in krijgt kun je altijd een paar borrels nemen maar in de gevangenis moet je gewoon wachten tot de bui over is en dat kan lang duren.'

136. We hebben hiervan belangrijke kennis uit onze gegevens over de nieuwe aanpassing van gerepatrieerde, geheersenspoelde krijgsgevangenen; zie Hinkle, *op. cit.*, 174.
137. Lawrence, *op. cit.*, 48.
138. Gegevens van de schrijver.
139. Cloward, *op. cit.*, 80-83.
140. Cohen, *op. cit.*, 7; Kogon, *op. cit.*, 72.
141. Zie de gedetailleerde behandeling van dit thema door McCleery in Hoofdstuk 4 van *The Prison*, red. Donald Cressey, *op. cit.*, 149.
142. Herman Melville, *White Jacket*, New York, Grove Press, 1939.
143. Zie voor commentaar op de zeer moeilijke rol van bewaker Lloyd W. McCorkle en Richard Korn, 'Resocialisation Within Walls', *The Annals* 293, mei 1954, 93-93, en Gresham M. Sykes, 'The Corruption of Authority and Rehabilitation', *Social Forces* 34, 1956, 257-262.
144. Donald R. Cressey, 'Achievement of an Unstated Organisational Goal. An Observation on Prisons', *Pacific Sociological Review* 1, 1958, 43.
145. J. Bateman en H. Dunham, 'The State Mental Hospital as a Specialized Community Experience', *American Journal of Psychiatry* 105, 1948.
146. Ivan Belknap, *Human Problems of a State Mental Hospital*, New York, McGraw-Hill, 1956, 170.
147. George Orwell, 'Such, Such Were the Joys', *Partisan Review* 19, sept.-okt. 1952, 506-509.
148. *Ibid.*, 521.
149. Zie b.v. R. Lifton, "'Thought Reform" of Western Civilians in Chinese Communist Prisons', *Psychiatry* 19, 1956, 182-184.
150. Ik ontleen dit aan de bespreking van Everett C. Hughes van Leopold von Wiese, 'Spätlese', in *Am. Journal of Sociology*, LXI, 1955. Een soortgelijk gebied valt onder de huidige antropologische term 'etnopsychologie' behalve dat de eenheid waarop deze betrekking heeft een cultuur is en geen institutie. Ik wil hieraan toevoegen dat ook bewoners een theorie ontwikkelen over de aard van de mens; voor een deel nemen zij die van de staf over en voor een deel ontwikkelen zij zelf een contratheorie. Zie in dit verband de zeer interessante beschrijving van het begrip 'rat' zoals dat door gevangenen wordt gebruikt, in Richard McCleery, *The Strange Journey*, Chapel Hill, University of North Carolina Extension Bulletin, 1953, 14-15, en in McCleery, hoofdstukken 4 en 7 van *The Prison*, red. Donald Cressey, *op. cit.*
151. Simon Raven, 'Perish by the Sword', *Encounter* XII, 1959, 38-39.
152. Het alomvattende karakter van een theorie over de aard van de mens in een institutie komt de laatste tijd mooi tot uiting in progressieve psychiatrische instellingen. De theorieën die oorspronkelijk alleen ontstonden met betrekking tot bewoners worden in deze instellingen meer en meer ook op de staf toegepast, zodat de lagere stafleden boete moeten doen in groepspsychotherapie en de hogere stafleden in individuele psychoanalyse. Er bestaan zelfs voorstellen om raadgevende sociologische therapeuten voor de institutie als geheel in de arm te nemen.
153. Zie het nuttige artikel van Albert Biderman, 'Socio-Psychological Needs and "Involuntary" Behavior as Illustrated by Compliance in Interrogation', *Sociometry* 23, 1960, 120-145.
154. Men moet deze 'therapieën' niet al te cynisch bekijken. Werk als dat in een wasserij of in een schoenmakerij heeft een eigen ritme, en de mensen die dit doen staan vaak dicht bij hun vak dan bij de inrichting; de tijd die aan deze taken wordt besteed is vaak veel plezieriger dan die besteed wordt op een donkere stille afdeling. Verder lijkt de idee om patiënten 'nuttig' werk te laten doen zo aantrekkelijk dat schoenmakerijen en beddemakerijen gehandhaafd zullen worden ook al gaan ze de institutie geld kosten.
155. Sister Mary Francis, P. C., *A Right to be Merry*, New York, Sheed and Ward 1956, 108.
156. *Ibid.*, 99. Het toekennen van een andere betekenis aan armoede, is in het religieuze leven natuurlijk een fundamentele strategie. De idealen van spartaanse eenvoud zijn ook gebruikt door radicale en militaire groepen; sinds kort kennen hippe jongeren aan een ten toon spreiden van armoede een speciale betekenis toe.
157. Een goed voorbeeld van deze interpretatieve verspreiding zien we in de roman van Bernard Malamud over de managementproblemen in een kleine kruidenierszaak: *The Assistant*, New York, Signet Books, 1958.
158. *The Holy Rule of St. Benedict*, Hfst. 66.
159. Zie b.v. Harvey Powelson en Reinhard Bendix, 'Psychiatry in Prison', *Psychiatry* 14, 1951, 73-86, en Waldo W. Burchard, 'Role Conflicts of Military Chaplains', *Am. Sociological Review* 19, 1954, 528-535.
160. Zie Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York, Anchor Books, 1959, 200-204; McCorkle en Korn, *op. cit.*, 93-94.
161. T.E. Lawrence, *The Mint*, London, Jonathan Cape, 1955, 40. Over concentratiekampen Eugen Kogon, *op. cit.*, 84-86. We moeten hieraan wel toevoegen dat in sommige totale instituties, vooral schepen, deze persoonlijke diensten gelegitimeerd kunnen worden als deel van de gewone taken van een van de rangen; hetzelfde geldt voor de rol van officiersoppasser in het leger. Maar in deze uitzonderingen heeft bijna het gehele leven van de staf een officieel karakter.
162. Deze term werd voorgesteld door Everett C. Hughes en wordt gebruikt in een ongepubliceerd artikel van Joseph Gusfield.
163. De juridische petitities die in vele gevangnissen en psychiatrische inrich-

- tingen de ronde doen en die door bewoners geschreven zijn, lijken dezelfde functie te hebben.
164. Natuurlijk hebben de 'bedrijfsfeesten' in instellingen die geen totaal karakter hebben een soortgelijke dynamiek; ze zullen dan ook ongetwijfeld als eerste commentaar hebben gekregen. Zie b.v. Gusfield, *op. cit.* De beste verslagen op dit gebied zijn te vinden in de belletristiek. Zie b.v. de beschrijving van een fabrieksfeest in *Private Interests* van Nigel Balchin, Boston, Houghton-Mifflin, 1953, 47-71; verder de beschrijving door Angus Wilson van een partij van hotelstaf en gasten in zijn korte verhaal 'Saturnalia' in *The Wrong Set*, New York, William Morrow, 1950, 68-89, en de weergave door J. Kerkhoff van het jaarfeest in een psychiatrische inrichting in *How thin the Veil: A Newspaperman's Story of His Own Mental Crackup and Recovery*, New York, Greenberg, 1952, 224-225.
165. Zie Max Gluckman, *Custom and Conflict in Africa*, Hfst. V, 'The Licence in Ritual', Glencoe, Free Press, 1955, 109-136.
166. Anthony Heckstall-Smith, *Eighteen Months*, London, Allan Wingate, 1954, 199. Zie ook Alfred Hassler, *Diary of a Self-Made Convict*, Chicago, Regnery, 1954. Over de vrijheid bij de Kerstviering in een psychiatrische inrichting zie Kerkhoff, *op. cit.*, 185 en 256. Over dit zelfde punt op een oorlogsschip schrijft Melville, *op. cit.*, 95-96.
167. Zie b.v. over gevangenis Frank Norman, *Bang to Rights*, London, Secker and Warburg, 1958, 69-70.
168. Voor een voorbeeld van gevangenen die cipiers en directeur hekelen zie George Dendrickson en Frederick Thomas, *The Truth about Dartmoor*, London, Gollancz, 1954, 110-111.
169. Melville, *op. cit.*, 101. Melville merkt dan bitter op dat al spoedig na deze rolverlichting de officieren hun 'gezellige gezichten' vergaten en weer helemaal tot hun gewone strengheid overgingen. Zie ook Kerkhoff, *op. cit.*, 229 en Heckstall-Smith, *op. cit.*, 195-199.
170. Noch het 'vroeger' noch het 'nu' behoeft enig verband te houden met de feiten aangezien iedere versie bedoeld is om een situatie duidelijk af te schilderen en niet te meten. In elk geval kan 'het verleden' shuw worden weergegeven juist omdat het zo op het heden lijkt. Ik heb psychiatrische patiënten uit goede afdelingen gezien die in Victoriaanse costuums een voorstelling gaven over de toestanden in achterlijke psychiatrische inrichtingen. Het publiek bestond uit verlichte notabelen uit de omgeving. Een paar gebouwen verder kon men nog even slechte toestanden aantreffen. De spelers kenden hun rollen zo goed omdat ze ze reeds hadden gespeeld.
171. D. McL. Johnson en N. Dodds, red., *The Plea for the Silent*, London, Christopher Johnson, 1957, 92.
172. J.M. Grimes M.D., *When Minds Go Wrong*, Chicago, Author, 1951, 81.
173. Voor een illustratie uit de gevangenis, zie Holley Cantine en Dachine Rainer, red., *Prison Etiquette*, Bearsville N.Y., Retort Press 1950, 62.
174. Norman, *op. cit.*, 103.
175. Het klassieke geval van een bewoner die de public relations-waarde van zijn hobby uitspeelt is het ornithologisch laboratorium bijeengebracht door gevangene Robert Stroud te Leavenworth. Zie T.E. Gaddis, *Birdman of Alcatraz*, New York, Signet Books, 1958. Zoals men kan verwachten hebben kunstenaars-bewoners soms geweigerd om mee te werken en wilden geen vrijheid accepteren om te schilderen en iets leveren dat door de staf kon worden gebruikt als bewijs voor het gehele karakter van de inrichting. Zie Lowell Naeve, *A Field of Broken Bones*, Glen Gardner, Libertarian Press, 1950, 51-55.
176. Zie b.v. Cantine en Rainer, *op. cit.*, 61; Dendrickson en Thomas, *op. cit.*, 70.
177. We weten wel hoezeer totale instituties behoefte hebben aan amusement maar we weten niet zo goed hoezeer niet-professionele kunstenaars behoefte hebben aan publieken waarvoor ze liefdadig werk kunnen doen. De psychiatrische inrichting die ik heb bestudeerd had b.v. het enige toneelpodium in de omgeving dat groot genoeg was voor alle dansers van de naburige balletschool tegelijk. Sommige ouders vonden het niet zo prettig dat hun kinderen op het terrein van de inrichting kwamen, maar wilde de school ensemblenummers uitvoeren dan moest het toneel daar wel gebruikt worden. Daarbij kwam dat betalende ouders ook wilden dat hun kind meedeed in de uitvoering of het nu training had gehad of niet, en of het nu oud genoeg daarvoor was of niet. Sommige nummers in de uitvoering verlangden dan ook een zeer geduldig publiek. Dit kon bij de patiënten, want de meesten werden onder leiding van de oppasser naar het auditorium gevoerd en als ze daar eenmaal waren gold bij het toekijken de gewone discipline, aangezien overtreding van de regels ertoe kon leiden dat men niet langer van de afdeling af mocht voor zulke gelegenheden. Uit nood werd het publiek van de inrichting tot een groep mildgestemde toeschouwers.
178. Zie bij voorbeeld de opmerkingen over sport in de gevangenis van Brendan Behan in *Borstal Boy*, London, Hutchinson, 1958, 327-329.
179. Zie voor een voorbeeld uit het gevangenisleven Norman, *op. cit.*, 119-120.
180. Voor een recente weergave compleet met een verhaal over schetsen van dienaren die hun meesters bespotten zie M. Astor, 'Childhood at Clivedon', *Encounter* 13, 1959, 27-28. Feesten waarbij een heel dorp betrokken was en een deel van de landadel zijn natuurlijk te vinden in vele Engelse romans; b.v. L.P. Hartleys, *The Go-Between*, New York, Knopf, 1954.
181. Gluckman, *op. cit.*, 125. Zie ook zijn 'Rituals of Rebellion in South West Africa', *The Frazer Lecture*, 1952, Manchester, Manchester University Press, 1954.

182. Een verhandeling over roldifferentiatie onder gevangenen staat in Gresham M. Sykes, *The Society of Captives*, Princeton, Princeton University Press, 1958, hfst. 5, 'Argot Roles', 84-108; ook zijn 'Men, Merchants and Toughs, a Study of Reactions to Imprisonment', *Journal of Social Problems* 4, 1956, 130-138. Voor door de staf gedefinieerde typen onder psychiatrische patiënten zie Otto von Mering en S.H. King, *Remotivating the Mental Patient*, New York, Russell Sage Foundation, 1957, vooral 27-47, 'A Social Classification of Patients'.
183. De dynamiek van deze processen is weergegeven in Freuds bekende *Group Psychology and The Analysis of the Ego*, London, Hogarth Press, 1948. Voor een toepassing hiervan zie Amitai Etzioni, 'The Organisational Structure of "Closed" Educational Institutions in Israel', *Harvard Educational Review* 27, 1957, 123. Er zijn nog andere projectiedoelen (b.v. de team-mascotte); wellicht moeten we ze in combinatie bezien.
184. Zie bij voorbeeld Belknap, *op. cit.*, 110.
185. Zie bij voorbeeld Elliott Jaques, 'Social Systems as a Defense against Persecutory and Depressive Anxiety', in Melanie Klein e.a., *New Directions in Psychoanalysis*, London, Tavistock, 1955, 483.
186. Gregory Bateson in M. Mead en R. Metraux, red., *The Study of Culture at a Distance*, Chicago, Un. of Chicago Press, 1953, 372.
187. Zie b.v. de bespreking van de rol van de bootsman in S.A. Richardson, *The Social Organization of British and United States Merchant Ships* (ongepubliceerd artikel, New York School of Industrial and Labor Relations, Cornell University, 1954), 15-18. De sergeant-majoor van het regiment en het bataljon vergeleken met de luitenant van het peloton vormen andere voorbeelden.
188. Kathryn Hulme, *The Nun's Story*, London, Muller, 1957, 20.
189. Francis, *op. cit.*, 179-180. De regel in de Anglo-Amerikaanse traditie dat officieren onderworpen zijn aan dezelfde risico's als die zij hun mannen opdragen, en dat het voedsel en de verzorging van hun mannen tijdens het gevecht vóór de hunne gaat, vormt een subtiele variatie op deze ontberingsceremonies. Doordat zij meer met hun manschappen begaan moeten zijn dan met zichzelf, kunnen de officieren tegelijkertijd de banden met de mannen versterken en toch afstand houden.
190. *The Holy Rule of St. Benedict*, Hfst. 2.
191. Sanford M. Dornbusch, 'The Military Academy as an Assimilating Institution', *Social Forces* 33, 1955, 317. Het klassieke geval van deze soort zien we in het 'knechtjes-systeem' op Engelse kostscholen.
192. Hulme, *op. cit.*, 22-23. De Benedictijner opvatting over het vervallen van de leeftijd is te vinden in Hfst. 63 van hun Regel.
193. Dit is natuurlijk een nadeel van een medisch beleid in inrichtingen waarbij de behandeling gebaseerd zou zijn op individuele diagnose.
194. Zelfs in concentratiekampen. Zie b.v. Elie A. Cohen, *Human Behavior in the Concentration Camp*, London, Jonathan Cape, 1954, 154. *The Holy Rule of St. Benedict*, Hfst. 57, wijst op het gevaar van deze praktijk: 'Als er ambachtslieden zijn in het klooster, laat hen dan hun ambachten in alle nederigheid en eerbied uitvoeren als de Abt dit beveelt. Maar als een van hen hovaardig wordt door de kennis van zijn vak en denkt dat het klooster voordeel van hem heeft, ontnem hem dan zijn ambacht en laat hem het niet wederom uitvoeren, tenzij misschien, nadat hij boete heeft gedaan, de Abt hem zulks mocht verzoeken.'
195. Sykes, 'The Corruption of Authority and Rehabilitation', *op. cit.* Zie ook Cantine en Rainer, *op. cit.*, 96-97.
196. Het schijnt een feit dat in iedere instelling de allerlaagste en de allerhoogste rollen betrekkelijk doordringbaar zijn voor maatstaven van de grotere maatschappij terwijl de neiging tot ondoordringbaarheid zich in de midden-categorieën van de hiërarchie van de institutie bevindt.
197. Orwell, *op. cit.*, 510 en 525.